

GAMLESTADEN

STRUKTURELLA FÖRÄNDRINGAR OCH KULTURARVSPROCESSER – EN FALLSTUDIE

SARAH ANDERSSON, KRISTER OLSSON OCH OLA WETTERBERG (RED.)

GAMLESTADEN

STRUKTURELLA FÖRÄNDRINGAR OCH KULTURARVSPROCESSER – EN FALLSTUDIE

SARAH ANDERSSON, KRISTER OLSSON OCH OLA WETTERBERG (RED.)

Curating The City Series:

Benesch, Henric, Holmberg, Ingrid Martins, Hammami, Feras & Uzer, Evren (red.) (2015). *Heritage as Common(s) – Common(s) as Heritage*. Curating the City Series, Göteborg och Stockholm: Makadam förlag.

Holmberg, Ingrid Martins (red.) (2014). *Vägskälens kulturarv – kulturarv vid vägskäl: om att skapa plats för romer och resande i kulturarvet*. Curating the City Series, Göteborg: Makadam förlag.

Skrifter från Institutionen för kulturvård, urval av relaterade titlar:

Ranby, Henrik (2014). *Henriks byggnadsvård: kulturarvsarbete mellan teori och praktik*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Andersson, Sarah (2013). *Människors mötesplatser: Rådhusorget Falkenberg*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Andersson, Sarah & Weijmer, Malin (2013). *Kinneullebanan ur ett lokalt perspektiv: samtal om banan, landskapet och framtiden*.

Persson, Erika (2012). *Romers kulturarv i Göteborg: en landskapsdimension*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Tidigare rapport inom forskningsprojektet Strukturella samhällsförändringar:

Svensson, Birgitta & Wetterberg, Ola (red.) (2008). *Malmberget. Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser – en fallstudie*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Boken är tillkommen inom ramen för forskningsprojektet *Strukturella samhällsförändringar och kulturarvsprocesser* i ett samarbete mellan Göteborgs universitet, Kungliga tekniska högskolan, Nordiska museet och Stockholms universitet. Projektet finansierades genom medel från Riksantikvarieämbetets FoU-anslag. Tryckbidrag har lämnats av Riksantikvarieämbetet och Curating the City, Critical Heritage Studies vid Göteborgs universitet.

KONTAKT:

Institutionen för kulturvård, Box 130, 40530 Göteborg.
Tel. 031-786 10 00. Epost: conservation@conservation.gu.se

WEBLÄNK:

<http://hdl.handle.net/2077/40192>

SERIE:

Skrifter från Institutionen för kulturvård, CURATING THE CITY SERIES.

FÖRFATTARE:

Krister Olsson, Ola Wetterberg, Hans Bjur, Stefan Larsson, Anna Modin, Kicki Söderback, Ingrid Martins Holmberg, Martin Gren, Sarah Andersson, Beate Feldmann Eellend, Mir Askar Azimzadeh.

REDAKTÖRER:

Sarah Andersson, Krister Olsson, Ola Wetterberg.

GRAFISK FORM:

Sarah Andersson.

OMSLAGSFOTO:

Simon Andersson, UAS1B-1679. Spridningsstillstånd godkänt av Försvarsmakten 2015-08-13. Fotografiet återfinns i obeskuren form på s. 18-19.

ISBN tryckt version: 978-91-88101-01-3

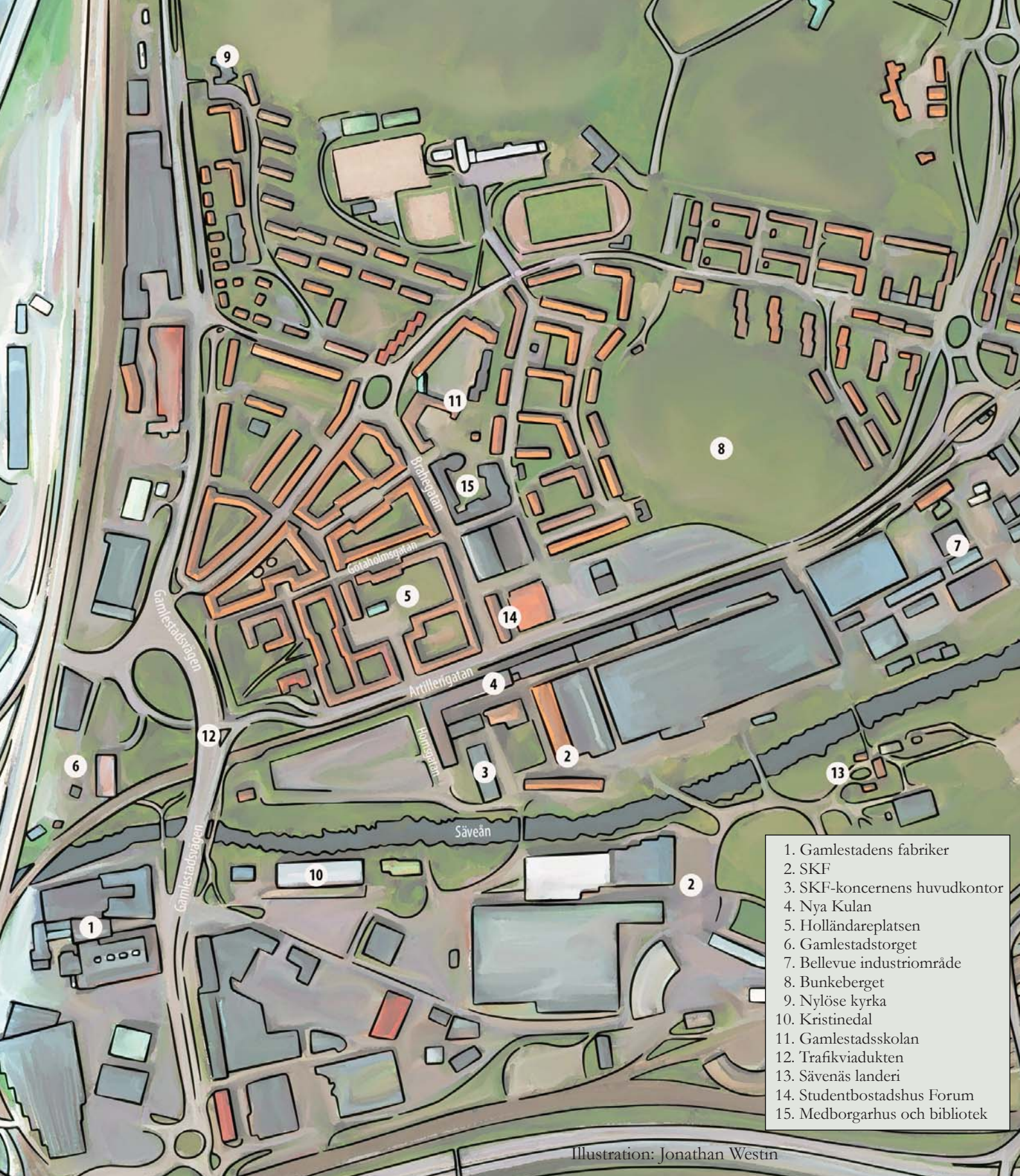
ISBN digital version: 978-91-88101-02-0

ISSN: 1101-3303

TRYCK: INEKO 2015

Innehåll

Gamlestaden – om strukturella förändringar, kulturarvsprocesser och ansvar för framtiden	5
KRISTER OLSSON OCH OLA WETTERBERG	
Gamlestaden – genesis och strukturella förändringar	15
HANS BJUR	
Gamlestaden som kulturmiljö – analys av historia och strukturell utveckling	25
ANNA MODIN OCH KICKI SÖDERBACK	
Kulturmiljö – resurs i postindustriellt stadsbyggande?	53
KRISTER OLSSON	
Ett stadsbyggnadsideal på fötter – och en verklighet på knä?	77
STEFAN LARSSON	
Historisering in situ – kulturmiljö och kulturarv som text	99
INGRID MARTINS HOLMBERG	
Gamlestaden genom asfalt	117
MARTIN GREN	
Församlingshemmet som inte längre finns	145
SARAH ANDERSSON	
Berget i staden – Bunkebergets mångfaldiga värden	161
BEATE FELDMANN EELLEND	
Heritage Processes and Structural Changes	179
<i>(Svensk sammanfattning s. 201)</i>	
MIR ASKAR AZIMZADEH	

1. Gamlestadens fabriker
2. SKF
3. SKF-koncernens huvudkontor
4. Nya Kulan
5. Holländareplatsen
6. Gamlestadstorget
7. Bellevue industriområde
8. Bunkeberget
9. Nylöse kyrka
10. Kristinedal
11. Gamlestadsskolan
12. Trafikviadukten
13. Sävénas landeri
14. Studentbostadshus Forum
15. Medborgarhus och bibliotek

Gamlestaden – om strukturella förändringar, kulturarvsprocesser och ansvar för framtiden

KRISTER OLSSON OCH OLA WETTERBERG

Många beskrivningar av den samtida samhällsutvecklingen – från industriellt till postindustriellt samhälle – mer än bara antyder att dagens och framförallt morgondagens samhälle skiljer sig åt i en mängd avseenden från gårdagens. Den ekonomiska, sociala och rumsliga organisationen antas i den postindustriella epoken vara fundamentalt annorlunda än tidigare. På samma sätt som jordbrukssamhället med tiden övergick i ett industrisamhälle, hävdas idag att detta har övergått till ett postindustriellt samhälle, ett kunskapssamhälle eller ett konsumtionssamhälle med långtgående konsekvenser för hur vi lever och organiserar våra liv.

Gamlestaden i Göteborg kännetecknas sedan ett par-tre decennier tillbaka av en utveckling som kan beskrivas som postindustriell. Gamlestaden visar på många sätt på industrisamhällets uppgång och fall i Göteborg. Det var här SKF – Svenska kullagerfabriken – etablerades och utvecklades till ett internationellt storföretag. I anslutning till SKF och andra industriföretag växte en arbetarstadsdel fram vid förra sekelskiftet, med bostäder, offentligt och kommersiellt service som hörde industrisamhället till. Gamlestaden blev en egen liten industristad i storstaden Göteborg. Sedan länge har nu de stora industrierna försvunnit och SKF dragit ner sin verksamhet i stadsdelen.

Gamlestaden ligger på den plats där den under medeltiden så viktiga staden Nya Lödöse låg. När Göteborg grundades 1621 övergavs Nya Lödöse. Arkeologiska utgrävningar av den medeltida staden har gjorts i början av 1900-talet, på 1960-talet och under 2013–2015.¹

Antologin handlar om Gamlestadens postindustriella utveckling och de kulturarvsprocesser som denna genererar. Antologin är ett delresultat från ett större forskningsprojekt om hur strukturella samhällsförändringar påverkar kulturmiljön och synen på relationen mellan det förflutna, samtiden och framtiden. En särskild ambition i forskningsprojektet har varit att bidra till utveckling av angreppssätt och metoder för att förutse och förmedla kulturarvsperspektiv i samhällsplaneringen. Utgångspunkt har varit att de storskaliga och strukturella förändringar som vi kan observera idag ställer krav på utveckling av samhällets kulturmiljöarbete. Kanske är det också så att en ny tid kräver nya synsätt på vad kulturarv och kulturmiljö är eller kan vara och hur dessa ska identifieras och värderas?

---

¹ Se www.stadennyalodose.se; *Nya Lödöse. Staden under Gamlestaden. Arkeologiska undersökningar i Gamlestaden.se*, 1–5. (2013–2015).

Forskningsprojektet har tidigare omfattat en studie av Malmberget i Gällivare kommun och en studie av utvecklingen i Kiruna stad.² Både Kiruna och Malmberget är gruvorter som etablerats just för att på dessa platser fanns stora mängder järnhaltig berggrund. Under de drygt hundra år som gruvverksamheten har pågått har betingelserna för brytning av järnmalm skiftat flera gånger. Under 2000-talet har världshandelspriset på järnmalm skjutit i höjden, med en toppnivå 2011. Därefter har priset sjunkit igen (*Norrbottnens affärer*, 2014-10-29). Det speciella med både Kiruna och Malmberget är att de brytvärda malmkropparna sträcker sig in under bebyggelsen, vilket gör att marken ovan jord riskerar att rasa in om brytning sker. Det betyder att bebyggelsen som finns där – kulturhus, bostäder, verksamhetslokaler och serviceinrättningar – måste flyttas eller rivas.

Kiruna och Malmberget är intressanta fall, men inte bara för att de är så speciella utan också för att de ställer de allmängiltiga frågorna om relationen mellan det förflutna, samtiden och framtid på sin spets. I gruvbolaget LKAB:s personaltidning karakteriserades Malmberget 1963 som en ”förbrukningsmiljö”. En miljö eller ett samhälle där ”[d]et gamla kommer att bli gammalt fortare... ..än på andra platser... ..det ständiga förnyandet kommer alltid att ge kontraster mellan det som var och det som växer fram” (Henriksson 1963, sid 8).³

Gamlestaden är ett annat exempel av de många orter, städer och stadsdelar som idag ställs inför olika typer av storskaliga och strukturella föränd-

ringar i övergången från industrisamhället till ett post-industriellt samhälle. Platser som ligger i periferin i den nya ekonomins geografi får kämpa mot minskande befolkning, en allt sämre arbetsmarknad och en urholkad offentlig och kommersiell service. Samtidigt kännetecknas de större stadsregionerna, det vill säga stora städer med omgivande mindre orter och landsbygd, av allt mer integrerade arbets- och bostadsmarknader, inflyttning och en expansiv ekonomi. Många städer utvecklas från att ha varit centrum för produktion till att vara centrum för konsumtion. Industriområden och hamnmiljöer som förlorat sin tidigare funktion omvandlas för ny användning, men även bebyggelse och miljöer som ännu inte tjänat ut står inför förändringar. På många håll omgestaltas centrala delar av stadsmiljön med förtätning och högre exploatering. Användningen av det offentliga rummet sker alltmer på kommersiella villkor.

Den konkreta frågan i Kiruna och Malmberget är om det går att bevara kontakten med det förflutna genom att flytta (enstaka) byggnader? Just det fysiska bevarandet av objekt och avgränsade miljöer har traditionellt varit en dominerande strategi i kulturmiljövården för att upprätthålla länken mellan det förflutna, samtiden och framtiden. Men går det i Kiruna och i Malmberget? Går det egentligen någonsin när förändringarna är så stora och genomgripande? Kanske man kan säga att det traditionella angreppssättet inom kulturmiljövården helt enkelt inte fungerar längre. Och att det behövs nya sätt.

Ett alternativt exempel på hur länken till det förflutna kan upprätthållas har genomförts i Kiruna inom ramen för ett regeringsuppdrag till Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och Arkitektur- och designcentrum om samverkan kring gestaltning av offentliga miljöer (Orrje och Lindholm 2013). Exemplet omfattar konstnärlig gestaltning av den så kallade

---

2 Studien i Malmberget resulterade i en antologi av liknande slag som denna: Svensson och Wetterberg (2008), (2009). Forskningsprojektet har därutöver resulterat i ett antal artiklar och konferensbidrag, se förteckning i Svensson och Wetterberg (2013).

3 Se också Olsson och Storm (2008).

Gruvstadsparken – rasriskområdet mellan gruvan och staden som med tiden kommer att förflytta sig allt längre in i staden. På så sätt förflyttar sig gränsen mellan staden, ytor som man kan beträda men inte bebygga och helt avstängda ytor. Tre konstnärer har med stöd från de fyra myndigheterna, LKAB och Kiruna kommun återanvänt rivningsmaterial för att i ett sorts kub-landskap gestalta en berättelse om Kirunas utveckling och förvandling. Två arkitekter har inom regeringsuppdraget gestaltat gränsen mot det avstängda gruvområdet med en skulptural signalröd konstruktion – den så kallade Lysmasken – som ger möjligheter till utblickar

mot tidigare stadsområde. Lysmasken ska flyttas med när gränsen förflyttas allt eftersom gruvbrytningen fortskrider och tar bebyggd mark i anspråk (Orrje och Lindholm 2013, sid 152-163).

De konstnärliga gestaltningarna i Kiruna – inom ramen för regeringsuppdraget – erbjuder delvis nya sätt att minnas det förflutna i arbetet med att forma framtiden. När objekten inte kan sparas annat än marginellt och avgränsade miljöer än mindre, kanske strukturer blir nyckelord – sociala, ekonomiska och fysiska – för att upprätthålla relationen till det förflutna i utformningen av framtidens stad.

Illustration av den s.k. Lysmasken som ska markera gränsen mellan staden och gruvområdet i Kiruna. (Källa: Orrje och Lindholm 2013, sid 158.)

Kulturarvsförvaltning, bevarande och ansvar

I Gamlestaden verkar omvandlingskrafterna på ett annat sätt än i Kiruna – Malmberget. Stora områden har funnits tillgängliga för järnvägar, vägar och nya bostadsområden, inte mycket av den befintliga bebyggelsen måste rivras av fysiska skäl. Den industriella omvandlingen har också lämnat stora ytor och omfattande industriella anläggningar tillgängliga för nya användningar. Successivt förändras dock förutsättningarna för boende och verksamma i området. Ett område som tidigare uppfattats som perifert känns idag centralt. Det är inte bara kortare restider som påverkar denna känsla, även bostadsbrist och ökande bostadspriser i centrum bidrar.

I Gamlestaden har man på ett tydligare sätt haft valet att betrakta det befintliga som en resurs eller som ett hinder. Men även om och när mycket blir kvar, så förändras ändå allt. I luckorna mellan det som har drag av blandstad, byggs storskaliga och renodlade bostadsområden. Valda delar av tidigare industri- och produktionsmiljöer bevaras och kompletteras för nya konsumtionsändamål. Bostadspriserna stiger och det befintliga omvandlas, några måste flytta, andra kommer till. Småskalig och enklare bebyggelse som under decennier hukat i skuggan av kommande expansionsperioder och har givit plats för stadsliv och handel för med lägre ekonomisk avkastning, rivs undan och försvinner. Bevarande här handlar inte bara om relationen till det förflutna, utan om hur vi skall förhålla oss till sociala och kulturella platser i samtiden.

Stadsplanering och stadsbyggande är en etisk verksamhet, som innebär små och stora val som långsiktigt påverkar våra möjligheter att organisera våra liv och aktiviteter. Det är en normativ utgångspunkt i denna bok att en kulturarvsplanering bör göras innan man bygger eller i förändrar i kulturmiljön:

Människors identifikationer med en plats, liksom platsens identitet och betydelse beror både på personliga erfarenheter och på föreställningar om platsens historia. Om perspektiven på kulturarvet vidgas från att ses som en restriktion till att omfatta människors uppfattningar, kan den historiska tolkningen finnas med som en möjlighet redan i planprocessen. En diskussion om hur kulturarv skapas inrymmer därmed också en diskussion om hur framtidens plats kan skapas. (Svensson och Wetterberg 2008, s. 7.)

Så skrev vi i vår förra antologi om Malmberget. Kulturarvsförvaltning och bevarande är precis som stadsplaneringen en i grunden etisk verksamhet: vi väljer spår ur det förflutna – materiella och immateriella – som vi uppfattar som värda att ta med in i framtiden. En annan och i sammanhanget besvärande utgångspunkt är samtidigt att vår kunskap om det liv som levs i städerna – och hur detta upplevs och införlivas i våra föreställningar – i själva verket är ganska liten.

Det är i det här gapet – mellan etiskt ansvar och bristen på kunskap – som den här antologin vill visa på några möjliga ansatser som kan skapa förståelse för kulturella betydelser i platser som Gamlestaden. Vi gör det i medvetenhet om att de underlag som långsiktigt behövs i stadsplaneringen inte enbart är en fråga för experter, och att kunskap om historia och minnen inte enbart är en fråga för historiker och kulturmiljövårdare. Beslut om vår gemensamma miljö tas på många platser och i långa processer, förhandlas mellan intressenter och planerare, mellan politiker och medborgare, passerar visioner och idéer och möter praktiska och ekonomiska förutsättningar.

Inte desto mindre vill vi genom våra bidrag visa att både planerare och historiker på olika sätt spelar avgörande roller för vad som kommer att diskuteras, och vad som blir synligt i det offentliga samtalet och i besluten om stadens utveckling. Ansvaret för experterna handlar alltså både om hur kunskap produceras,

struktureras och kommuniceras, men också om hur samtalet om och planeringen av stadsmiljön och stads-
livet organiseras. Vem som ges möjlighet att delta, och
verklig möjlighet att påverka.

Kulturarvsförvaltningen, såväl offentlig kulturmil-
jövard som civilsamhällets bevaranderörelser, rymmer
både möjligheter och faror. Rätt använd kan kunskap
om historia och kultur skapa positiv och frigörande
kraft i utvecklingen av en plats, en balans och ett kom-
plement som kan bidra till att styra de strukturföränd-
rande krafterna. Den lokala planeringen skulle kunna
verka som en kraftkälla mot följderna av de globala
kapitalflödena genom att kommunerna satsar på den
lokala kulturen.

Som en ständig följeslagare till den bevarande-
planering som mest inriktat sig på restriktioner och
förbud, har alltid funnits en mer humanistisk och diag-
nostisk bevarandetradition. Metoder har utarbetats för
att analysera enskilda platsers kulturella värden, arbete
har skett i dialog mellan experter och berörda med-
borgare. Redan i slutet av 1800-talet utvecklade socio-
logen och stadsplaneraren Patrick Geddes i teori och
praktik sina tankar om en planering mer känslig för
plats och kultur. Med begrepp (i tidens anda lånade
från medicinen) som ”diagnos före behandling” och
”bevarandekirurgi”, samt förespråkande av medbor-
garundersökningar och stadsstudiecentra, pekade
Geddes ut alternativa vägar att förena stadsutveckling
och bevarande (se t.ex. Meller 1990).

I Sverige inspirerade Geddes bevarande- och
utvecklingsplaneringen från 1960-talet och flera
decennier framåt och kom också att påverka både
arkitektutbildningen och utbildningen av antikvarier
(se t.ex. Bjur och Wetterberg 1990 och Lagerqvist,
Holmberg och Wetterberg 2014). Internationellt har
den kulturvårdande verksamheten successivt föränd-

rats mot en mer öppen och kommunicerande praktik
där medborgarnas uppfattningar tillmäts allt större
betydelse. Tendensen har stötts och blötts i akade-
miska sammanhang i många år,⁴ men också resulterat
i internationella konventioner och policydokument.
Exempel på kulturmiljövardens nya synsätt återfinns i
den Europeiska landskapskonventionen ratificerad av
Sverige 2011 och i Farokonventionen som utgår ifrån
de mänskliga rättigheterna.⁵

Farokonventionen lyfter också fram det faktum att
historiebruk och kulturarv inte är några neutrala eller
ofarliga företeelser, och pekar därmed på de kultur-
arvsförvaltningens faror som antytts ovan. Referenser
till historia och minne har använts i exkluderande syfte,
för att skilja oss från dem. Det sker i det vardagliga på
mer eller mindre subtila vägar, och övergår i sin mest
långtgående politiska form till ett makt- och terrorva-
pen, något som i skrivande stund utgör en dagsaktuell
och smärtsam realitet.

Antologins kapitel

De olika kapitlen i antologin pekar på olika sätt på ett
behov av nya angreppssätt och metoder i samhällets
kulturmiljöarbete. Man kan säga att de storskaliga och
strukturella förändringar som Gamlestaden – liksom
många andra platser – genomgår visar på delvis nya
förutsättningar för kulturmiljövarderna och aktualiserar
därigenom en förskjutning från ett produkt- till ett
processororienterat arbetssätt. Kapitlet tar på flera sätt
upp frågor om betydelsen av olika strukturer – rumslig
integration mellan olika gator och stadsrum, ”asfalt”
som ett sammanhållande kitt och övergripande bebyg-
gelseutveckling över tid. Under en fyrtyioårsperiod har

4 För ett aktuellt bidrag se Schofield (2014).

5 För en kritisk diskussion kring Farokonventionen se
t.ex. Riksantikvarieämbetet (2014).

kulturmiljövården successivt erövrat en plats i samhällsplaneringen och alltmer blivit ett område för professionella, där kulturarvsexperten pekat ut objekt och miljöer för fysiskt bevarande med syfte att berätta om det förflutna. Men när det inte går, eller ens är relevant? Hur gör man då? Med berättelserna i fokus är ju frågan också, vems berättelser som ska uppmärksammas och lyftas fram? Experternas eller lekmännens? Flera kapitel diskuterar – delvis med olika utgångspunkter – just relationen mellan experter och lekmän i kulturmiljöarbetet.

Kapitlen kan läsas fristående från varandra och i den ordning det faller sig. Den som inte är fullt ut bekant med Gamlestadens historia och utveckling kan dock med fördel börja sin läsning i de två kapitel som följer efter denna inledning.

I kapitel två *Gamlestaden – genesis och strukturella förändringar* målar Hans Bjur upp den komplexitet i tid och rum som karakteriserar Gamlestaden. I stadsdelen blandas avlagringar från medeltid och rester från Göteborgs tidigaste industriprojekt samtidigt som det idag sker ett intensivt sökande efter postindustriell utveckling i stadsdelen. Denna komplexitet innebär enligt Hans Bjur potentiella konflikter, men framförallt möjligheter för framtiden. Han menar att kulturarvet, mångfalden samt läget i storstaden och den goda tillgängligheten är Gamlestadens stora konkurrensfördelar. I Gamlestaden kan det hypermoderna samspela med historia och kulturarv.

I det tredje kapitlet *Gamlestaden som kulturmiljö – analys av historia och strukturell utveckling* gör Anna Modin och Kicki Söderback en analys av stadsdelens historia och bebyggelsestrukturella utveckling. Analysen omfattar hela Gamlestadens bebyggelse och utvecklingen över tid. Fokus ligger på övergripande bebyggelsestrukturer, snarare än på enskilda objekt, vilket ger historisk förståelse för Gamlestaden som helhetsmiljö. Deras

analys bidrar till att förklara varför Gamlestaden ser ut som den gör idag, men pekar framförallt på behovet av analysmetoder inom kulturmiljövården som uppmärksammar övergripande strukturer som bärare av kulturvården. Arbetet baseras i första hand på studier av skriftliga källor och litteratur, men det visade sig också att enkla kompletterande intervjuer snabbt tillförde perspektiv på miljön som annars varit dolda.

Krister Olsson ställer i det fjärde kapitlet *Kulturmiljö – resurs i postindustriellt stadsbyggande?* övergripande frågor om vilka egenskaper i stadsmiljön som anses viktiga att slå vakt om och på vilket sätt olika egenskaper kan fungera som en resurs i stadsplaneringen. Frågorna besvaras med en genomgång av olika plandokument rörande Gamlestaden från sent 1960-tal fram till idag. Den generella slutsatsen som presenteras är att expertbaserade angreppssätt inom kulturmiljövården som syftar till att identifiera kulturhistoriska objekt och produkter fungerar dåligt för att hävda kulturmiljöns värden när det är fråga om så stora förändringar som i fallet Gamlestaden. Olsson menar att även kulturmiljöplaneringen måste ta sin utgångspunkt i människors värderingar och intressen för att bli relevant.

I nästföljande kapitel *Ett stadbyggnadsideal på fötter – och en verklighet på knä?* jämför Stefan Larsson de utvecklingsstrategier som har tillämpats i Gamlestaden respektive i Ouseburn i Newcastle. Ouseburn är ett överblivet industriområde som liksom Gamlestaden söker en ny framtid. I sin analys tar han utgångspunkt i två olika typer av handlingar för att förstå de överväganden som har gjorts i planeringen – dels meningsskapande handlingar, dels instrumentella handlingar. Det förra ansluter till ett processororienterat planeringsideal med stort mått av medborgar- och brukardeltagande och det senare till ett produktorienterat ideal med fokus mot en specifik stadsform.

Ingrid Martins Holmberg undersöker i sitt kapitel *Historisering in situ – kulturmiljö och kulturarv som text* hur kulturarv skapas i Gamlestaden - av oss människor men också genom materiella förhållanden som medskapare av detta kulturarv. Utgångspunkt i hennes diskussion är därmed de olika värderingar och föreställningar om Gamlestadens kulturmiljö som kommer till uttryck i olika texter, och hur stadsdelen historiseras genom att minnen och historia aktivt knyts till specifika platser. Holmberg demonstrerar hur starkt historikers och kulturvårdares kunskapsproduktion, skrivande och texter styr vårt samtal om stadsdelens egenskaper och värden.

I det följande kapitlet *Gamlestaden genom asfalt* fokuserar även Martin Gren betydelsen av materialitet i skapandet av kulturarv. Han hävdar att asfalt som material är en väsentlig men negligerad medskapare av både kulturarvsprocesser och strukturförändringar i det moderna samhället. Han finner en utmaning i att försöka kombinera kunskaper om kulturarvet i bred mening och kunskaper om människors uppfattningar och värderingar. Genom att använda en oväntad enhet för analysen (asfalt) kan man – i alla fall delvis – ta sig förbi hinder och synvillor som tidigare kunskapsproduktion sätter upp, och öppna för nya frigörande perspektiv på kulturmiljöns värden.

I det åttonde kapitlet *Församlingshemmet som inte längre finns* ställer sig Sarah Andersson på liknande sätt frågan hur man kan undvika att göra analyser där frågorna formulerats redan på förhand, och istället söka beskrivningar som tar sin utgångspunkt i själva kulturmiljön. Genom att lyfta fram ett så brett spektrum som möjligt av berättelser kring en byggnad och dess värden, öppnas enligt Andersson möjligheten för fler att vara delaktiga i förhandlingen om kulturmiljöns värden. Hon kan också visa hur samma egenskaper hos en byggnad kan användas av olika parter för att å ena sidan plädera

för dess rivning, å andra sidan för dess bevarande.

Beate Feldmann Eellend diskuterar i sitt kapitel *Berget i staden – Bunkebergets mångfaldiga värden* hur människors lokala vardagsmiljöer förändrats i växelverkan med världspolitiska skeenden och samhällsliga omvandlingsprocesser. Hon har studerat användningen av Bunkeberget i Gamlestadens utkant, dels utomhusmiljön som rekreativmiljö dels användningen av ett bergtrum. Bergtrummet iordningställdes som skyddsrum 1939, togs över av SKF på 1950-talet, men har sedan 1998 i kommunal regi använts som skateboard- och inlinespark av åkare från hela Göteborg. Kapitlet visar genom sitt fokus på barn och ungdomar, att kulturmiljöns värden inte kan mätas eller beskrivas utifrån en enda måttstock.

I det avslutande kapitlet *Heritage Processes and Structural Changes* analyserar Mir Askar Azimzadeh stadsdelens övergripande rumsliga struktur med relationer och integration mellan gator, stråk och stadsrum. Azimzadeh visar hur stadsrum och stadsliv är ömsesidigt beroende av varandra. Stadsrummet och dess strukturering kan därmed å ena sidan betraktas som en kulturprodukt, ett materiellt spår ur det förflutna, å andra sidan som ett uttryck för det pågående stadslivet, och därmed en manifestation av ett levande kulturarv i enlighet med konventionen om det immateriella kulturarvet. Kapitlet är som framgår av rubriken skrivet på engelska.

Referenser

Litteratur

Bjur, H. och Wetterberg, O. (1990). *Kulturmiljö och planering: om historia för framtiden*. Stockholm: Bygghoforskningsrådet.

Henriksson, A. (1963). Det moderna Malmberget. *LKAB-tidningen*, 1963:1.

Lagerqvist, B., Martins Holmberg, I., och Wetterberg, O. (2014) Integrated Conservation of Built Environments: Swedish Reflections from Three Decades of Program Development. I: Stiefel, B. och Wells, J. (red.) *Preservation Education: Sharing Best Practices and Finding Common Ground*. Hanover, Lobdon: University Press of New England.

Meller, H. (1990). *Patrick Geddes: Social Evolutionist and City Planner*. London: Routledge.

Nya Lödöse. *Staden under Gamlestaden. Arkeologiska undersökningar i Gamlestaden*, 1 – 5. (2013 – 2015).

Olsson, K. och Storm, A. (2008). Det förflutna i framtidens Malmberget. I: Svensson, B och Wetterberg, O (red.) *Malmberget. Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser – en fallstudie*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Orrje, H. och Lindholm, A. (red.) (2013). *Konsten att gestalta offentliga miljöer. Samverkan i tanke och handling*. Stockholm: Statens konstråd.

Riksantikvarieämbetet (2014). *Farokonventionen. Europarådets ramkonvention om kultur*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Schofield, John (red.) (2014). *Who needs experts?: counter-mapping cultural heritage*. Farnham: Ashgate

Svensson, B och Wetterberg, O (red.) (2008). *Malmberget. Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser – en fallstudie*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Svensson, B och Wetterberg, O (red.) (2009). *Malmberget. Structural Change and Cultural Heritage Processes – A Case Study*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Svensson, B. och Wetterberg, O. (2013): Strukturella samhällsförändringar och kulturarvsprocesser – exemplet malmfälten. I: Holmström, M. (red.) *Mångvetenskapliga möten för ett breddat kulturmiljöarbete*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Elektroniska källor

Norrbottens affärer, 2014-10-29. www.norrbottensaffarer.se/nyheter/fler-nyheter/northland-kom-forsent-till-festen, åtkomst 2015-07-21.

www.stadennyalodose.se, åtkomst 2015-07-21.

Gamlestaden – genesis och strukturella förändringar

HANS BJUR

- 14
- A Rådhus.
  - B₁ Torg.
  - B₂ " sannoligt med stadbrunn
  - C Kyrka.
  - D Skans.
  - E Vallar.
  - F Ungefärligt läge av bro
  - G Del av vallgrav, som försvann vid utläggningen av gator åren 1913-1917
  - H Del av vall eller skans

Karta över Gamlestaden med utbredningen av Nya Lödöse markerat. (Källa: Lilienberg 1928, Stadsbildningar och stadsplaner i Göteborgs mynningsområde från äldsta tider till omkring adertonhundra, s. 59.)

Gamlestaden – genesis och strukturella förändringar

HANS BJUR

Genius loci

I Gamlestaden möts allt: ett virrvarr av tågräls för regionala persontransporter och farligt gods, en hop spårvägar och bussar till och från Göteborgs bosättningar i nordöstra periferin, sjöfart på landets största flod Göta älv, en planerad tunnel under älven som förbinder den norra motorledsutfarten med den östra, bostäder, industri och kontor, människor med olika vanor och ursprung. Här är en härd av existerande och potentiella konflikter och möjligheter. Gamlestadsområdet med sin djupa historia av förändringar kan förstås som en palimpsest. Avlagringar från medeltid blandas med rester från stadens tidigaste industriprojekt, som nu söker ny postindustriell användning. Säfveån fortsätter att vara ett limnologiskt intressant centralt vattenrum som både särskiljer och förenar konglomerat av osammanhängande byggda miljöer. Vatten har varit och är en fundamental resurs i stadsdelens utveckling, både för hamnverksamhet och genom lokaliseringen av vattenintaget vid Alelyckan som förser Göteborg med vatten sedan 1894. Avröjd industrimark i attraktiva vattennära lägen visar sig vara kontaminerad och en provkarta på ekotoxikologiska problem. Tomrummen är legio, sjaskiga impediment som mot alla odds blivit habitat för en ny urban flora och fauna och skulle kunna inräknas i ett system av sammanhängande grönt. Men dessa s.k. brownfields är Gamlestadens främsta resurser i de transformationer som plane-

ras de närmaste femtio åren. Här finns den rymlighet som skulle behövas för att utveckla platsen till en nod i framtidens urbana system. Här finns kultur- och naturlandskap som kan återbrukas. I Gamlestaden kan det hypermoderna integreras med kulturarvet.

Gamlestadens historia

Nya Lödöse, kortare benämnt Nylöse, kom till 1473 och har sedan 1620-talet, då stadens borgare på kungens order flyttade till det nygrundade Göteborg, kallats Gamlestaden. Staden lokaliserades till Säveåns mynningsområde p.g.a. platsens strategiska kommunikationsläge. Här fanns en god hamn vid Göta älv och Säveån, här passerade huvudvägen från Danmark norrut (Danska vägen), här låg man nära Härlandas kult-centrum. Gamlestaden byggdes alltså på en kombination av tradition, god infrastruktur och naturliga förutsättningar.

Det medeltida Gamlestaden, som utgör *ett första historiskt lager* i stadsdelen, sträckte sig på båda sidor om Säveån in på de marker som idag tillhör SKF. Vallgraven som skyddade staden löpte i en parabelform rakt igenom kvarteret Aborren. Korsningen mellan vallgraven och Säveån låg strax öster om dagens sportanläggning Kristinedal. På denna tid hade Göta älv en östlig fåra som rann mellan dagens slakthus och banvall för spårvagn och tåg norrut. Nylöse hade ett stadstorg norr om ån, där Artillerigatan försvinner in i

trafikmotet, och ett söder om vid Sävåns strand, där Gamlestadens fabriker nu ligger. Sävån var stadens centrala vattenrum, dess verksamhetscentrum tillsammans med kajerna mot älven. På båda sidorna av ån löpte öst-västliga gatustråk längs ån, det norra mot Utbynäs. Nylöses mening var handel. Speciellt Gustav Vasa såg stadens betydelse för en mer industriell hantering av trävaror som utvecklades på 1500-talet och befrämjade landets ekonomi.

När Göteborg grundades 1621 förvandlades således Nylöse till Gamlestaden, en lantlig periferi på den nya stadens donationsjordar. Efterhand etablerades för Göteborg typiska s.k. landerier i området: Kristinedal, Ånäs, Marieholm m.fl. Alldeles utanför stadens marker på södra sidan av ån låg säteriet Säwenäs, som bedrev trävaruindustri under 1800-talet fram till 1940-talet då egendomen kom att ingå i SKF:s verksamheter.

Ett *andra historiskt lager* i Gamlestaden kom att utvecklas under 1800-talet kring landeriet Ånäs, först ett sockerbruk och sedan en textilindustri, Gamlestadens fabriker, som blev en av de största i Europa. Redan på 1890-talet arbetade här 1300 personer och för att möta det skriande behovet av arbetarbostäder hade den första stadsplanen för området upprättats under 1880-talets senare del. I den för tiden typiska rutnätsplanen lades Artillerigatan, Götaholmsgatan, Brahegatan och Hornsgatan i bestående lägen och längs Sävån lades ut en monumental, 32 meter bred kajgata med namn Säfve strandgata, som tänktes fortsätta vidare mot Bellevue. Planens södra delar började bebyggas och det oregelbundna kvarteret Aborren var fullbyggt kring 1910, då också spårvagnslinjer dragits ut till Gamlestadstorg, Kviberg och slakthusområdet.

Ur Gamlestadens fabrikers verksamhet skapades SKF 1907 som ett vackert exempel i svensk industrihistoria på kombinationen av innovationsförmåga och entreprenöriell skicklighet. Industribyggnadernas

tillväxt var kraftfull. Redan efter ett decennium hade 250 meter byggts av den idag 450 meter långa fasaden längs Artillerigatan och största delen av lokalerna inne i området, ned till Säfve strandgata. Arbetarantalet var 1909 ca 100, 1912 omkring 1 500 och 1918 drygt 6 000. SKF förstärkte snabbt bilden av Gamlestaden som en plats i världen. Redan 1910 anlade man den första industrin utanför Sverige, i den engelska staden Luton, och samma år gick 77 procent av försäljningen på export, som två år senare ökat till 87 procent. Försäljningsorganisationen omfattade redan då 27 länder.

Bostadsbehovet ökade i motsvarande takt och år 1909 fick den ryktbare förste stadsingenjören Albert Lilienberg uppdraget att upprätta en modernare stadsplan för Gamlestaden. Lilienberg skapade en stadsdel efter det slutna rummets princip. Fonder, sammanhang av platser och gaturum, portar som markerar övergångar mellan gatans offentliga rum och storgårdskvarterens halvprivata rum är karakteristiska inslag i Albert Lilienbergs stadsbyggnadskonst. Hornsgatan är planens centrala, monumentala axel som sammanbinder huvudtorget, Holländareplatsen, med Sävån och Sävve strandgata.

Det andra historiska lagret utvecklade således sin stomme med byggda rum och aktörer under ett sekel av intensiv samhällsförnyelse. Gamlestaden blev platsen för en internationell, innovativ och samtidigt handfast verksamhet. Denna krävde i sin tur att en ny modern stadsdel organiserades och gestaltades inordnad i Göteborgs kraftfulla stadsutveckling kring sekelskiftet 1900.

Ett tredje historiskt lager i Gamlestaden, *ett lager som tillhör framtiden*, håller på att utvecklas sedan 1990-talet. Det finns två förutsättningar som skiljer nutidens situation från de två tidigare: här finns en samhällsbildning att utgå ifrån och här finns en existerande bebyggelse värd att nyttja.

SKF som stadsbyggare

Stadsdelen Gamlestaden är ett resultat av SKFs utvecklingskraft. Efter tio års verksamhet i stadspärlan vid Sävveån hade inte bara enorma industrianläggningar kommit till, utan delar av en helt ny stadsdel. SKF blev i själva verket stadsbyggare tillsammans med stadens stadsingenjörskontor, där Albert Lilienberg ansvarade för att stadsdelen fick en modern form och en stomplan av vägar och infrastruktur. SKF stimulerade annan industriell verksamhet och ett vidare område utvecklades steg för steg till ett karaktäristiskt industri- och verksamhetslandskap i Göteborg under 1900-talet. Här skapades tunga värden. Här ägde en kraftfull verksamhet rum. Idag har många av dessa rum gjort sitt. Stadsutvecklingen innebär att ett nytt framtida lager nu skall infogas på och i en delvis uttjänt struktur av byggnader, vägar, lastnings- och lossningsplatser. Många, kanske de flesta av aktörerna har försvunnit från arenan, men SKF kvarstår som en huvudaktör när Gamlestadsområdet skall utveckla ett tredje lager. Kanske blir detta framtidslager även denna gång utgångspunkten för innovativa verksamheter inom nya branscher, en mötesplats för handfast verksamhet inom logistik, handel, media, bostadsmarknad, utbildning och evenemang. Läget, arvet, mångfalden och tillgängligheten är Gamlestadens stora konkurrensfördelar. Här finns möjligheterna att skapa nya tunga värden, även om produkterna har lättare egenskaper.

Gamlestadens karaktär

Med spårvagn tar det 6 minuter från Nordstan i centrala Göteborg till Gamlestadstorg! Eller 12 minuter från Angereds centrum. Det skulle ta en dryg halvtimme från Stenungsund om hållplats funnits på Bohusbanan. Sex spårvagnslinjer passerar Gamlestadstorg och tre av dessa stannar på Artilleri-

gatan utanför SKFs gamla huvudentré. Inte mindre än 50 spårvagnar och bussar passerar här varje timme. Gamlestaden är således redan idag lättillgänglig för de flesta. Stadsdelen ligger på samma distans från Drottningtorget som Majorna, Änggården, Guldheden, Krokslätt och Kålltorp.

Gamlestaden är nog den stadsdel i Göteborg som har djupast tradition av mångfald och internationella kontakter. Historien visar att denna tradition i stort sett är obruten sedan medeltiden, via industritidsålderns epok med Gamlestadens Fabriker och SKF fram till efterkrigstidens arbetskraftinvandring och internationalisering av verksamheterna. En sådan erfarenhet och variationen som kan avläsas i butiker och på gator och torg kan, ur många aspekter, betraktas som ett försprång idag. Här finns goda förutsättningar för att utveckla den öppna, mångfaldiga och kreativa stadsmiljö samhället behöver. Här är ”cool” – tycker ofta studenter som studerar stadsmiljöer – ”an international village in the large city” som någon skrev. Gamlestaden kan alltså uppfattas som en av de spännande stadsdelarna med överraskande kollisioner: mellan gammalt och nytt, vacker arkitektur och ”lost space”, ett designat medborgarhus från 50-talet och en spontant tillkommen ”action park” i ett berg- rum, lugna torg där man kan höra ett mynt falla och Artillerigatans brus av 25 000 fordon varje dygn, studenter och pensionärer.

Gamlestaden framstår som en slags ö av homogenitet i ett vildvuxet, sönderslaget urbant landskap. En omsorgsfull och mestadels vackert utformad bebyggelse för boende människor står som pendang till SKFs monumentala industribygge tvärs över gatan – stadsdelens hela anledning. En något bedagad miljö kan tyckas, som en gammal bruksort efter en älv eller å i Värmland eller kanske Småland, men till skillnad från dessa sker här ständiga injektioner av nytt liv. Som

t.ex. när ”skyskrapan” i kv. Tonfisken omvandlades till studentbostäder. Det är uppenbart att Gamlestaden behöver fler transformationer av den arten, överhuvudtaget en blandning av projekt som kan understödja mångfald och utnyttja den frihetliga karaktär som finns i stadsdelen.

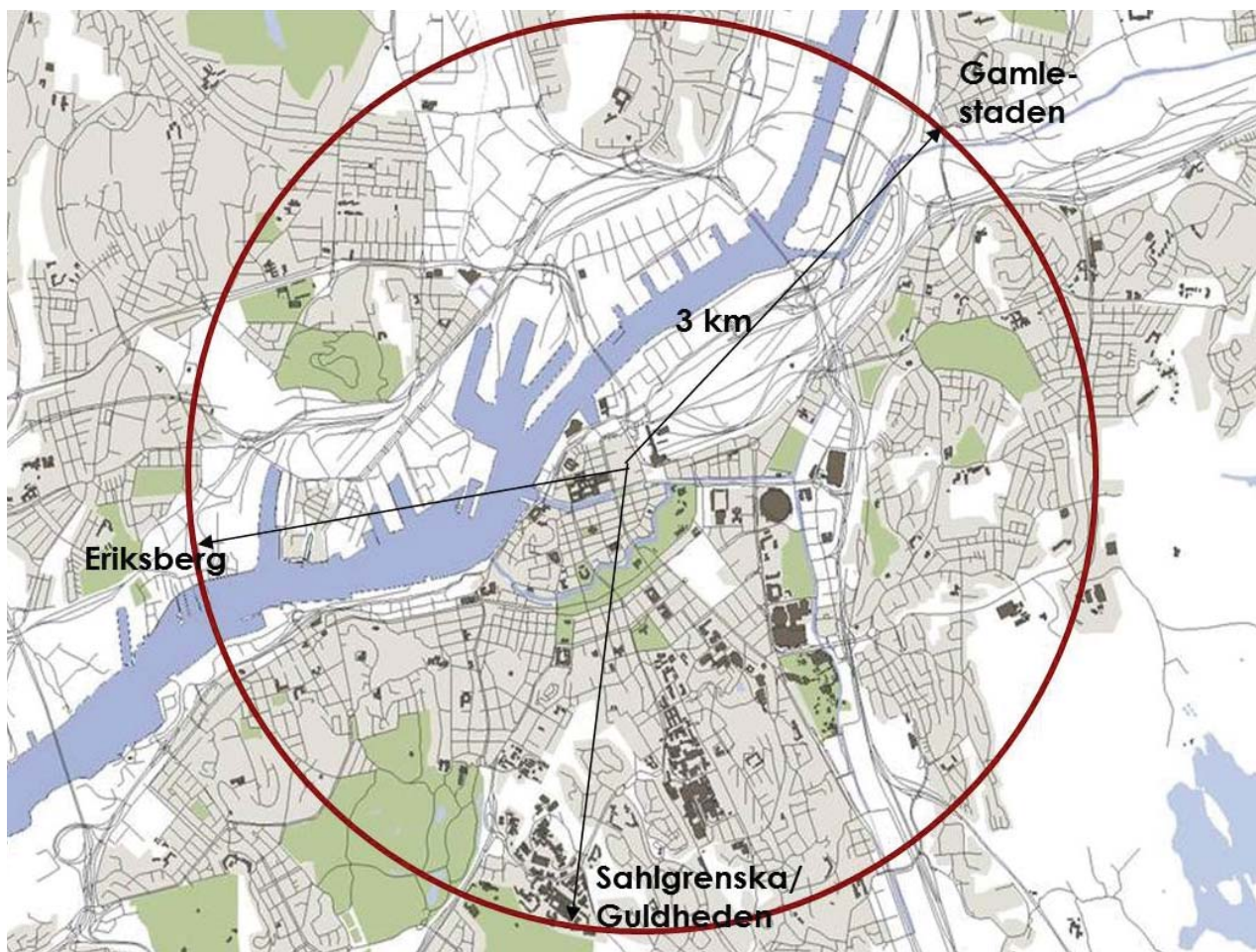
Till Gamlestadens identitet hör alltså, förutom att den nog uppfattas som en grön miljö, att den är tydligt avgränsad och kan uppfattas som en ö eller en ort. Omgivningarna närmast i väster och söder understryker denna identitet. Man behöver endast ge sig av till stationen vid Gamlestadstorget för att ta 4:an, 8:an eller 9:an och man finner sig snart vara i en annan värld. Möjligen kan dessa världar förenas på ett intressant sätt genom den framtida planeringen och byggandet. Tills vidare bör de ses som två projekt, med olika förutsättningar i tid och rum.

Potential är således begreppet som bäst karakteriserar Gamlestadsområdet med sitt redan omvandlade industriarv som Gamlestadens fabriker, sina pågående förnyelseprojekt som Nya Kulan (SKF) och sina framtida projekt av olika omfattning som slakthusområdet, verksamheterna i Bellevue, olika typer av bostäder och en uppsjö av ”mellanrum”, obebyggda tomter, potentiella rivningsområden, urbana naturområden i anslutning till Säveån. Områdets betydelse kommer sannolikt att kunna visa sig genom en varaktig tillväxt av värden i en överblickbar framtid. Det unika med Gamlestaden är att tillväxten sker så att säga automatiskt, genom läget i Göteborg och stadsutvecklingens egen logik och dynamik. Om omvandlings- och utvecklingsprojekten rätt kopplas samman med denna dynamik skapas långsiktiga utvecklingsmöjligheter. De strukturella samhällsförändringarna alstrar kulturarvsprocesser som kan integreras i stadsdelens utveckling och nya identitet.

Gamlestadens läge och dynamik

Gamlestaden är således full av inneboende utvecklingsmöjligheter. Läget i göteborgsregionen är unikt liksom kopplingarna till stadsutvecklingens dynamik. Detta bör skapa goda förutsättningar för en långsiktigt hållbar utveckling. Till de viktigaste drivkrafterna bakom dessa positiva förändringar hör ett antal större infrastrukturprojekt, som ökar Gamlestadens tillgänglighet med bil och kollektiva transporter; minskar genomfartstrafiken som skapar barriäreffekter i området idag; ger stadsdelen en tydligare plats och funktion i stadsregionen, kring vilken en ny identitet kan utvecklas (och en tydligare närvaro i staden).

Infrastrukturprojekten är kopplade till strategiska stadsutvecklingsmål för hela Göteborgsregionen som att skapa en tätare och mer integrerad stadsregion, vilken befrämjar arbets- och bostadsmarknaden, företags- och befolkningstillväxten och tillväxt i många andra önskvärda former. Ett sätt att nå målen är att utveckla ett antal s.k. utvecklingsnoder som binder ihop stadslandskapet och regionen, centrum och periferi. Gamlestaden är tänkt att bli en sådan utvecklingsnod för sektorn i nord, nordöst och öst. Gamlestadstorget kommer t.ex. att bli en ännu starkare mötesplats för olika kommunikationer än vad stationen redan är idag. Västlänken, utbyggnaden av Rv 45 och dubbelspår för järnvägen norrut har detta syfte och att samtidigt knyta regionens nordligare orter närmare Göteborg. I framtiden kommer gamlestadsområdet att vara platsen där man kan byta trafikslag från t.ex. bil till spårvagn, buss eller tåg, en omstigningsstation (vad trafikexperterna kallar en intermodal punkt i kommunikationssystemet). Gränssnitten mellan regionalt och lokalt vardagsliv blir speciellt intressanta i dessa intermodala punkter, eftersom man räknar med att s.k. länkade vardagsaktiviteter uppstår, dvs. handling, ärenden, vissa fritidsaktiviteter, möten

Karta med Gamlestadens läge i regionen. (Källa: Göteborgs stad (2011) Detaljplan för Gamlestadstorg mm. Dnr 0797/05.)

av olika slag och varaktighet. Man kan säga att den omgivande stadsdelen kommer att påverkas som av ringar på vattnet, av en slags *aktivitetsvågor* som skapar effekter på markanvändningen och stadsdelens verksamhetsstruktur och det offentliga rummet. Betraktar man en karta över regionen, med Stenungsund, Uddevalla, Kungälv och andra mindre orter norrut, och Lindome, Kungsbacka, Landvetter, Lerum, Alingsås i söder och öster, anar man snart infrastrukturprojektens effekter: Partihandelsförbindelsen och en ny

tunnel under Göta älv, som knyter ihop E 20 med Rv 45 och E6 på Hisingen, förvandlar Munkebäcksmotet till en av de tillgängligaste platserna i Göteborg – och därmed Gamlestad.

Om omvandlingsprojekten i Gamlestad rätt kopplas samman med denna dynamik skapas långsiktiga utvecklingsmöjligheter. För att lyckas är det väsentligt att utveckla en strategi för förändringarna i tid och rum. Om målet är att skapa en stabil och kontinuerlig *tillväxtspiral* som grund för SKF-området

och Gamlestadens utveckling måste projektens idé och genomförande följa en medveten plan. Strategiska etapper och projekt är kritiska framgångsfaktorer, just för att gamlestadsområdet finns i ett dynamiskt gränssnitt mellan centrum och periferi och har unika förutsättningar för att fungera som en länk mellan staden och regionen, mellan historia och framtid.

Historia som utvecklingsfaktor

Det finns många handels-, kontors och bostadsområden – men inget annat Gamlestaden. Utvecklingsområden med historia har konkurrensfördelar, en möjlighet att utveckla en unik *identitet*. Utmaningen är att skapa och vidmakthålla en *balans* mellan historiska och framtida kvaliteter. De utvecklingsprojekt som visat sig kunna generera tillväxt och attraktivitet i städer har oftast lyckats åstadkomma denna balans.

Bevarande i Gamlestaden handlar om en särskild känsla. Det finns egentligen inga enstaka byggnader som skall bevaras som de är p.g.a. lagstiftningens krav. Det värdefulla är av annan art. Till exempel den unika, 450 meter långa fasaden mot Artillerigatan. En symbol på gott och ont. Ett ledord i dagens utvecklingsprojekt skulle kunna vara *öppenhet*. Att skapa nya samband mellan stadsdelens bebyggelse och det öppnade industrilandskapets offentliga stadsrum och lokaler ned mot Säveån. Om målet är att utveckla öppna och inbjudande former så innebär det att fasaden bör brytas upp, för att släppa ut ljus på Artillerigatan och låta människor strömma in i området, byggnaderna kompletteras, för att på vissa ställen skapa variation i höjden men formen kan bestå. Det är den som är värd att bevara, som med ett ljusare och vänligare och intressantare ansikte mot stadsdelen vittna om en ny tid och ett nytt innehåll.

**Gamlestaden som kulturmiljö
– analys av historia och strukturell utveckling**

ANNA MODIN OCH KICKI SÖDERBACK

Egen bearbetning av D. Lydinghielms karta över Sävöholmen och platsen för Nya Lödöse från 1677. (Källa: Lilienberg 1928 s. 54.)

Gamlestaden som kulturmiljö – analys av historia och strukturell utveckling

ANNA MODIN OCH KICKI SÖDERBACK

Gamlestaden har en intressant historia. I området möts Göta älvs och Sävåns dalgång, vilket gjort platsen till en viktig handels- och kommunikationspunkt. Här låg den medeltida handelsstaden Nya Lödöse, en föregångare till dagens Göteborg. Efter att Göteborg grundats utnyttjades området som utmarker till den nya staden och flera landerier anlades i området. Från mitten av 1800-talet skedde en snabb industriell utveckling. Sävån, som flyter genom Gamlestaden, var en viktig förutsättning för den tidiga industrietableringen och industrierna växte snabbt till stora arbetsplatser. I takt med industriernas expansion uppfördes kvarter med arbetarbostäder i området och stadsdelen växte successivt.

Som arbetarstadsdel växte Gamlestaden fram i utkanten av Göteborg, men ligger idag som en inbäddad del av staden belägen cirka tre kilometer nordost om centrum. Trots att Gamlestaden geografiskt sett har ett centralt läge i Göteborg ligger det i viss mån avskärmat av omgivande storskaliga trafikstrukturer, spårvägar och industriområden. Stadsdelen ligger centralt men kan idag, på grund av dessa barriärer, upplevas som isolerad och som att området inte riktigt hänger ihop med den kringliggande stadsmässiga bebyggelsen. Delvis har Gamlestaden karaktären av en småstad i storstaden. Variationen i bebyggelsen och dess funktioner är stor. Här finns en blandning av bostadsbebyggelse, butiker och verksamheter,

industribyggnader som till vissa delar omvandlats för att inrymma nya verksamheter, en centrumdel med handel, skolor och medborgarhus. Området karaktäriseras också av ett par större trafikstråk och parkeringsytor, men också mycket grönska vid Sävån och i bostadskvarteren. Här finns många av de miljövärden och kvaliteter som går att återfinna i flera av de bebyggelsemiljöer i Göteborgs som av allmänheten brukar uppfattas som mest attraktiva; exempelvis de äldre bevarade industrimiljöerna samt landshövdingehusen som uppfördes enligt Albert Lilienbergs stadsplan.

Genom åren har Gamlestaden genomgått ett flertal stora förändringar i takt med strukturomvandlingar i samhället och i Göteborg. Förändringarna är överlappande men ändå distinkta och de har haft en betydande påverkan på stadsdelens bebyggelsestruktur. Gamlestaden har gått från att vara centrumort till att bli landsbygd med överklassbostäder och vidare till en folktät arbetarstadsdel med betydande industrier. Under 1900-talets senare del har stadsdelen på vissa håll blivit sliten i väntan på nya förändringar, vilket har lett till att området fått ett dåligt rykte hos många. De senaste decennierna har de övergripande fysiska bebyggelsestrukturerna inte förändrats särskilt mycket, men i bebyggelsens innehåll och stadsdelens karaktär pågår många förändringar. Idag står Gamlestaden inför en omfattande omvandling med flera pågående stadsförnyelseprojekt. Vid Gamlestads torg pågår planer för

förtätning och utbyggnad av en ny knutpunkt för kollektivtrafiken och SKF:s äldre industrimiljö planeras att omvandlas till nya stads kvarter med en blandning av centrumverksamheter och bostäder (Detaljplan för Gamlestads torg, etapp 1 – utställningshandling 2012, Detaljplan för handel, bostäder m m inom kv Gösen och Makrillen – samrådshandling 2012).

Genom att göra en historisk redogörelse och en transformationsanalys ska vi försöka beskriva varför stadsdelen Gamlestaden har blivit till vad den är idag.

Metod för kulturmiljöanalys

Vi vill i detta kapitel ge en övergripande förståelse för hela stadsdelens historia och strukturella utveckling med ett brett helhetsgrepp kring Gamlestaden som kulturmiljö. Analysen omfattar hela Gamlestadens bebyggelse och avser att ge en bild av varför stadsbilden ser ut som den gör idag och hur den historiska utvecklingen går att avläsa på platsen.

En inventering av den litteratur som behandlar historia och bebyggelse i Gamlestaden visade att denna endast berättar om vissa tidsperioder och viss bebyggelse i stadsdelen, medan andra utelämnades. I de historiska beskrivningarna ligger stort fokus på medeltiden, då handelsstaden Nya Lödöse låg i området, samt på tiden kring sekelskiftet då Gamlestaden som industristadsdel tog form (exempelvis i Andersson och Attman 1973). Vissa fördjupningar görs också kring enskilda industriverksamheter, främst Gamlestadens fabriker och SKF. (Flera beskrivningar av Gamlestaden finns utifrån företagshistoriska perspektiv. Exempelvis Swalander 1944, Beckholmen 1982 och Hertzberg 1997). I Göteborgs kulturmiljöprogram finns ett antal miljöer och enskilda objekt i Gamlestaden utpekade som kulturhistoriskt värdefulla, exempelvis landshövdingehuskvarteren samt de äldre industrimiljöerna. Stora delar av industriområdena och

de nyare bostadskvarteren omnämns inte i programmet (Lönnroth 1999, s. 6-19) För att kunna komplettera bilden av Gamlestaden behövdes en analysmetod som lade fokus på övergripande bebyggelsestrukturer snarare än enskilda utpekade objekt och som kunde ge en historisk förståelse för Gamlestaden som en helhetsmiljö. Vi ville även använda en metod som synliggjorde brukarnas syn på den byggda miljön.

Kulturmiljöanalysen tar sin utgångspunkt i den norska analysmetoden *Realistisk byanalys*, utformad av Karl Otto Ellefsen och Dag Tvilde (Ellefsen och Tvilde 1991). Analysens syfte är att leda fram till en grundläggande dokumentation som kan utgöra underlag för bedömning av olika stadsplaneringsprojekt och diskussioner om stadens framtida utveckling. I denna analysmetod läggs fokus på stadsmiljöns utveckling ur ett historiskt perspektiv utifrån planstrukturer, homogena bebyggelsemiljöer och stadsmorfologisk utveckling. Stor vikt läggs vid att förstå stadens fysiska form idag som ett resultat av en historisk produktions- och transformationsprocess.

För att ytterligare bredda kulturmiljöanalysen och beskrivningarna av Gamlestaden har ett brukarperspektiv lagts till i undersökningen. Som en kontrast till studier av områdets fysiska form ger intervjuer med Gamlestadens brukare en bild av dagens syn på området och dess kulturmiljöer. Av samtalen med människor i stadsdelen framgår att deras inställning till den byggda miljön ibland kan kopplas till dess fysiska form. Samtidigt visar intervjuvaren på helt andra aspekter av hur ett område upplevs, vilka är svåra att komma åt genom att analysera kulturmiljön enbart utifrån dess form och historiska utveckling.

Något vi upplevde som problematiskt med analysmetoden realistisk byanalys var delmomentet där homogena bebyggelsemiljöer studeras. Nackdelen med detta arbetssätt är att när de homogena miljöerna

pekas ut osynliggörs samtidigt de mer komplexa och svårdefinierade bebyggelsemiljöerna. Perifera områden och mellanrum som är svåra att beskriva synliggörs inte i analysen. För att försöka kompensera detta har vi tillfört ytterligare några aspekter i vår kulturmiljöanalys. I slutet av kapitlet återkommer vi till resonemangen kring analysmetodens betydelse för resultatet av vår kulturmiljöanalys.

Den kulturmiljöanalys som gjorts av Gamlestadens med hjälp av realistisk byanalys är indelad i fyra olika avsnitt. Inledningsvis beskrivs Gamlestadens historiska utveckling över tid och därefter följer beskrivningar av stadsdelens olika bebyggelsemiljöer. Den tredje delen presenterar resultatet av intervjuerna med stadsdelens brukare och sist i kulturmiljöanalysen sammanfattas de kulturhistoriska kvaliteterna som är karaktäristiska för Gamlestadens.

Historisk utveckling

Medeltida handelsstad

På platsen för nuvarande Gamlestadens låg under 1400- och 1500-talet staden Nya Lödöse. Staden utgjorde ett viktigt västsvenskt handelscentrum. Innan Nya Lödöse grundades på denna plats låg staden Gamla Lödöse några mil längre upp längs Göta älv. Genom att flytta staden närmare Göta älvs mynning skapades friare handelsförbindelser med kontinenten och Nya Lödöse övertog en viktig politisk och ekonomisk roll som Sveriges port mot väster. På platsen fanns även Sävån som fungerade som en viktig transportled och Sävåns utlopp fungerade sannolikt redan som hamn för byar och gårdar kring Sävådalens. Platsen var även en naturlig knutpunkt för handelstransporter på land från Västergötland. Nya Lödöse låg i gränslandet mellan Sverige, Norge och Danmark. Ett smalt landområde kring Göta älv dalen var det enda längs hela västkusten som tillhörde Sverige mellan det danska Halland och

norska Bohuslän. Området var därför mycket viktigt för Sveriges handel, men samtidigt mycket sårbart för grannlänternas anfall. Nya Lödöse anfölls och brändes flera gånger. 1621 förlorade Nya Lödöse sina stadsprivilegier till den då nyanlagda staden Göteborg och de sista invånarna i Nya Lödöse tvångsflyttades 1624. När Nya Lödöse ödelagts jämnades även den sista bebyggelsen med marken. Området tillföll den nya staden Göteborg och Nya Lödöse blev den Gamla Staden – Gamlestadens (Andersson och Attman 1973, s. 5-25; Lilienberg 1928, s. 51-52).

I dagens stadsmiljö finns inga tydliga spår av den medeltida staden. Arkeologiska utgrävningar gjordes på platsen i början på 1900-talet och på 1960-talet inför den planerade utbyggnaden av en trafikaneläggning över Gamlestadstorget. Dessa undersökningar har bland annat kunnat fastlägga stadens gränser och vissa iakttagelser kring stadsplanen. Staden låg på ömse sidor om Sävån och omgärdades av vall och vallgrav. Grunden för Nya Lödöses kyrka har också grävts ut och den låg mitt i den nuvarande trafikplatsen vid Gamlestadstorget (Järpe 1986, s. 19-20; Lilienberg 1928). Utgrävningar har också genomförts under 2013-2015.

Del av det nya Göteborg

Till den nya staden Göteborg lockades holländare för att bygga upp staden och dess avancerade försvarsverk, men också för att utveckla jordbruket. Området där Nya Lödöse hade legat ingick i de markarealer för odling och självförsörjning, den donationsjord, som hörde till den nyanlagda staden. Gamlestadens område, som låg strategiskt vid Sävåns mynning i Göta Älv, började utnyttjas som odlings- och betesmarker och flera så kallade landerier anlades. Marken ägdes av staden och uppläts till stadens borgare. På dessa marker byggdes efterhand en allt mer perma-

Det mesta av den äldre bebyggelsen som hörde till landerierna har rivits, endast landeriet Sävénäs som idag ligger inom SKF:s område finns kvar. (Foto: Modin/Söderback.)

ment bebyggelse, herrgårdsliknande bostadshus med tillhörande ekonomibyggnader och torp.

Till en början arrenderades Gamlestadens landerier huvudsakligen av holländska bönder. På så sätt fick svenskarna lära sig nya och mer effektiva sätt att bedriva boskapsskötsel och mejerihantering. Efterhand övertogs landerierna av enkla borgare, förmögna köpmän och magistratspersoner som i sin tur arrenderade ut delar av marken. Landerierna utnyttjades även som sommarnöje för familjerna.

Många av manbyggnaderna på Göteborgs landerier har blivit dokumenterade till skillnad från de många ekonomibyggnader och torp som funnits på samma marker. I Gamlestaden har idag det mesta av den äldre bebyggelsen som hörde till landerierna rivits, endast Sävénäs herrgård som idag ligger inom SKF:s område finns fortfarande bevarad (Enhörning 2006, s. 106ff, 240ff; Carlsson 1981, s. 14).

Tidig industrialisering

Kring mitten av 1800-talet påbörjades en industriell etablering i Gamlestaden, vilket starkt kommit att påverka stadsdelens fortsatta utbyggnad. Förutsättningarna för industrietableringar var goda i Gamlestaden och de odlings- och betesmarker som tidigare präglat området fick så småningom lämna plats åt nya

fabriksanläggningar. Göteborg hade som hamnstad sedan länge en självklar fördel när det gällde import och export av varor och även Sävénäs hade stor betydelse som både transportled och kraftkälla. Under 1800-talets senare hälft fick järnvägen sitt genombrott och att järnvägen drogs genom området var en viktig faktor för den fortsatta industriutvecklingen i Gamlestaden. Närheten och tillgången till goda kommunikationer för transport hade avgörande betydelse för utvecklingen av industrier och verksamheter i Gamlestaden. Att förlägga fabrikerna i Gamlestaden, som vid den här tiden låg utanför stadsgränsen, var också särskilt gynnsamt då det blev både billigare och ökade möjligheterna att expandera då inga regleringar ännu styrde byggandet. Gamlestaden kom att få stor betydelse för Göteborgs industris framväxt. Sett till antalet anställda arbetare var Gamlestaden ett av Göteborgs största industriområden (Forsberg et al. 1979, s. 22; Birgersson och Wrigglesworth 1984, s. 5).

Gamlestadens industrier

Flera av de gamla landerierna kom att styra lokaliseringen av fabriker och verksamheter. På Ånäs landeri anlades redan under 1730-talet ett sockerbruk som var en av Göteborgs första stora industrier. Under mitten av 1800-talet fortsatte den industriella verksamheten på Ånäs då sockerbruket byggdes om till spinneri.

Textilindustrin fick ett starkt uppsving under 1800-talet och utvidgades snabbt. Spinneriet kompletterades efterhand med blekeri, färgeri och väveri och fabriksområdet byggdes ut med nya byggnader och kom att växa till en stor textilindustri. År 1891 bildades ett särskilt bolag för fabrikerna i området, Gamlestadens fabriker AB. Vid sekelskiftet var Gamlestadens fabriker det största bomullsindustriföretaget i Skandinavien med omkring 1500 anställda (Andersson och Attman 1973, s. 26; Swalander 1944, s. 27).

*Gamlestadens fabriker, f.d. Sockerbruket vid Änäs och pannhus.
(Foto: Modin/Söderback.)*

På Gamlestadens fabriker arbetade driftsingenjören Sven Winqvist. Spinneriets kullager fungerade dåligt och han utvecklade där sin idé om en bättre självreglerande modell, det sfäriska kullagret. Några år senare tillverkades dessa kullager på löpande band i vad som kom att bli, inte bara den dominerande industrin i Gamlestaden, utan även en stor internationell framgång. Svenska Kullagerfabriken, SKF, växte snabbt till Göteborgs största arbetsplats och under första världskriget steg efterfrågan så kraftigt att det blev landets största. Vid Artillerigatan började ett nytt fabrikskomplex uppföras i rask takt. Industrins snabba tillväxt kan ses i den etapputbyggnad som skedde, från den

Ursprungligen en spinnerifabrik som tillkom då området byggdes ut. (Foto: Modin/Söderback.)

första fabriksbyggnaden till den långa fasad som kom att sträcka sig längs Hornsgatan och långt upp längs Artillerigatan. Inne på fabriksområdet uppfördes även kontor, laboratorium och verkstäder. Det låg på det gamla landeriet Mariedals marker och landeriets manbyggnad användes som kontor för SKF mellan 1910 och 1914. År 1918 byggdes även en kugghjulsfabrik på södra sidan om Sävån som året senare införlivades med SKF. Under den tidiga industrialiseringsfasen var textilindustrin den mest dominerande industrigrenen i Göteborgsområdet. I början av seklet kom dock metallindustrin att överta denna roll och detta avspeglas tydligt i Gamlestadens industriella utveckling (Birgersson och Wrigglesworth 1984, s. 17; Fritz 1996, s. 258-296).

Trävaruindustrin var en annan näringsgren som expanderade kraftigt mot slutet av 1800-talet och på Sävån marker anlades på 1870-talet Sävåns AB, ett trävaruföretag med stort ångsågverk som tillverkade sågat och hyvlat virke. Sävåns AB kom senare att inrikta sig på lådtillverkning, lådor som var nödvändiga för att packa och transportera de varor som fabriker i Gamlestaden producerade och som även gick på export (Birgersson och Wrigglesworth 1984, s. 35-36; Andersson och Attman 1973, s. 36-38). Det var många industrier och verksamheter som förlades till Gamlestaden under denna tidiga industrialiseringsperiod. År 1905 uppfördes stadens första kommunala slakthus på Marieholms marker och 1917 etablerades ännu ett betydande företag i Gamlestaden, Original-Odhner med tillverkning av räknemaskiner (Andersson och Attman 1973, s. 36-38).

Arbetsbostäder och infrastruktur

Med industrins framväxt och stadens snabbt växande befolkning ställdes även nya krav på fler bostäder och bättre kommunikationer.

Från mitten av 1800-talet kunde man ta hästomnibus från centrala Göteborg och 1879 började ångslupar trafikera Gamlestaden. Båttrafiken längs Sävån fick dock konkurrens och slutade köra sina turer när den elektriska spårvagnen till Kviberg kom 1905. Västra stambanan och Bergslagsbanan som passerade genom området utgjorde viktiga kommunikations- och transportleder och 1914-15 byggdes SJ:s rangerbangård i Sävån ut i etapper och en lokstation tillkom 1930 (Birgersson och Wrigglesworth 1984, s. 58; Carlsson 1981, s. 37-38).

I anslutning till fabriker uppfördes ny bostadsbebyggelse för arbetarna och stadsdelen Gamlestaden började ta form.

Från mitten av 1800-talet till sekelskiftet ökade Göteborgs befolkning från 26 000 till 130 000. Den stora inflyttningen till städerna ledde till svår bostadsnöd och i Gamlestaden, där industrierna växte fram snabbt, var behovet av arbetsbostäder enormt. Flera bostäder började uppföras i området på fabriksägarnas initiativ som ett led i att knyta arbetarna till sig. De allra första arbetsbostäderna flyttades till Gamlestaden 1875 från Annedal. De var tre envånings trähus med 36 spisrum som stod på Gamlestadens fabrikers område, vid Trastgatan. År 1891 bodde i dessa bostäder 180 personer, det vill säga fem i varje rum. Vid sekelskiftet, 1896-1902, byggde Gamlestadens fabriker AB ytterligare bostäder på området med totalt 56 lägenheter. Vid denna tid hade dock antalet arbetare vid fabriken stigit till cirka 1100 (Fritz 1996, s. 328).

Stadsplan 1889

Fram till 1889 hade bebyggelseutvecklingen i Gamlestaden ägt rum utanför det stadsplanlagda området, utan reglering av stadsstadgor och planer. I samband med att Göteborgs stad löste in Mariedals och Marieholms landerier lades emellertid den första stadspla-

nen för Gamlestaden ut – en rutnätsplan där kvarteren delades in enligt ett regelbundet och rätvinkligt gatunät och den gamla Qvibergsvägen ersattes med en 18 meter bred gata, Artillerigatan.

Den första bebyggelsen som uppfördes enligt 1889-års stadsplan låg inom kvarteret Abborren, ett kvarter mellan Säve Strandgata, Hornsgatan och Artillerigatan, som idag utgörs av SKF:s parkering. Bebyggelsen tillkom 1900-1906. Stadsplanen föreskrev ingen särskild användning av kvarteret och blandat med bostäder fanns mindre verksamheter och arbetsplatser, bl.a. en tvättinrättning, ett slakteri och en charkuterifabrik. Längs hela Artillerigatan låg butiker och små verkstäder. Bostäderna byggdes på privata initiativ. De små lägenheterna låg runt trånga gårdar med en stor andel gårdshus (Carlson 1981, s. 130; Birgersson och Wrigglesworth 1984, s. 24).

Bostadsnöden var ett problem som både staden och de mer välbärgade borgarna var medvetna om. I Gamlestaden uppfördes flera nödbostäder på både privata och kommunala initiativ. År 1916 skänkte Emily Dicksons stiftelse pengar till förmån för uppförande av nya bostäder åt mindre bemedlade arbetare med stora familjer i Gamlestaden.

Emily Dicksons stiftelsebostäder. (Foto: Modin/Söderback.)

Mitt emot Emily Dicksons stiftelsebostäder längs Gamlestadsvägen lät kommunen uppföra ett antal bostadsbaracker 1917 som en tillfällig lösning på den stora bostadsbristen. Liknande baracker, eller paviljonger som de också kallades, byggdes i flera stadsdelar i Göteborg vid denna tid (Carlson 1981, s. 42ff). År 1924 byggdes de sista nödbostäderna i Göteborg i kvarteret Tonfisken i Gamlestaden. Lägenheterna utgjordes av små spisrum så att familjerna inte skulle ta inneboende, vilket många ändå gjorde för att klara hyran (Carlson 1981, s. 46).

Lilienbergs stadsplan

Stadsplaneidealen i början av 1900-talet var en reaktion mot tidigare rätvinkliga rutnätsplaner med långa gatuperspektiv och stora öppna torg. Istället hämtades inspiration från den medeltida stadens oregelbundna struktur som anpassades efter områdets terräng (Ahlberg 1998, s. 43ff). Stadsplaneingenjören Albert Lilienberg var tydligt influerad av dessa ideal i sin utformning av Gamlestadens nya stadsplan som antogs 1913.

I Gamlestadens tidigast bebyggda kvarter Abborren låg bostäder och arbetsplatser blandade och tomtmarken utnyttjades maximalt med stor andel gårdshus för att rymma så många lägenheter som möjligt. Med 1907 års stadspanelag gavs möjlighet att ange särskilda bestämmelser för bebyggelsen och styra exploateringen. De nya kvarteren, som byggdes enligt Lilienbergs stadsplan, fick tydligare regleringar med bestämmelser om byggnadshöjder, förträdgårdar och fria gårdsytor. Särskilda kvarter var avsedda för industri, offentliga byggnader eller bostadshus med verksamhetslokaler i bottenvåningarna (Forsberg et al. 1979, s. 98). Den nya stadspanelagen och Lilienbergs stadsplan fick stor betydelse för Gamlestadens fortsatta bebyggelseutveckling.

Landshövdingehus och hyresgästförening

De gamla landerimarkerna hade fortfarande i början av 1900-talet en lantlig karaktär, men en bostadsbebyggelse började växa fram i takt med att industrierna expanderade. Liksom i flera andra arbetarstadsdelar kom landshövdingehusen att bli den hustyp som helt dominerade bostadsbyggandet. Arbetsgivarna tog ett stort ansvar för bostadsbyggandet. Både Gamlestadens fabriker AB och Original-Odhner lät uppföra bostadshus i de nya kvarteren men det var SKF som kom att

dominera bostadsbyggandet. Efter första världskriget drabbades dock SKF av en svår kris, många arbetare avskedades och bostadsbyggandet avtog. Gamlestadens stora arbetarbefolkning lade grunden för ett aktivt fackligt engagemang. Bostadsfrågan var viktig och det protesterades mot höga hyror och dåliga bostadsförhållanden. Göteborgs första hyresgästförening grundades redan 1917 i Gamlestaden, vilken har kommit att räknas som ursprunget för den Svenska hyresgäströrelsen (Atlestam och Caldenby 1999, s. 10).

Landshövdingehus längs Artillerigatan. (Foto: Modin/Söderback.)

Expansion och förtätning

Efter den tidiga industrietableringen i Gamlestaden skedde en fortsatt utbyggnad och utveckling, både av de redan befintliga och genom nytilkomna verksamheter. Större områden på Sävås södra sida och utmed Gamlestadsvägen togs i anspråk för industriverksamheter. Under senare delen av 1940-talet utvidgades stadsdelen även med bostäder och växte då kraftigt.

Industrierna byggs ut

Stora utbyggnader av SKF skedde under och efter andra världskriget. SKF började då förlägga allt mer av verksamheten på södra sidan om Sävån efter att ha köpt upp det nedlagda träindustriföretaget Sävås AB:s markområden 1944 (Andersson och Attman 1973, s. 36-38; Birgersson och Wrigglesworth 1984, s. 35-36). Vid andra världskrigets slut rådde brist på arbetskraft och det skedde en stor rekrytering av utländska arbetare till SKF, till vilka det i Sävås 1948 uppfördes bostadsbaracker. SKF engagerade sig även i sociala frågor, bland annat i företagshälsovården. En ny sjukstuga uppfördes 1950 och i landeriet Kristinedals huvudbyggnad inrättades även ett barnhem för företagets anställda (Atlestam och Caldenby 1999, s. 23-24).

Träindustrin hade börjat gå tillbaka på 1930-talet. Papper ersatte så småningom trä som emballage, en industri som utvidgades starkt under 1940-talet. 1939 förlades Robert Skarstedts, senare Skarwells, wellpappfabrik i nyuppförda fabriker på Gamlestadsvägen i Gamlestaden (Birgersson och Wrigglesworth 1984, s. 10). En annan stor nyetablering i Gamlestaden under denna tid var varuhusbolaget Turitz. H.G. Turitz hade startat ett par av de första varuhusen i Göteborg, bland annat AmericanBazar. Under 1930-talet utvecklades nya distributionsformer inom handeln och enhetspriset lanserades. Turitz & Co, låg bakom bland annat Epa-varuhuset och lät uppföra sitt nya huvudkon-

tor och lagerlokaler 1941 vid Gamlestadsvägen, mitt emot Gamlestadens fabrikers område (Birgersson och Wrigglesworth 1984, s. 59-60).

Gamlestadens fabriker hade stora kapitalresurser genom ägandet i SKF och fram till 1950-talet skedde stora moderniseringar med flera om- och tillbyggnader inom Gamlestadens fabrikers område. Produktionen övergick mer och mer till konfektionstillverkning. Under 1940-talet byggdes Gamlestadens fabriker ut med konfektionsfabrik och väveri i områdets södra del och de äldre arbetarbostäderna revs. Från mitten av 1950-talet stagnerade dock textilbranschen, så även i verksamheten vid Gamlestadens fabriker (Birgersson och Wrigglesworth 1984, s. 11-12).

HSB och Solgårdarna

HSB bildades i Göteborg 1925 och standardkrav på bostäder började ställas. Lägenheterna skulle rymma minst två rum och kök, badrum, värme och vatten. År 1933 tillsattes den bostadssociala utredningen som ledde fram till en ny socialdemokratisk bostadspolitik där HSB:s tidigare formulerade standardkrav blev riktmärken och där statliga lån och bidrag utgick till allmännyttan.

Stiftelsen Solgårdarna bildades 1936 i avsikt att verkställa riksdagens beslut om bostadsförsörjning åt mindre bemedlade barnrika familjer. Stiftelsen, som senare bytte namn till Göteborgs bostadsföretag, bildades av Göteborgs stad. Bostäderna byggdes enligt tidens nya stadsplaneideal där sol, ljus och luft var ledord. I Gamlestaden uppfördes två kvarter med friliggande hus med ljusa öppna gårdar. Solgårdarna, som dessa kvarter kom att kallas, stod färdiga 1938 och det uppfördes även en barnstuga i kvarteret Piggvaren. Både SKF och Gamlestadens fabriker var stora arbetsplatser för kvinnor och behovet av barnomsorg var stort (Forsberg et al. 1979, s. 47-51).

Gamlestadstorget

Mellan åren 1936-38 iordningställdes Gamlestadstorget till en stor öppen gräsplan med planteringar, lekplats och plaskdamm. Redan i Lilienbergs plan från 1913 planerades platsen som park och lekplats. På platsen hade tidigare funnits odlingslotter och äldre torp. När Gamlestadstorget anlades lades kalkstensplattor ut för att markera placeringen av Nya Lödöses gamla stadskyrka och 1940 restes en minnessten. Minnesstenen är idag flyttad ca 100 meter ner mot spårvagnshållplatsen (Atlestam och Caldenby 1999, s. 9).

Under 1930-talet kompletterades spårvagnsnätet med busstrafik. Med tiden ökade även bilismen avsevärt. Gamlestadstron var inte tillräcklig för den ökade trafikens framkomlighet och revs därför under senare delen av 1940-talet. Inom stadsplaneringen började man på 1940- och 1950-talet förstå att det skulle behövas större åtgärder för att den ökade trafiken skulle kunna beredas utrymme. Bland annat föreslogs en breddning av Gamlestadsvägen. Under 1960-talet kom trafikplaneringen i Gamlestadstron att få långt större proportioner (Forsberg et al. 1979, s. 68-69).

Stadsplan 1945

En omfattande bostadsutbyggnad skedde i Gamlestadstron under sent 1940-tal. En ny stadsplan för utvidgning av Gamlestadstron antogs 1945 och omfattade huvudsakligen ny bostadsbebyggelse med friliggande byggnadslängor, så kallade lamellhus i en öppen kvarterform som uppfördes i anslutning till den äldre befintliga kvartersbebyggelsen.

Det mesta av utvidgningsområdet var sedan tidigare obebyggd mark men det område med kolonilotter som legat vid Bunkebergets fot revs för att lämna plats åt den nya bostadsbebyggelsen och utbyggnad av Gamlestadsskolan. Utöver de bostäder som uppfördes på SKF:s initiativ byggde även privata

bygggherrar och den kommunala allmännyttan bostäder i de nya kvarteren. På 1950-talet var befolkningsantalet i stadsdelen som störst med närmare 10 000 invånare. Befolkningen gick därefter ner, bland annat sedan den nya stadsdelen Kortedala uppfördes (Carlsson 1981, s. 55).

Redan under 1930-talet väcktes frågan om att bygga ett Folkets hus i Gamlestadstron. Efter intensiv opinionsbildning invigdes Medborgarhuset 1958-60. I detta grannskapscentrum förlades flera för stadsdelen viktiga funktioner så som bibliotek, föreningslokaler och biograf. Anläggningen innehöll även postkontor, folkvandård och barnavårdscentral (Atlestam och Caldenby 1999, s. 38-39).

Strukturomvandlingar och anpassningar till trafiken

Stora strukturella omvandlingar skedde i Gamlestadstron under 1960- och 70-talet. Industrins förutsättningar förändrades och stadsdelen kom även att omfattas av storskaliga trafikplaner.

Gamlestadstorget blir trafikplats

Under 1960-talet ökade bilismen kraftigt samtidigt som Göteborg expanderade. Nya storskaliga bostadsområden planerades under denna tid, bland annat i Angered och Bergsjön. De nya förorterna beräknades växa i mycket snabb takt och större trafikleder krävdes för att försörja dessa områden. I en trafikplaneutredning från 1965 presenterades ett förslag för trafikutvidgning som till stora delar kom att påverka Gamlestadstron. Enligt den stadsplan som antogs 1968 planerades Artillerigatan att byggas om till en sexfilig motorväg med en stor trafikapparat vid Gamlestadstorget. Ett trafikreservat lades därför över stora delar av stadsdelen. Totalt planerades omkring tusen lägenheter att rivas för att bereda plats åt trafikomläggningarna.

För spårbunden trafik planerades även en dubbelspårig stadsbana med station vid Gamlestadstorget. Den första etappen av den planerade trafikutbyggnaden blev färdig 1972 då en 200 meter lång viadukt byggts vid Gamlestadsvägen och spårvägen lagts om. Längs Artillerigatan flyttades spårvägen närmare SKF och bilvägen breddades genom att mittfältet med trädplanteringar togs bort. För att ge plats åt trafikplatsen vid Gamlestadstorget revs stora delar av kvarteret närmast torget. Även hela kvarteret Abborren revs för att

ge plats åt parkeringsplatser vid SKF (Forsberg et al. 1979, s. 70-84; Garellick 2003).

De omfattande trafikplanerna kom dock inte att genomföras i sin helhet. Beräkningarna för hur snabbt de nya förorterna och trafikbehovet skulle växa visade sig vara en felbedömning från stadsplanerarnas sida. Oljekrisen kom även att få de storskaliga planerna att stagnera. 1976 omarbetades planerna för att bättre stämma överens med de verkliga behoven och de ekonomiska förutsättningarna.

Påbörjad avfart vid trafikplatsen vid Gamlestadstorget. Den ursprungliga trafikplanen kan idag till viss del avläsas i form av de brostumpar som blev kvar efter att trafikplanerna avstannade. (Foto: Modin/Söderback.)

Upprustningar av bostäder

Även de trafikplaner som inte genomfördes kom att påverka bebyggelsens omvandling och förnyelse.

De omfattande trafikplanerna i Gamlestaden medförde planer på att sanera stora delar av den befintliga bebyggelsen. Enligt stadsplanen från 1968 hamnade delar av Gamlestaden inom ett trafikreservat vilket medförde att många av husen fick stå och förfalla under denna tid. Många privatägda hyreshus hotades av inlösen och rivning. I väntan på besked uteblev ofta underhållet, vilket ledde till en viss förslumning i området. Rivningarna i Gamlestaden blev dock inte så omfattande som det först planerades för. I slutet av 1970-talet väcktes protester mot trafikplanerna och det förfall de hade lett till. När planerna för trafikutvidgningen hade omarbetats, påbörjades upprustningar av bostäderna i Gamlestaden (Forsberg et al. 1979, s. 88).

Strukturomvandlingar inom industrin

Under 1960-talet skedde stora strukturomvandlingar inom industrin. Nedläggningar och sammanslagningar av företag blev allt vanligare. Under 1970-talet påverkades industrierna i Gamlestaden av både oljekrisen och en fortsatt ökande konkurrens. Det ledde till rationaliseringar där automatisering i fabrikerna gjorde att produktionen kunde öka samtidigt som kostnaderna för arbetskraften minskade. De sammanslagningar av företag som hade påbörjats under 1950-talet på grund av konkurrens från andra länder fick märkbara effekter i Gamlestaden. Original-Odhner köptes upp av Facit-Åtvidaberg redan under 1940-talet men drabbades under 60-talet av hård konkurrens från Japan. Lokalerna togs 1969 över av SAAB-SCANIA. År 1986 slogs Turitz & Co ihop med NK för att 1976 slås ihop med Åhlén och Holm. Sammanslagningarna ledde till omflyttningar och 1978 lades Turitz & Co:s kon-

tor vid Gamlestadsvägen ned (Birgersson och Wrigglesworth 1984, s.59ff). Textilindustrin som hade ökat under 1950-talet fick svårt att hålla nere produktionskostnaderna och stora delar av produktionen flyttades utomlands. Efter hård konkurrens från andra större textilindustrier lades bomullsspinneriet och bomulls väveriet vid Gamlestadens fabriker ned 1966-67, vilket även fick till följd att flera byggnader på området revs i början av 1970-talet (Forsberg et al. 1979, s. 72ff).

SKF:s huvudkontor och Forumhuset (nedan) är exempel på mer storskaliga byggnader som uppfördes under 1960- och 1970-talet. (Foto: Modin/Söderback.)

Bostadsbotellet Forum. (Foto: Modin/Söderback.)

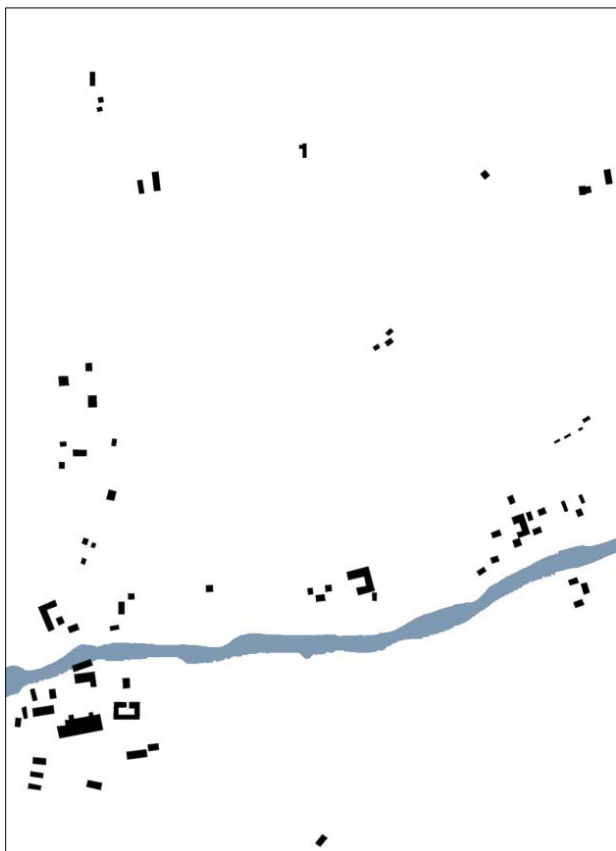
Den ökade bilismen medförde en stor efterfrågan på kullager, vilket gynnade SKF. Allt större del av SKF:s produktion gick till bilindustrin och företaget fortsatte att växa under 1960- och 70-talet. Vid mitten av 1960-talet hade SKF som mest omkring 6500 anställda i Göteborg, men även SKF påverkades av hårdare konkurrens och den industriella produktionen effektiviserades. Under denna period uppfördes flera moderna och mer storskaliga byggnader på SKF:s område. År 1966 byggdes det nya huvudkontoret vid Hornsgatan som med sin moderna byggnadsstil kom att bli en utmärkande byggnad i stadsdelens i övrigt lågskaliga bebyggelse. SKF byggde även friskvårdsanläggningen Kristinedal för de anställda med matsal, simhall, kontor, undervisningslokaler, café och sporthall (Forsberg et al. 1979, s. 86).

Efter kriget rådde stor brist på arbetskraft och till SKF skedde en stor arbetskraftsinvandring. Många arbetare kom till Gamlestaden från Italien, Jugoslavien och Finland och i Sävenäs uppfördes bostadsbaracker för de utländska gästarbetarna. Dessa revs 1972 och på tomten för de rivna nödbostäderna i kvarteret Tonfiskan byggdes, på initiativ av SKF:s verkstadsklubb, bostadshotellet Forum. När behovet av arbetskraft efter hand minskade blev lägenheterna svåra att hyra ut och vid slutet av 1970-talet stod många bostäder tomma. Under en tid användes byggnaden som flyktförläggning men idag är lägenheterna ombyggda till studentbostäder (Forsberg et al. 1979, s. 82ff).

Transformationsanalys

I en realistisk byanalys läggs stor vikt vid stadens transformationer. Att studera historiskt kartmaterial är ett viktigt steg på vägen i förståelsen av Gamlestadens urbana landskap idag. Genom att göra nedslag i olika tidsperioder kan viktiga strukturella omvandlingar urskiljas i stadens fysiska form. Ellefsen och Tvilde ser staden som en historisk produkt och i den realistiska byanalysen tolkas platsens form idag som ett resultat av en historisk transformationsprocess. Genom att studera den historiska utvecklingen av platsen kan de olika krafter och förutsättningar som styr platsens och bebyggelsens utveckling identifieras (Ellefsen och Tvilde 1991, s. 7).

Analysen av stadens transformationer utgår från dokumentationen i den historiska översikten och bebyggelseutvecklingen redovisas med hjälp av bebyggelsekartor. Kartillustrationerna är baserade på den bebyggelse som finns redovisad i det kartmaterial vi haft att tillgå och kan inte tolkas som exakta uppgifter. Bebyggelsekartorna i transformationsanalysen gör att den historiska utvecklingen blir lättare att följa och utvecklingen av Gamlestadens bebyggelsestrukturer bli tydlig. Tanken är att det lättare ska gå att få en bild av hur bebyggelsen utvecklats på en mer övergripande nivå.

1890-tal

Fram till en bit in på 1900-talet var Gamlestad präglad av odlings- och betesmarker. Här låg flera landområden med tillhörande ekonomibyggnader och torp. Vid tiden för denna karta har en tidig industriverksamhet etablerats på landområdet Ånäs marker med Gamlestadens fabriker. Bebyggelsen är koncentrerad längs Sävån och landsvägen, nuvarande Gamlestadsvägen.

1923

Vid denna tid kan industriernas snabba tillväxt ses och att landområdena i hög grad styrde lokaliseringen av dessa. Textilindustrin på Ånäs har expanderat kraftigt, SKF:s fabriker har byggts upp på Mariedals marker och Odhners fabrik har uppförts på mark som tillhört Marieholm. Bostadsbebyggelse har uppförts i nära anslutning till fabrikena, både i kvartersform och i form av nödbostäder i tider av svår bostadsbrist. I nordväst ses bostadsbarackerna och Emily Dicksons stiftelsebostäder.

1935

Vid denna tid har bostadsbebyggelsen enligt Lilienbergs stadsplan byggts ut ytterligare och det går tydligt att se hur dessa kvarter skiljer sig från det tidigaste bebyggda kvarteret Abborren. De nya kvarteren hade tydliga regleringar och förbjöd exempelvis gårdshus. Intill Gamlestadsskolan ses även kolonistugeområdet. Nu har även området söder om Sävån på Kristinedals marker exploaterats i högre grad, bland annat med lokstallarna.

ca 1946

Bostadskvarteren har utökats med Solgårdarna där husen är friliggande och gårdarna, enligt tidens nya ideal, inte längre slutna. Vid tiden för denna karta har Kristinedalsområdet bebyggt ytterligare för industriverksamheter och kontor. Längs Gamlestadsvägen i norr har ytterligare industrietableringar skett och bostadsbarackerna har rivits. Även kolonistugorna har rivits för att lämna plats åt ny bostadsbebyggelse.

1960

Vid tiden för denna karta har det skett en stor utvidgning av bostadsbebyggelsen i lamellhuskvarter. Detta kan kopplas till en ökning av industrier och verksamheter i stadsdelen. SKF expanderar kraftigt och förlägger stor del av sin produktion på södra sidan av Sävveån i mer storskaliga byggnader. En tydligare etablering av industrier och företag sker även längs Gamlestadvägen. Stadsdelen har alltså växt markant och har även fått större skolor och ett medborgarhus.

2008

I dagens bebyggelsekarta kan vi se de förändringar som skett i Gamlestaden sedan 1960-talet. Största förändringarna skedde i samband med trafikomläggningarna vid Gamlestadstorget då hela kvarteret Abborren och nästan hela kvarteret Långan revs för att bereda plats åt nya trafikplaner. Inom de redan befintliga industri- och verksamhetsområdena har det skett en fortsatt etablering och modernisering i form av rivningar och kompletteringar.

Planstruktur och bebyggelsestruktur

Bebyggelsekarta

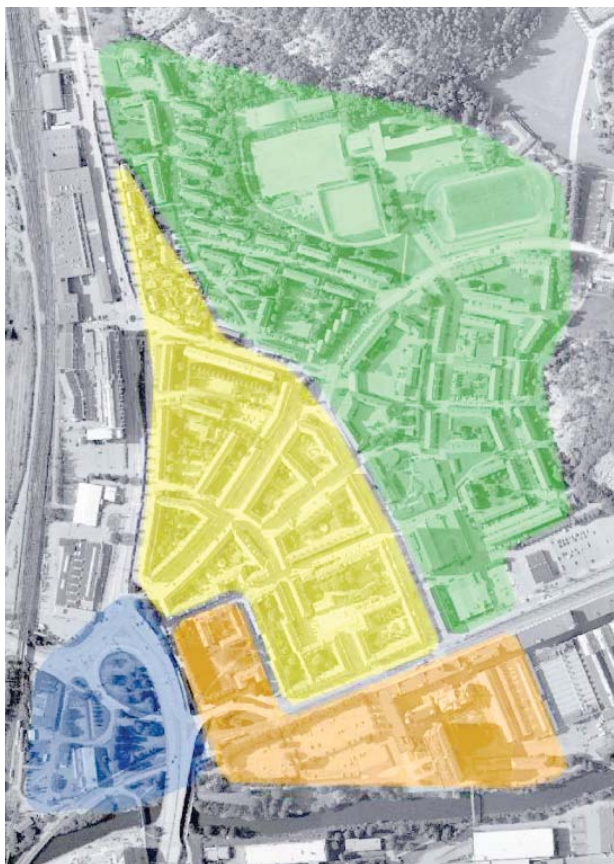
Kartillustrationen visar bebyggelseutvecklingen i Gamlestaden med hjälp av färgmarkeringar av tillkomstperioder. Förhållandet mellan industriernas tillväxt och bostadsbebyggelsens utbyggnad under olika perioder kan tydligt utläsas. Stora delar av Gamlestadens bebyggelse har tillkommit under två

särskilt expansiva perioder, dels vid 1900-talets början (orange och gult) och dels efter andra världskriget (grönt). Detta är starkt kopplat till industriernas starka expansion under dessa perioder. Utbyggnaden av bostadsbebyggelsen till det växande antalet arbetare i stadsdelen från samma tidsperioder speglar detta. Sambandet mellan utbyggnaden av industrier och bostäder är tydlig.

Planstrukturkarta

Planstrukturen är ett av de tydligaste uttrycken för en stads historia. Kartillustrationen visar de olika planstrukturer som går att avläsa i dagens bebyggelse i Gamlestaden. Olika stadsplaner från skilda tidsperioder har styrt bebyggelsens organisation och lämnat efter sig kvarterersformer och bebyggelsemönster med varierande stadsplaneideal. De färgmarkerade områdena visar de planstrukturer som satt tydligast spår i kvarterersstrukturen i stadsdelen. Utöver de olika stadsplaner som färgmarkerats i flygfotot kan det även vara värt att nämna att Gamlestadsvägen är en äldre vägstruktur som i stort sett haft samma sträckning genom området sedan Nylöses tid. Den har funge-

Karta över områdets större utvecklingsperioder.

rat styrande för bebyggelsens organisering och tydligt påverkat Gamlestadens bebyggelsestruktur.

Kartan redovisar inte alla gällande detaljplaner, endast de större områden - eller utvidgningsepoker - där regleringen av bebyggelsen skett i styrd kvarterstruktur. I de stora industri- och verksamhetsområdena, längs med Gamlestadsvägen och Sävån, har bebyggelsen inte detaljstyrts på samma sätt som i bostadskvarteren. I dessa områden har markanvändningen inte varit lika styrd av offentlig planering. Bebyggelsen följer inte något homogent kvartermönster eller någon enhetlig bebyggelsestruktur. Dessa områden har vuxit fram på ett mer ostrukturerat och organiskt sätt.

1889-års stadsplan
Rutnätsindelade kvarter som har sitt ursprung i Gamlestadens första stadsplan.

Stadsplan från 1913
Slutna storgårdskvarter med oregelbundna former visar stadsbyggnadsideal från tidigt 1900-tal.

Utvidgningsplan från 1945
Omfattande bostadsutbyggnad i öppna lamellhuskvarter och grönstruktur.

Stadsplan 1968
Trafikplan som innebar stora trafikomläggningar och viss sanering av äldre bebyggelse i Gamlestaden.

Dagens bebyggelsemiljöer

Som en del av Ellefsen och Tvildes *Realistisk byanalys* identifieras och beskrivs homogena bebyggelseområden. I vår studie av Gamlestaden upplevde vi detta moment som problematiskt då all bebyggelse i stadsdelen inte kan indelas efter ett homogent område med gemensam karaktär. I princip kunde bara bostadsbebyggelsen i Gamlestaden indelas efter detta system. I ett försök att inkludera övrig bebyggelse har vi också valt att beskriva några bebyggelsemiljöer efter de olika områdenas funktion och historiska sammanhang.

Storgårdskvarter

Bebyggelsen utgörs av stora slutna kvarter med oregelbundna former, vilket är tidstypiskt för det tidiga 1900-talets stadsplan. Vissa av gatorna är krökta och på flera platser är husfasaderna indragna, vilket skapar platsbildningar i gaturummet. Kvarteren omfattar relativt stora innergårdar med gräsytor, träd, buskar och planteringar.

I bottenvåningen av flera byggnader finns butikslokaler som inryms av diverse verksamheter, caféer och butiker. Dessa är främst koncentrerade längs Artillerigatan, Brahegatan samt vid Holländareplatsen. Husen är av landshövdingehustyp, en byggnadstyp i tre våningar som kännetecknas av en bottenvåning i sten och två våningar i trä. Byggnaderna är utformade i nationalromantisk stil och 1920-talsklassicism. Bebyggelsemiljön är enhetlig men byggnaderna skiljer sig åt i detaljutformningar och stora variationer finns i fönsterutformning, burspråk och portar.

Helhetsmiljön är i huvudsak välbevarad, men till stor del är landshövdingehusen i området förändrade genom tilläggsisolering samt nya takkupor, fasadmaterial och fönster. Endast ett fåtal av byggnaderna har idag bevarade originalfönster eller bevarad träpanel. I ett par kvarter finns mindre gårdshus som är tillkomna

under 1980- och 1990-talet. Idag är portarna till gårdarna i kvarteren försedda med grindar och kodlås, vilket ger kvarteren en sluten karaktär mot gatan. De nyare byggnader som ersatt rivna delar av kvarteren har delvis anpassats till de äldre i volym, men är avvikande i byggnadsmaterial och stil.

Småhuskvarter

Emily Dicksons stiftelsebostäder utgör de enda exemplen på en- och tvåfamiljshus i området. De småskaliga byggnaderna är uppförda i en stil som anknyter till svensk allmogebebyggelse. Bebyggelsegruppen är enhetlig, samtliga hus har gulmålad locklistpanel med vita detaljer och tegeltäckta sadeltak. Karaktäristiskt för området är byggnadernas dekorativa förstukvistar och de omgivande små trädgårdarna med fruktträd och planteringar. Mellan husen finns smala gångvägar som kantas av häckar. Dessa förstärker områdets småskalighet, i kontrast till den närliggande Gamlestadsvägen som löper längs områdets västra del. Bostadsområdet och vägen avskiljs med hjälp av ett bullerplank i samma färg som husfasaderna.

I och med en varsam upprustning av området under 1980-talet upplevs idag miljön som mycket välbevarad. I samband med restaureringen revs ett par hus som ersattes av nya i samma stil.

Lamellhuskvarter

Dessa kvarter uppfördes under 1930-1950-talet i anslutning till de befintliga landshövdingehuskvarteren. Området karakteriseras av de tidstypiska lamellhusen, friliggande byggnadslängor i en öppen kvartersform. Denna bebyggelsemiljö bildar en tydlig årsring som ansluter till den äldre bostadsbebyggelsen med landshövdingehus i storgårdskvarter. De tidigast uppförda lamellhusen i Solgårdarna följer den äldre

stadsplanens kvartersform men husen är friliggande och gårdarna har öppnats upp enligt tidens nya ideal med ljus och luft. I övriga kvarter är byggnaderna ställda i vinkel eller parallellt mot varandra. Mellan huslängorna bildas öppna gårdar med lekplatser, planteringar och mindre komplementbyggnader.

Byggnaderna har en mycket enkel funktionalistisk utformning. Färgsättningen varierar men domineras av vita och gula kulörer. Husen är i huvudsak byggda i tre våningar med sadeltak som är täckt av tegel eller röd plåt. Flertalet av byggnaderna har påtagligt förändrats genom tilläggsisoleringar, inglasade balkonger samt byte av fönster och portar.

Gamlestadens fabriker

Gamlestadens fabriker är ett industriområde som speglar en lång industrihistoria med anor från 1700-talet. Området har präglats av den textilindustri som funnits här sedan mitten av 1800-talet och fram till sent 1900-tal. Förändringarna på fabriksområdet har skett kontinuerligt genom åren. Byggnaderna i området har byggts om och byggts till, rivits och ersatts allt eftersom nya behov uppstått. Denna process har skapat en brokig bebyggelsestruktur och området utgörs idag av byggnader i varierande byggnadsstil, material och skala. Dominerande i området är den äldre fabriksbebyggelsens tegel- och putsfasader.

Efter att textilindustrierna lades ner har lokalerna tagits över av andra verksamheter och inrymmer idag bland annat flera företag inom kultur, media och IT samt restaurang och vårdcentral.

SKF

SKF:s område norr om Sävån präglas i första hand av företagets äldre bebyggelse från den första utbyggnadsepoken. De flesta byggnader här är uppförda under tidigt 1900-tal och utgörs av stora fabriksbyggnader i tegel i flera våningar med omsorgsfulla utsmyckningar. Dessa har efterhand kompletterats under 1940- och 1950-talet då bland annat produktions- och lagerlokaler uppfördes som större hallar i vinkelräta gator mot den stora fabrikslängan som vetter mot Artillerigatan. Tydliga årsringar kan avläsas i bebyggelsen, exempelvis i den etappvis utbyggda fasaden längs Artillerigatan, vilket ger förståelse för verksamhetens snabba expansion och stora betydelse för stadsdelen.

Kristinedal

Området präglas framförallt av SKF:s stora industribyggnader i områdets östra del. Under 1900-talets första hälft var större delen av SKF:s verksamhet lokaliserad på Sävåns norra sida men i takt med SKF:s tillväxt utvidgades fabriksområdet och nya marker togs i anspråk. På södra sidan om Sävån uppförde SKF bland annat ett stort centrallager och den stora D-fabriken vid Byfogdegatan. Här anlades även företagets stora friskvårdsanläggning på 1960-talet, SKF Kristinedal.

De östra delarna av området, som tillhör SKF, är idag inhägnade och otillgängliga för allmänheten. På detta område ligger även Sävåns herrgård som idag används som konferenslokaler och företagsmuseum.

Området söder om Sävån karaktäriseras av mer storskalig och utspridd bebyggelse som saknar tydlig kvartersstruktur. Liksom på norra sidan om Sävån är

teglät dominerande i de byggnader som hör till SKF men formspråket är modernare, stramare och enklare. Längs Gamlestadsvägen dominerar före detta Turitz kontorslänga. Inne på gården ligger större lagerlokaler som delvis byggts ut på senare tid. Stora delar av området vid Byfogdegatan utnyttjas för parkering. I området finns även ett flertal byggnader i puts, samt modernare exteriörer i plåt och glas liksom enklare småskalig bebyggelse för mindre lokaler och verksamheter.

Gamlestadsvägen

I området ligger sedan år 1920 Original-Odhners fabriker men utbyggnaden av industrier och verksamheter längs Gamlestadsvägen skedde främst under 1940- och 1950-talet. Bebyggelsen speglar tillväxten efter andra världskriget där nya markområden i Gamlestadens togs i anspråk för nya etableringar. Bebyggelsen karaktäriseras främst av byggnader i ett och två plan i tegel och puts med ett enkelt formspråk. Idag inrymmer området olika verksamheter, exempelvis kontor, utbildningslokaler och verkstäder.

Området vid Gamlestadstorget präglas idag av den stora trafikviadukten som byggdes under 1960-talet. Trafikomläggningarna medförde att den ursprungliga sträckningen av Gamlestadsvägen kapades av det nya vägsystemet som byggdes ut. Öster om trafikplatsen ligger spårvagnshållplatser för trafik i båda riktningar. För gångtrafikanter dominerar platsen av stora ytor som ligger under viadukten. Vid Gamlestadstorget finns en mindre grönyta dit minnesstenen över Nya Lödöse har flyttats.

Intervjuundersökning

Varje plats är komplex och mångfasetterad och laddas med många olika betydelser och värden för olika människor. För att få en bättre förståelse för dessa har vi försökt att inkludera människors olika synsätt genom att genomföra en mindre intervjuundersökning. Intervjuundersökningen har gett en bild av hur Gamlestadens upplevs av några av stadsdelens invånare och besökare och kompletterar den Realistiska byanalysen som analysmetod.

I intervjuerna har vi ställt frågor om vad som uppskattas i Gamlestadens men också vad som inte uppskattas i stadsdelen. Intervjuerna har gjorts genom korta samtal. Omfattningen har varit förhållandevis liten och studien kan därför inte ses som någon medborgarundersökning med större tyngd. Studien är inte heller kvantitativt tillräcklig för att dra några långtgående slutsatser kring resultatet men intervjuerna ger ändå en värdefull bild av hur bebyggelsen uppfattas, vilket bidragit till ytterligare perspektiv i fallstudien.

Av intervjuerna framgår att många uppskattar Gamlestadens bebyggelsemiljöer. Någon kallar det ”småstadskänsla”, andra beskriver Gamlestadens som en mysig stadsdel med många ”charmiga äldre hus”. En ung kvinna reflekterar över att hon själv haft en väldigt negativ bild av Gamlestadens men att hon, sedan hon började arbeta i stadsdelen, upptäckt hur fint och trevligt hon tycker att det är i området. Hon tror att hon kan ha påverkas av den bild media gett av stadsdelen, att Gamlestadens haft ett ”dåligt rykte”.

Generellt värdesätts bebyggelsens låga skala och de gröna gårdarna. Det är då främst bostadskvarteren med landshövdingehuset som avses. Många uppger landshövdingehuset som den bebyggelse de uppskattar

mest och som den bebyggelsemiljö som är mest bevarandevärd. Flera av de intervjuade personerna nämner även vikten av att bevara den låga skalan i stadsdelen. De allra flesta informanter nämner dock SKF fabriksbyggnader som det som är mest kännetecknande för stadsdelen, ”SKF - det känns som om det ÄR Gamlestaden”, menar en ung kvinna. Många nämner även SKF-fabriken som en byggnad de uppskattar, och de flesta tänker då i första hand på de äldre fabrikslängorna mot Artillerigatan. SKF:s äldre industrimiljö är något som många tycker är viktigt att bevara i stadsdelens framtida utveckling. En av informanterna tycker att SKF fabriken ”*inte är så vacker, men en symbol för Gamlestaden*”.

Den enskilda byggnad som oftast nämns på frågan om vad som inte uppskattas i stadsdelens bebyggelse är bostadshotellet på Brahegatan. Motiveringen är att byggnaden inte passar in i stil och skala. Höjden upplevs som störande i förhållande till de intilliggande kvarteren. ”*Lite för högt, bara 3-våningshus har funnits här tidigare*”, säger en äldre man men tillägger att byggnaden ”*ändå ser rätt pampig ut i blått ljus på kvällstid*”. Av flera personer nämns Medborgarhuset och dess aktiviteter som viktig för Gamlestaden. Det är en mötesplats som uppskattas och som bidrar till att göra stadsdelen mer levande. Många ser det även som positivt att det flyttar in nya verksamheter på SKF:s område och att det sker en tillväxt i stadsdelen.

De flesta informanter uppger de närliggande grönområdena, vid Kvibergs kyrkogård och Bunkeberget, som platser de uppskattar. Av de minst uppskattade platserna i Gamlestaden hör trafikviadukten och spårvagnshållplatsen vid Gamlestadens torg. Platsen upplevs idag inte som ett torg och många vet inte var Gamlestadstorget ligger. De flesta refererar till namnet på spårvagnshållplatsen.

Vissa generella uppfattningar om bebyggelsen kan utläsas ur intervjuresultatet, men flera av svaren är

även motsägelsefulla. En byggnad som av många inte uppskattas kan vara en annans persons favoritbyggnad och vice versa. Industribebyggelsen är generellt uppskattad men tecken på ett ambivalent förhållande till dessa bebyggelsemiljöer framkommer då de även väcker vissa negativa associationer till arbete och att de uppfattas som slutna områden för allmänheten.

Gamlestadens kvaliteter

Resultatet av den kulturmiljöanalys som gjorts med stöd av Realistisk byanalys och intervjuundersökningen visar på olika kvaliteter i Gamlestaden, både kulturmiljövärden och upplevelsevärden, för områdets brukare. Dessa kvaliteter kan sammanfattas inom några olika temaområden.

Historisk läsbarhet

Största delen av Gamlestadens bebyggelse har tillkommit under två stora utbyggnadsepoker, tidigt 1900-tal och efterkrigstiden. Dessa utbyggnadsperioder har gett en bebyggelse med tydliga årsringar som speglar olika tiders stadsplaneideal och byggnadsideal, inom både bostadskvarteren och industriområdena. Med Lilienbergs stadsplan finns ett bebyggelsemönster typiskt för det tidiga 1900-talet och ett stort bestånd av landshövdingehus finns bevarade. Under 1940- och 50-talet utvidgades stadsdelen med bostadshus i öppna lamellhuskvarter. Både landshövdingehuskvarteren och lamellhuskvarteren utgör tydliga faser i Gamlestadens historia som speglar två stora utbyggnadsetapper. Det finns en tydlig gräns mellan dessa kvarterstyper, vilket förstärker den historiska läsbarheten.

I Gamlestaden kan även den industrihistoriska utvecklingen avläsas genom bevarade industribyggnader från olika epoker. I industriområdena finns flera exempel på både den tidiga industrialismens fabriksanläggningar och även mer modern industribebyggelse.

Inom SKF:s område finns både den tidstypiska fabriksarkitekturen i tegel med dekorativa detaljer längs Artillerigatan från tidigt 1900-tal, senare tillkomna industribyggnader i form av yteffektiva verkstadshallar och på södra sidan om Sävån ses SKF:s mer storskaliga industribyggnader. Etableringen av industrier i Gamlestaden, och utvecklingen av dessa, speglar en lång industrihistoria med anor från 1700-talet fram till idag. Förändringar inom fabriksområdena har skett kontinuerligt genom åren, vilket speglar industriernas olika näringsgrenar och förändrade villkor.

Tydligt samband mellan industri- och bostadsbebyggelse

Förhållandet mellan bostadsbebyggelsens utbyggnad och industriernas tillväxt kan tydligt avläsas i Gamlestaden. Största delen av Gamlestadens bebyggelse har tillkommit i samband med de perioder som varit särskilt expansiva för industrierna. Bostadsbebyggelsen i stadsdelen speglar det ökade behovet av arbetskraft och det ökade behovet av bostäder för det växande antalet arbetare. Även de offentliga byggnaderna har uppförts i takt med att industrierna utvidgades och stadsdelen växte, exempelvis krävdes nya och större skolor. Industri- och verksamhetsområdena, tillsammans bostadskvarteren, gör stadsdelen till ett värdefullt dokument över en industrihistorisk utveckling.

Sambandet mellan arbetarbostäder och industri är tydligare avläsbart i Gamlestaden än i många andra arbetarstadsdelar i Göteborg. Detta beror på att det i Gamlestaden finns många bevarade industribyggnader som fortfarande används för olika typer av verksamheter. Bostäder och industriområden är fortfarande åtskilda och det finns ännu inte exempel på att industribyggnader har byggts om till bostäder. Stadsdelen har inte heller byggts ut i någon större skala oberoende av industrins tillväxt.

Industrihistorisk identitet

Gamlestaden har haft en viktig roll i Göteborgs, och även Sveriges, industriella historia. Den industrihistoriska identiteten är en kvalitet att ta vara på, och något som många boende i området tycker är särskilt karaktäristiskt för stadsdelen. SKF har haft en avgörande roll i Gamlestadens historia och många ser de äldre fabriksbyggnadernas tegelsiluett längs Artillerigatan som en viktig symbol, oavsett om man uppskattar arkitekturen eller inte.

Arkitektoniska kvaliteter

Stora arkitektoniska kvaliteter finns i både bostadshus, offentliga byggnader och industribyggnader i Gamlestaden. Av intervjuerna har framkommit att byggnader inom både bostadskvarteren och industriområdena även är uppskattade hos allmänheten.

Uppskattade bostadsområden

I Gamlestaden finns uppskattade boendemiljöer. Bostadsbebyggelsen präglas av den låga skalan, vilket är något som uppskattas av många boende i Gamlestaden. Även varierade gaturum, gröna gårdar och utmärkande byggnadsdetaljer nämndes vid flera tillfällen som positiva egenskaper. Vid förtätning och stadsförnyelse är det viktigt att ta hänsyn till de kvaliteterna som uppskattas i den befintliga bostadsbebyggelsen.

Levande stadsdel

Gamlestaden är en spännande stadsmiljö med blandad bebyggelse med både bostäder och arbetsplatser. Det är en levande stadsdel, med många verksamheter och med människor i rörelse. De lokala aktiviteterna är viktiga för stadsdelen och Medborgarhuset har många viktiga funktioner för invånarna. Medborgarhuset och dess aktiviteter är högt uppskattade och en viktig befintlig kvalitet att utveckla.

Gröna omgivningar

Gröna gårdsrum och närhet till större grönområden är en viktig kvalitet i stadsdelen. Gamlestaden ligger i Sävveåns dalgång och omges av ett kuperat landskap. Bunkeberget och Kvibergs kyrkogård erbjuder tätortsnära grönområden, promenadstråk och utblickar. Genom Gamlestaden rinner Sävveån. Historiskt har detta vattendrag spelat en viktig roll för lokalisering av industrier och transporter. Idag har funktionen som transportled försvunnit men Sävveån utgör en viktig naturresurs och är en viktig tillgång för stadsdelen. Det finns stor potential att öka kontakten med vattnet och att göra strandområdena mer tillgängliga.

Realistisk byanalys som metod

Bra förståelse för helhet och fysiska strukturer

Befintligt material om Gamlestadens historia är till stora delar inriktad på enskilda byggnader och specifika tidsperioder. Detta leder till svårigheter med att identifiera de större sammanhang och de förändringsprocesser som präglat området historiska utveckling och som lämnat spår i dagens bebyggelsemiljö. Genom att tillämpa *Realistisk byanalys* i vår fallstudie lades stor vikt vid att undersöka de övergripande strukturella processer som format och omformat Gamlestaden historiskt. Som analysmetod har den realistiska byanalysen därför gett goda förutsättningar till en övergripande historisk förståelse för området. I detta avseende har analysen tydliggjort viktiga historiska samband som saknats i de tidigare beskrivningarna av området. Viktiga slutsatser i analysen är bland annat det tydliga förhållandet mellan industriernas tillväxt och bostadsbebyggelsens utbyggnad. Bostadsbebyggelsen i stadsdelen speglar det ökade behovet av arbetarbostäder för de anställda vid industrierna, vilket tydligt kan avläsas i dagens bebyggelsestruktur

genom de olika tidsperioderna. Även de offentliga byggnaderna har uppförts i takt med att industrierna utvidgades och stadsdelen växte, exempelvis krävdes nya och större skolor och offentliga byggnader.

Gamlestaden har en lång industrihistoria med anor från 1700-talet fram till idag. Förändringar inom fabriksområdena har skett kontinuerligt genom åren. Spelet mellan industriernas tillväxt och försvinnande, omvandling och förnyelse speglar de olika näringsgrenarna och dess förändrade villkor. Industri- och verksamhetsområdena, tillsammans med bostads-kvarteren, gör stadsdelen till ett värdefullt dokument över en industrihistorisk utveckling. Industrins utveckling och avveckling har genom historien på ett tydligt sätt samverkat i Gamlestaden. Stadsdelen har påverkats starkt av de industriella verksamheterna med framförallt SKF som ett stort globalt företag, som också fungerat starkt identitetsskapande lokalt. Industrihistorien, främst representerad av den äldre industribebyggelsen, lyfts fortsatt fram som viktig för stadsdelens identitet när stadsdelen idag står inför större stadsutvecklingsplaner när fabriksområden fylls med nya funktioner och verksamheter.

Problem med indelning efter homogena områden

Även om en metod kan utgöra en ram för analysen krävs alltid anpassningar efter det aktuella studieområdet och syftet med studien. I Realistisk byanalys ingår som ett analysmoment att avgränsa bebyggelsen i homogena områden, ett moment som vi upplevde som problematiskt. Genom att identifiera och indela Gamlestaden i homogena bebyggelseområden utesluts stora delar av bebyggelsen och genom de områden som inte kan kategoriseras som enhetliga träder ett annat stadslandskap fram. Dessa områden upptar en betydande del av Gamlestaden men de är

mindre beskrivna och mindre undersökta. De består av de mellanrum, grönytor, kommunikationsleder och bebyggelsestrukturer som normalt inte ryms inom den traditionella kulturvårdens arbetsområde. Det är ett ostrukturerat och svårdefinierat stadslandskap, men med intressant historia och med viktiga funktioner för staden. Det är dessa svårdefinierade ytor som till stor del karaktäriserar Gamlestaden som stadsdel. I de kulturmiljöbeskrivningar som finns tillgängliga om Gamlestaden läggs ofta fokus på den äldre bebyggelse och just enhetliga bebyggelsemiljöer, medan exempelvis modernare industri- och verksamhetsbebyggelse hamnar utanför analyserna. Det finns ett behov av ökad kunskap om komplexa stadsmiljöer, inte bara homogen definierad stadsbebyggelse, utan även avvikande eller perifera gränsområden. En morfologiskt inriktad stadsanalys kan bidra till att vidga kulturmiljövårdens analysperspektiv och att en sådan analys även förmår belysa andra aspekter som vanligen hamnar utanför kulturmiljövårdens traditionella urval (Jivén 2003 s. 271). Precis som i exemplet Gamlestaden har dessa gränsområden i stadens urbana landskap ofta en framskjuten roll i den framtida utvecklingen med stadsomvandlingsplaner och förtätningar. Att Gamlestaden utgör ett strategiskt läge för stadens utveckling lyfts även fram i Stadsbyggnadskontorets fördjupade översiktsplan över Gamlestaden (Fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden och Bagaregården 2006 s. 25ff).

Utifrån analysmetoden blev flera områden i Gamlestaden svåra att beskriva och karaktärisera. Analysmetoden ger inga redskap att beskriva och tolka dessa bebyggelsemiljöer.

För att inkludera hela stadsdelens bebyggelsemiljöer var vi tvungna att delvis frångå den byggnadstypologiska indelningen enligt analysmetoden och istället även indela och beskriva de olika områdenas funktion och historiska sammanhang. Trots denna anpass-

ning har vissa områden och byggnader fallit utanför beskrivningarna i analysen. Ett exempel är de offentliga byggnader som ligger i anslutning till bostadsområden samt vissa kommunikationsytor och andra mellanrum i stadsbebyggelsen. Ett annat exempel är att områdesbeskrivningarna exkluderar de stora grönområden som finns i området, vilka kom att visa sig ha en central roll i resultatet av intervjuundersökningarna.

Dagens och framtidens Gamlestaden

Det som studeras i den realistiska byanalysen är främst kopplat till övergripande fysiska förändringar i bebyggelsemiljön. Vi valde att avsluta den historiska beskrivningen av Gamlestaden med 1980-talet, då inga större fysiska omvandlingar i bebyggelsen skett sedan dess. Många andra förändringar har givetvis skett i området som påverkat bebyggelsen. Exempelvis har många av industrins byggnader i Gamlestaden fått nya användningsområden.

Mycket har också ändrats i synen på och i värderingen av Gamlestaden och dess bebyggelse. Platser och miljöer laddas och omladdas med nya föreställningar och värden. Delar av både de äldre arbetarbostaderna och industribebyggelsen omvärderas till en kulturmiljö värd att bevara.

Stora delar av bostadsbebyggelsen stod under rivningshot under 1970-talet och vissa delar av kvarteren revs. Rivningar skedde även i industriområdena men under 1980-talet räddades flera byggnader från rivning då bebyggelsen kom att ingå i kommunens bevarandepplaner.

När kunskapssamhället avlöst industrisamhället har just äldre industribebyggelse kommit att omvärderas som kulturhistoriskt värdefulla miljöer och även i Gamlestaden har denna värdeförskjutning skett. Bebyggelsen blir föremål för en bevarandepolitik. Denna kulturarvsprocess innebär ökad status för

industribebyggelsen och i före detta Gamlestadens fabrikers område har de äldre industribyggnaderna blivit skal åt nya verksamheter, vilket SKF:s äldre fabriksområde idag står inför.

Samma värdeförskjutning har ännu inte skett hos den modernare, mer vardagliga men typiska industribebyggelsen. Idag anses den sällan vara värd att bevara om den inte är av hög ålder, men detta hänger också ihop med att bebyggelsen är svår att beskriva och analysera enligt kulturmiljövårdens metoder.

Referenser

- Ahlberg, N. (1998) *Stadens mönster: de historiska kartorna berättar*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm
- Andersson, H. och Attman, A. (1973) *Nya Lödöse: Gamlestaden femhundra år*, Göteborg-Gamlestadens rotaryklubb, Kungsbacka
- Atlestam, I. och Caldenby, C. (1999) *Gamlestaden: historik och arkitekturguide*, Chalmers tekniska högskola, Göteborg: Stadsdelsnämnden Kortedala
- Beckholmen, K. (1982) *Vi på kulan – SKF:s verkstadsklubb 1907-1982*, Göteborg
- Birgersson, L. och Wigglesworth, T. (1984) *Industrihistorisk inventering av Göteborgsområdet*, Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, Göteborg
- Carlson, G. (1981) *Röster från Gamlestaden*, Tre böcker, Göteborg
- Detaljplan för Gamlestads torg, etapp 1, inom stadsdelarna Gamlestaden och Olskrokens, planbeskrivning - utställningshandling 2012-11-27*, (2012) Göteborgs stad, Stadsbyggnadskontoret
- Detaljplan för handel, bostäder m m inom kv Gösen och Makrillen inom stadsdelen Gamlestaden Samrådshandling augusti* (2012) Göteborgs stad, Stadsbyggnadskontoret
- Ellefsen, K. O. och Tvilde, D. (1991) *Realistisk byanalys*, Skrifter fra Arkitektavdelningen NTH, Trondheim
- Enhörning, G. (2006) *Landerierna i Göteborgs stadsbyggnad*, Chalmers tekniska högskola, Göteborg
- Forsberg, P. et. al. (1979) *Arbete, trafik, bostad: industri-samhällets stadsbygge i Gamlestaden*, Chalmers tekniska högskola, Göteborg
- Fritz, M. (1996) *Göteborgs historia II: näringsliv och samhällsutveckling. Från handelsstad till industristad 1820-1920*, Nerenius och Santérus, Göteborg
- Fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden - Bagaregården, Del 1: Förutsättningar*, (2005) Göteborgs stad, Stadsbyggnadskontoret
- Garellick, R. (2003) *Bilden av Göteborg: färgfotografier 1910 – 1970 centrum, österut, söderut*, R. Garellick, Göteborg
- Hertzberg, Å. (1997) *Odhner i Gamlestaden berättar*, Tre böcker, Göteborg
- Jivén, G. (2003) *Stadens morfologi som kulturarv*, Diss. Chalmers tekniska högskola, Göteborg
- Järpe, A. (1986) *Nya Lödöse*, Riksantikvarieämbetets serie Medeltidsstaden, nr 60, Riksantikvarieämbetet, Stockholm
- Lilienberg, A. (1928). *Stadsbildningar och stadsplaner i Götaälvns mynningsområde från äldsta tider till omkring adertonhundra*, Göteborg
- Lönnroth, G. (red.) (1999), *Kulturbistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: Ett program för bevarande. Del I*. Stadsbyggnadskontoret, Göteborg
- Swalander, O. (1944) *Gamlestadens fabrikers AB*, Göteborg

Kulturmiljö – resurs i postindustriellt stadsbyggande?

KRISTER OLSSON

Möjliga förtätningar i Gamlestaden. Illustration, RADAR Arkitektur & Planering. (Källa: Göteborgs stad 2006 a, b, c.)

Kulturmiljö – resurs i postindustriellt stadsbyggande?

KRISTER OLSSON

Samhällets utveckling från ett industrisamhälle till ett postindustriellt kunskapsamhälle har inneburit nya förutsättningar för lokal och regional planering. Inte minst har det blivit en fråga om att hantera bebyggelse och områden som förlorar sin industriella användning (se t.ex. Storm 2008). Många städer omvandlas från platser för produktion till platser för konsumtion (Pacione 2005). Kommunernas planering inriktas allt mer mot att försöka åstadkomma konsumtion i vid mening i den egna kommunen. På många platser innebär det en omvandling av industriområden för ny användning, byggande av exklusiva bostadsområden, kulturhus, shopping- och upplevelseanläggningar, samt upprustning och omgestaltning av stadskärnor och en långtgående förändring av stadsmiljön i övrigt. Allt tydligare framträder ett konkurrensspel mellan städer och regioner. Olika stadsbyggnadsprojekt ska visa på framåtanda, dynamik och attraktivitet i konkurrensen om människor, företag och investeringar.

I diskussioner om stadsutveckling tillskrivs urban design – som en länk mellan arkitektur och traditionell markanvändningsplanering – en allt mer framträdande plats (Larice och Macdonald 2007). Ett dominerande ideal i svenskt stadsbyggande idag bygger på idéer om vad som ofta benämns stadsmässighet, där utgångspunkten är föreställningar om kvaliteter i stadsbyggande och stadsmiljöer från tiden före modernismen (Tun-

ström 2009). Detta intresse för urban design samspelar med ett annat tydligt inslag i städernas utvecklingsarbete som kan benämnas platsmarknadsföring. I praktiken tolkas denna företeelse ofta som profilskapande åtgärder som genom stadsbyggnadsprojekt, kampanjer och reklam syftar till att locka till inflyttning, att utveckla besöksnäringen och att attrahera investeringar och företagsetableringar (se t.ex. Berglund 2013 och Ashworth och Kavaratzis 2010). Kulturarv och kulturmiljö, som traditionellt har definierats och identifierats av experter inom den offentliga kulturmiljövården, framhålls också ofta som en självklar resurs i konkurrensspelet mellan städer och regioner (Olsson 2010, Ashworth 2014).

Mot bakgrund av ovanstående trender i samtida stadsplanering, ställs i detta kapitel tre övergripande frågor om vad som kännetecknar överväganden om kulturmiljö i stadsbyggandet idag: Vilka egenskaper i den befintliga stadsmiljön framhålls som viktiga att slå vakt om och bevara i samtida stadsbyggande? I vilken utsträckning och på vilket sätt betraktas olika egenskaper i stadsmiljön som ett hinder respektive som en resurs för utveckling? Vilka kvaliteter och egenskaper eftersträvas i stadsplaneringen i relation till den befintliga miljön? Frågorna är generella till sin karaktär, men empiriskt fokus riktas mot Gamlestaden i Göteborg. Gamlestaden har en historia under 1900-talet med stark industriell prägel. Området har präglats

av både industriverksamheter och bostäder för industriarbetare samt en offentlig och kommersiell service som kan förknippas med industrisamhället. Området har i den offentliga planeringen karaktäriserats som en stadsdel med kvaliteter i bebyggelsestruktur och i form av kulturvärden, men också som ett område med stora trafikproblem, dålig bostadsstandard och en överrepresentation av sociala problem. Den postindustriella utvecklingen med nedläggning och utflyttning av viss industriverksamhet innebär en omvandling av området som kommer till uttryck genom planerad och oplanerad förändring av sociala, ekonomiska och fysiska strukturer.

Förnyelse av Gamlestaden

I det följande redovisas en analys av den kommunala planeringens överväganden i Gamlestaden i Göteborg. Framställningen omfattar i huvudsak en analys av den kommunala översiktliga planeringens dokument. Inledningsvis redovisas några nedslag i de överväganden i planeringen som gjordes från slutet av 1960-talet till slutet av 1990-talet. Redovisningen har sorterats under tre rubriker: *Småstaden i storstaden*, *Gamlestaden som trafikplats* och *Gamlestaden som kulturmiljö*. Därefter redovisas under rubriken *Gamlestaden och framtiden* en analys och diskussion av en fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden - Bagaregården från 2006.

Gamlestaden ligger omkring tre kilometer nordost om Göteborgs centrum. Området ligger med industriverksamheter utmed Säveån och med bostadsbebyggelse norr om industriområdet. Det visar på flera sätt på ”industrisamhällets framväxt och tillbakagång” (Atlestam et al. 2000, s. 22). Området har vuxit upp på och i direkt anslutning till den plats där Nya Lödöse låg, som fram till 1600-talet var en av Sveriges viktigaste städer. När Göteborgs anlades på 1620-talet övergavs emellertid Nya Lödöse och idag saknas synliga spår från den tidigare så viktiga staden.

Under 1900-talet har Gamlestaden expanderat både som industri- och som bostadsområde. Utbyggnad av stadsdelen med bostäder skedde under början av 1900-talet med en stadsplan av Albert Lilienberg. Planen var upprättad enligt den tidens stadsbyggnadsideal med ett medeltidsinspirerat gatunät och bostadsbebyggelse i form av landshövdingehus. I stadsplanen planlades inte fullt ut för ny bebyggelse på platsen för Nya Lödöse. Istället anlades ett stort torg – Gamlestadstorg – med gräsytor, lekplats och läget av Nya Lödöses gamla kyrka markerad med stenplattor. Därefter har fler bostadsområden tillkommit i anslutning till Lilienbergs plan. Inte minst har skilda industriverksamheter vuxit fram och utvecklats under hela 1900-talet, däribland SKF som stod för 6000 av 9000 arbetstillfällen i stadsdelen i slutet av 1980-talet (Göteborgs stad 1987). Redan vid denna tid hade SKF emellertid påbörjat avveckling av industriverksamheten norr om Säveån för att istället koncentrera den söder om ån. Endast administrationen skulle bli kvar i den norra delen (Göteborgs stad 1984a). Utvecklingen under de senaste årtiondena innebär nedläggning och utflyttning av industriverksamheter från området och en omfattande förnyelse och omvandling av hela Gamlestaden har påbörjats.

Småstaden i storstaden

Gamlestaden har i olika sammanhang karaktäriserats på en mängd olika sätt i både positiva och negativa ordalag. I en arkitekturguide från 1990-talet beskrivs området som ett ”Göteborg i miniatyr”; en ”intim småstad”; ett ”brukssamhälle i storstaden[s] utkant”; en ”internationell småstad” (Atlestam et al. 2000, s. 30, 28, 24. Se också t.ex. Göteborgs stad 1991, s. 9). Den internationella karaktären och beskrivningen som småstad är återkommande teman i olika planmaterial i olika tider. Vanligt är också att framhålla att Gamlesta-

den av tradition är en arbetarstadsdel. I beskrivningar av områdets ”sociala miljö” i en områdesplanering från mitten av 1980-talet konstaterades att Gamlestaden hade större andel enpersonshushåll, lägre inkomstnivå, högre arbetslöshet och större andel ”personer i sociala ärenden” i jämförelse med kommunen som helhet. Det konstaterades också att i stadsdelen fanns ”ca 40 nationaliteter” (Göteborgs stad 1984a, s. 8. Se också Göteborgs stad 1984b och 1987). Den övergripande beskrivningen av den sociala miljön var dock att stadsdelen har karaktär av småstad med god sammanhållning:

Gamlestaden är en stadsdel med karaktär av småstad. Många som är födda i stadsdelen bor fortfarande kvar eller söker sig tillbaka dit. Ensamhet och kontaktlöshet förekommer i mindre omfattning här än i storstaden i övrigt. Föreningslivet i stadsdelen är aktivt och det finns ett engagemang och intresse bland befolkningen för vad som händer med stadsdelen. (Göteborgs stad 1984a, s. 9.)

Även strukturen på den kommersiella servicen bedömdes ha betydelse för det ”mycket välfungerande sociala nätverket” i stadsdelen. Den kommersiella servicen beskrevs som riklig, småskalig och med en god spridning i bostadsområdet. I Gamlestaden fanns elva livsmedelbutiker, två konditorier, tre fruktaffärer, sex tobaksbutiker samt ett antal butiker inom ”beklädnad”, ”hemartiklar” och ”fritid”. Det fanns en större livsmedelsbutik i externt läge inom industriområdet. Det noterades särskilt att ”[d]enna påverkar förutsättningarna för den bostadsorienterade dagligvaruhandeln” (Göteborgs stad 1984a, s. 46-47). I den översiktliga planeringen från början av 1990-talet diskuterades det (potentiellt) goda kollektivtrafikläget i sydvästra delen av Gamlestaden som ett motiv för att utveckla ett kommersiellt centrum. Samtidigt framhölls att ett sådant centrum bör ”dimensioneras med hänsyn till befintlig handel” (Göteborgs stad 1991, s. 71).

Trots beskrivningar av Gamlestaden som en stadsdel med god social sammanhållning har den länge förknippats med sociala problem och till viss del haft ett dåligt rykte. Sommaren 1974 publicerades en inventering av Gamlestaden och andra ”saneringsområden” i Göteborg. Inventeringen var en del i stadens arbete med ett kommunalt program för sanering av äldre bostäder och bostadsområden i Göteborg (Göteborgs saneringsberedning 1974, s. 5). I inventeringen ingick en bedömning av ”den återstående varaktigheten för byggnaderna” i området utifrån teknisk synpunkt, men även med hänsyn till ”planmässiga, sociala, kulturhistoriska och ekonomiska faktorer” (Göteborgs saneringsberedning 1974, s. 12). I inventeringen listades bl.a. tillgången till offentlig service i området. Det konstaterades t.ex. att det fanns två postkontor, fyra bokbussställplatser förutom ett bibliotek och två barnvårdscentraler i området (se vidare Göteborgs saneringsberedning 1974, s. 20-21).

Enligt inventeringen var trångboddheten i Gamlestaden dubbelt så stor som i kommunen som helhet. Åttio procent av lägenheterna i den sydvästra delen närmast Gamlestadstorg bedömdes som omoderna, vilket motsvarade nästan 1000 lägenheter. Kommungenomsnittet redovisades till drygt 10 procent (Göteborgs saneringsberedning 1974, s. 426-427, 440). Fastigheterna i den sydvästra delen ansågs ”markant nedslitna” och ”de stora gårdarna vanskötta”. Sammantaget karaktäriserades denna del av Gamlestaden som förslummad. Delar av bebyggelsen vid Gamlestadstorg hade några år tidigare rivits för att bereda plats för en trafikplats (se nedan), vilket enligt utredningen ”medfört att förslumningen accentuerats” (Göteborgs saneringsberedning 1974, s. 39. Se också Forsberg et al. 1979, s. 82). Enligt inventeringen tillhörde de boende i denna del av Gamlestaden minoriteter av olika slag. Det handlade om ”alkoholiserade

ensamstående män med dålig ekonomi och viss inbördes kriminalitet”. Det handlade också om olika invandrargrupper som ”medtagit och vårdar sin egen kultur”, vilket ansågs bidra till konflikter mellan stadsdelens invånare (Göteborgs saneringsberedning 1974, s. 39-40). I mycket fungerade stadsdelen som en uppehållsplats för människor med sociala problem och med tidigare anknytning till området:

Inslaget av ”socialt störda” människor som ej bor i Gamlestaden men ändå uppehåller sig i området tenderar att öka. De flesta har sin anknytning till stadsdelen genom att också bo där. Dock drar sig människor, som tidigare bott i området dit. Detta är kanske mest vanligt under sommartid, då de samlas i gäng, bestående av utslagna och alkoholiserade människor. I parkerna finns både pensionärer och yngre personer från företrädesvis Kortedala och Bergsjön och andra närliggande områden. Man får ha i beaktande att många flyttades från Gamlestaden med anledning av rivningen i bostadskvarter kring Gamlestadstorg och Säve Strandgata. Dessa människor kunde ej erbjudas någon bostad inom Gamlestaden. (Göteborgs saneringsberedning 1974, s. 40-41.)

Även i områdesplaneringen på 1980-talet framhölls att bostadsbebyggelsen hade brister i stora delar av Gamlestaden och därför behövde förnyas. Det konstaterades att Gamlestaden genom sin karaktär som arbetarstadsdel dominerades av små lägenheter (Göteborgs stad 1987, s. 17) och att det vore ”önskvärt med en varierad lägenhetssammansättning” (Göteborgs stad 1984b, s. 8). Under 1980-talet påbörjades också en omfattande ombyggnadsverksamhet av de bostäder som fanns bevarade från tiden före 1950 (Göteborgs stad 1984a, s. 7. Se också Göteborgs stad 1991, s. 37, Göteborgs stad 2006a, s. 42). Det bristande underhållet av många fastigheter ansågs delvis bero på de ”många planeringsturerna” i Gamlestaden ”där allt från rivning till bevarande av framför allt landshövdingehusen diskuterats” (Göteborgs stad 1984b, s. 5). Samtidigt framhölls som viktigt att kunna erbjuda

billiga lägenheter även om det skulle innebära lägre standard. Rekommendationen var att ombyggnad och förändring måste ske efter de boendes önskemål (Göteborgs stad 1984b, s. 6):

...Gamlestaden har kunnat erbjuda billiga lägenheter, med visserligen lägre standard, till människor som istället för att placera en stor del av sina inkomster på att bo använder [dessa] till att odla andra intressen. Att helt undanröja denna möjlighet för människor att frivilligt välja en lägre standard vore oförsvarbart. (Göteborgs stad 1984b, s. 5.)

I den översiktliga planeringen i slutet av 1980-talet och i början av 1990-talet diskuterades behovet av att förbättra Gamlestadens ”image” och stärka områdets roll i staden (Göteborgs stad 1991, s. III, 49). Den övergripande frågan som formulerades var hur en mer genomgripande förnyelse av Gamlestaden ska gestaltas. ”Skall den efterlikna innerstaden eller förorternas mer öppna mönster?” (Göteborgs stad 1991, s. 82). Ur stadsbildssynpunkt framhölls att tillkommande bebyggelse ska anpassas till befintlig bebyggelse och till landskapsrummet. Den allmänna inställningen var restriktivitet mot höga hus och något behov av nya landmärken ansågs inte föreligga. Höghus som tidigare byggts i Gamlestaden ansågs inte särskilt lyckade som landmärken och kunde inte heller åberopas som stöd för ytterligare höga hus (Göteborgs stad 1991, s. 82-83). I huvudsak gjordes den bedömningen att det inte var aktuellt med några genomgripande förändringar av stadsbild och befintligt bebyggelsemönster. Undantag gällde Bellevue industriområde som bestod av enklare industribebyggelse med förhållandevis låg exploatering och området väster om SKF:s verksamhetsområde, där bebyggelse tidigare rivits för att ge plats för markparkering. I dessa lägen ansågs ”tät bebyggelse med 3-4 våningar” vara möjligt (Göteborgs stad 1991, s. 85).

Gamlestaden som trafikplats

Gamlestaden har också karaktäriserats som en viktig trafikknutpunkt, både i historisk tid och i dagens planering (Atlestam et al. 2000). Nya Lödöse låg utmed landsvägen mellan Norge och Danmark. Idag betraktas Gamlestaden som ett av Göteborgs bästa kollektivtrafiklägen och anses ha strategisk betydelse som en kollektivtrafiknod med buss, spårvagn och pendel-

tåg. Biltrafiken i stadsdelen har under lång tid varit ett dominerande planeringsproblem (se Forsberg et al. 1979, Isaksson och Ståhl 1994, Göteborgs stad 2006a). Den expanderande biltrafiken under 1950- och 1960-talen förde med sig ett behov av att förbättra förutsättningarna för trafik i och genom Gamlestaden till de nya bostadsområden som växte upp längre bort från Göteborgs centrum.

Förslag till trafikplanering vid Gamlestadstorg - stadsplan 1968. (Källa: Göteborgs stad 1968.)

Den ofullbordade betongviadukten. (Foto: Ola Wetterberg.)

Utifrån en stadsplan från 1968 anlades i början av 1970-talet en trafikplats som tog i stort sett hela Gamlestadstorg i anspråk. För att möjliggöra byggandet av trafikplatsen revs dessutom bebyggelse i anslutning till torget. Alla de trafikanläggningar som planen omfattade kom emellertid inte att genomföras. Det hade krävt rivning av närmare 1 300 lägenheter och ett 20-tal industrier, samt att sjuttio procent av områdets butiksytor skulle försvinna. Avsikten var att ingreppet i huvudsak skulle ske inom den äldre bebyggelsen (Göteborgs stad 1968). Idag domineras torget av en stor ofullbordad viadukt i gjuten betong som gör det mycket svårt att uppfatta Gamlestadstorg och inte minst den forna staden Nya Lödöse.

Viadukten och anslutande trafikanläggningar vid Gamlestadstorg kom aldrig att genomföras fullt ut.

Trafiken fortsatte att vara ett stort problem för Gamlestaden och tog upp en stor del av den översiktliga planeringen under 1990-talet. Artillerigatan som skiljer industriområdet från bostadsbebyggelsen i den norra delen klassificerades av Miljö- och hälsoskyddsnämnden i Göteborg i slutet av 1980-talet och i början av 1990-talet ”som en sanitär olägenhet med hänsyn till såväl buller som luftföroreningar” (Göteborgs stad 1991, s. 37). Mot den bakgrunden ville nämnden inte acceptera någon utökad bebyggelse inom Gamlestaden. Miljö- och trafikproblemen betraktades som en nyckelfråga för områdets framtida utveckling. Två alternativa lösningar på problemen identifierades. Antingen måste en ny trafikled byggas som avlastar Artillerigatan eller så permanentas gatan som genomfartsled (Göteborgs stad 1991, s. VII). Den framtida

markanvändningen i de centrala delarna blev på så sätt avhängig vilken lösning som skulle väljas. Det senare alternativet skulle enligt de överväganden som gjordes innebära att bostäderna utmed gatan måste ”kontoriseras” eller ”ersättas med tät verksamhetsbebyggelse” (Göteborgs stad 1991, s. 65, 56, 67).

Om genomfartstrafiken på Artillerigatan flyttades till en ny trafikled skulle däremot förutsättningar finnas för att ”rehabilitera” Gamlestadstorg och att återställa Artillerigatan till en ”stadsgata”. Med utgångspunkt i detta alternativ gjordes bedömningen att den befintliga trafikviadukten vid Gamlestadstorg skulle bli överflödigt och därmed kunna ”rivas”. Det skulle också innebära förutsättningar för att ny bebyggelse skulle kunna uppföras kring Gamlestadstorg och tidigare delvis rivna kvarter ”åter slutas”. Det uttrycktes även en uppfattning att om Artillerigatan avlastades så ”borde eftersträvas att... ..helt flytta ut SKFs verksamhet” för att istället ersätta denna med miljövänliga verksamheter och ”om möjligt även med bostäder” (Göteborgs stad 1991, s. 61, 63, 69).

År 1991 fattades en principöverenskommelse mellan staten och kommunerna i Göteborgsregionen om hur kommunikationsnätet i regionen skulle förändras de kommande tio åren (Göteborgs stad 1991, s. 13). År 1999 fattades nya beslut om utbyggnad av vägnätet för avlastning av framförallt Artillerigatan (Atlestam et al. 2000, s. 28). Genom den s.k. Göteborgsöverenskommelsen skulle statlig finansiering av vägbyggen säkras. I slutet av 1990-talet ställdes på så sätt stora förhoppningar till att Gamlestad (åter) skulle bli en levande stadsdel:

Äntligen har man fattat de avgörande besluten som gör Gamlestad till en levande stadsdel på historisk mark, en bra stadsdel att bo i och inte bara en plats på de förbipasserandes villkor. (Atlestam et al. 2000, s. 28.)

Gamlestad som kulturmiljö

I inventeringen av ”saneringsområden” från 1974 var avsikten att göra bedömningar av Gamlestadens kvaliteter bl.a. med hänsyn till kulturhistoriska faktorer. I stort saknades dock underlag för tydliga ställningstaganden eftersom bebyggelsen ”inte tagits upp i någon tidigare inventering” (Göteborgs saneringsberedning 1974, s. 430, 444). I inventeringen konstaterades bl.a. kortfattat att:

Rivningar har skett bl a i kvarteret mot Gamlestadstorg. Några byggnader har klätts med plattor. Miljön i områdets västra delar har förändrats genom trafikleder. – Kring Holländareplatsen finns fortfarande en välbevarad miljö. (Göteborgs saneringsberedning 1974, s. 430.)

I områdesplaneringen från 1980-talet framhölls möjligheten att utläsa områdets bebyggelseutveckling och de ideal som dominerat i olika perioder som en betydande kvalitet i Gamlestad. Slutsatsen var att det var av största vikt att bevara denna kvalitet och att vid ”förändringar måste stor hänsyn tas till såväl husen, stadsplanemönster som stadsbilden” (Göteborgs stad 1987, s. 31).

I den översiktliga planeringen i början av 1990-talet konstaterades under rubriken Landskaps- och stadsbild att det ”[b]ebyggelsemässigt finns såväl hela miljöer som enstaka objekt av värde” (Göteborgs stad 1991, s. 9). Under rubriken Kulturhistoriskt och miljömässigt värdefull bebyggelse listas i första hand ”objekt” som ingår i ”kommunens bevarandeprogram”, bl.a. landshövdingehuset och medborgarhuset i Gamlestad. Därutöver nämndes att det fanns byggnader och miljöer som inte omfattades av ”’traditionella’ bevarandeönskemål”, men som ändå kunde ha ”miljömässiga värden” (Göteborgs stad 1991, s. 34-35, 37). Det gällde särskilt småbåtshamnarna vid Sävåån:

De små, till synes ”anarkistiskt” framvuxna, småbåtshamnarna längs Sävån har en... ..primitiv charm. (Göteborgs stad 1991, s. 37.)

Från kulturmiljövårdens sida har särskilt bostadskvarteren inom Lilienbergs stadsplan och anslutande industrianläggningar betraktats som ett ”värdefullt dokument som visar en viktig del av Göteborgs industrihistoriska utveckling” (Lönnroth 2000, s. 14). Gamlestaden omfattar enligt kommunens bevarandeprogram ”flera värdefulla miljöer från perioden 1900-30 och även enstaka värdefulla äldre byggnader” (Lönnroth 2000, s. 9). I huvudsak kan bevarandeprogrammet beskrivas som en traditionell bebyggelsehistorisk inventering. Avseende Gamlestaden är intresset nästan uteslutande inriktat mot bebyggelse och miljöbildningar som har ett ursprung före 1960-talet. Förändringar av berörda områden efter 1960-talet uppmärksammas i väldigt liten utsträckning (se särskilt Lönnroth 2000, s. 6-23).

Bedömningar i bevarandeprogrammet baserades på bebyggelsens kulturhistoriska värde och det framhölls att både bebyggelsens historiska värde/dokumentvärde och upplevelsevärde har beaktats. Det övergripande motivet för programmets urval formulerades ursprungligen i mitten av 1970-talet, men ansågs fortfarande vara giltigt i slutet av 1990-talet:

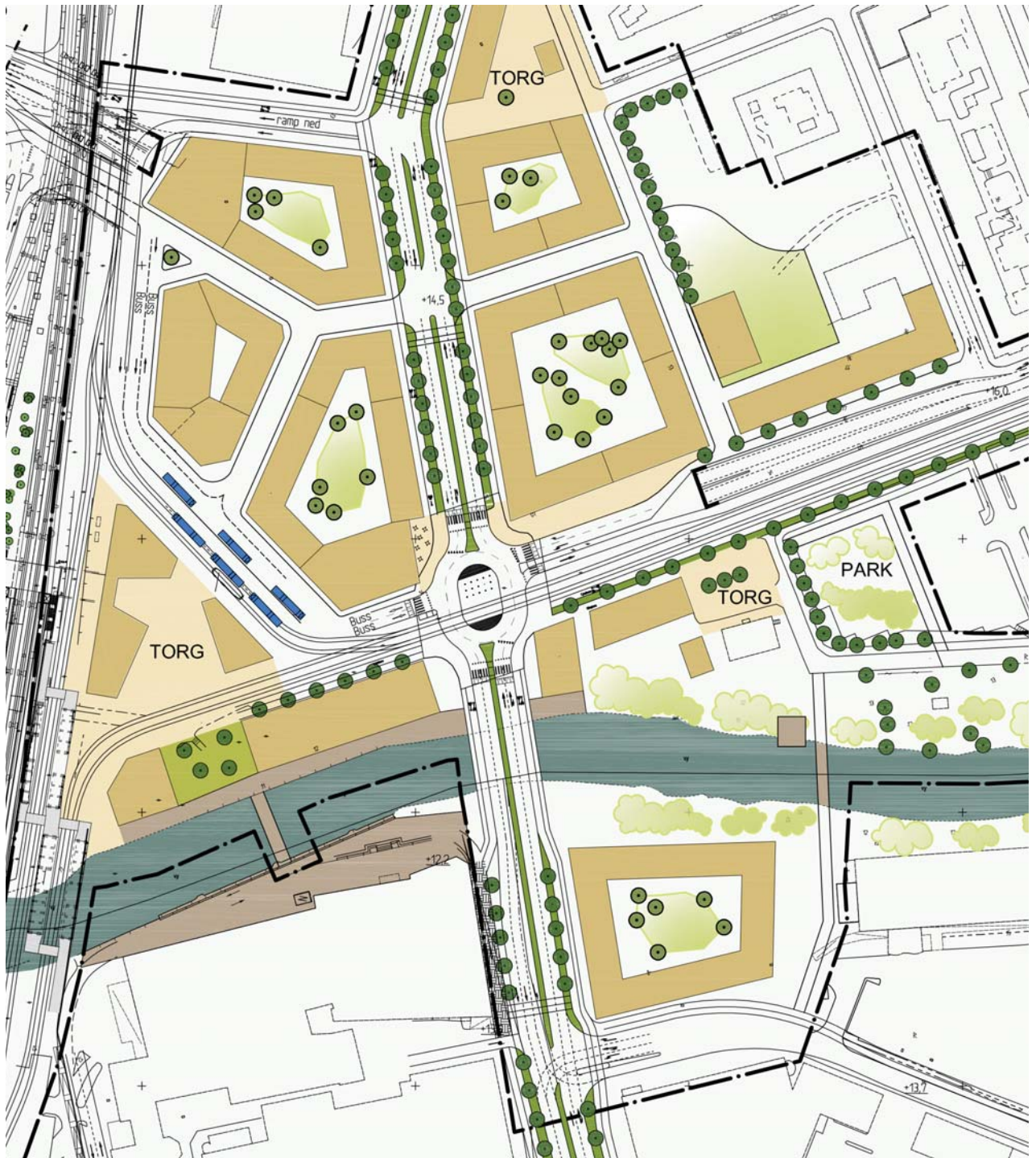
Varje typ av samhälle sätter sin prägel på den fysiska omgivningen. Bebyggelsen speglar samhällets kultur. I den kan man avläsa ekonomiska, sociala och tekniska förhållanden, estetiska värderingar, synen på det egna samhället i förhållande till tidigare epoker osv. Vår bevarade äldre bebyggelse visar alltså hur samhället vuxit fram och fungerat under olika perioder. Den ger oss ett historiskt perspektiv och en samhörighet med det förgångna. Den är ett mått för bedömning av vår nuvarande bebyggelse och en kunskapskälla när det gäller att bygga vidare på samhället. (Lönnroth 1999, s. 11.)

Särskilt framhölls således att den äldre bevarade bebyggelsen är en kunskapskälla att bygga vidare på i samtida stadsbyggande och planering. Till detta kan läggas en uttryckt uppfattning om att bebyggelsens kulturvärden är en resurs för människor:

Kännetecknande för modern kulturmiljövård är att kulturvärdena ses som en viktig resurs för människors välbefinnande. (Lönnroth 1999, s. 9.)

Gamlestaden och framtiden

Gamlestaden har beskrivits och karakteriserats på många olika sätt i planeringens dokument över tiden. Stadsdelen har beskrivits som en småstad med kvaliteter i bebyggelsestruktur, i form av kulturvärden och med god sammanhållning, men också som ett område med stora trafikproblem, dålig bostadsstandard och en överrepresentation av sociala problem. Den postindustriella utvecklingen med nedläggning och utflyttning av industriverksamhet har pågått länge. Redan på 1980-talet aviserade SKF utflyttning från verksamhetsområdet norr om Sävån. Men trots omfattande planering under perioden 1970-tal till 1990-tal är Gamlestaden i huvudsak fortfarande sig likt. Planer på rivning och långtgående omgestaltning av stadsdelen till följd av 1968 års stadsplan kom aldrig att genomföras fullt ut. Den kommersiella servicen är fortfarande förhållandevis småskalig. Landshövdingehuset står till stor del kvar, även om de delvis har förändrats både invändigt och utvändigt. Vissa trafikåtgärder har emellertid genomförts. I slutet av 2002 öppnade den s.k. Kvi-berglänken – en tvärförbindelse i områdets östra del som delvis har kommit att avlasta Artillerigatan som därefter i delar har getts en ny gestaltning. Betongviadukten vid Gamlestadstorg står dock fortfarande kvar i början av 2010-talet, men föreslås att tas bort i pågående detaljplanearbete med en omgestaltning av området kring Gamlestadstorg (Göteborgs stad 2011).

Förslag till gestaltning av Gamlestadstorg med rivning av betongviadukten. (Källa: Göteborgs stad 2011.)

Några år in på 2000-talet påbörjade Göteborgs stad en ny omgång av översiktlig planering rörande Gamlestaden. I september 2006 antog kommunfullmäktige en fördjupad översiktplan för delar av Gamlestaden-Bagaregården (Göteborgs stad 2006a, 2006b, 2006c). Ett bakomliggande motiv till planen var att Göteborg växer med omkring 3 600 invånare varje år och planområdet ansågs vara en ”viktig markresurs för Göteborgs fortsatta utveckling” (Göteborgs stad 2006a, s. 6). Detta gällde i första hand befintliga industriområden som delvis förlorat eller ändrat sin ursprungliga användning. I planen konstaterades det att i Gamlestaden:

...finns goda förutsättningar till förtätning – mycket god kollektivtrafik, utbyggd infrastruktur och stora bebyggelsekvaliteter. Området ligger centralt och är en viktig entrépunkt till såväl Göteborg som till de nordöstra stadsdelarna. Befintliga miljöer är i stort behov av förnyelse, och här finns stora kulturhistoriska bebyggelse-resurser som behöver tas om hand och ges nytt innehåll. (Göteborgs stad 2006a, s. 6.)

Planområdet ansågs således både ha bra förutsättningar för förtätning och stort behov av förnyelse och utveckling. Särskilt framhölls att området har stora resurser i form av kulturhistorisk bebyggelse. Syftet med planen var att ta ett helhetsgrepp om planområdets utveckling och att höja attraktiviteten i området (Göteborgs stad 2006b, s. 7-8). Planeringen syftade dock inte endast till utveckling av området i sig, utan sågs också som en möjlighet att genom sitt strategiska läge och goda kollektivtrafikläge ”knyta samman de nordvästra stadsdelarna med övriga Göteborg” (Göteborgs stad 2006a, s. 7). Genom att skapa en sammanhängande attraktiv bebyggelsestruktur skulle sambandet med övriga staden kunna stärkas och göra Gamlestaden attraktivare för bosättare, företagare och besökare (Göteborgs stad 2006a, s. 25). I planen fram-

hölls också att nybyggnad och förnyelse i omgivande områden ställer krav på att Gamlestaden utvecklas som centrum för ett större omland (Göteborgs stad 2006b, s. 97).

Som noterats ovan har Gamlestaden beskrivits på många olika sätt. Inte minst har stadsdelen karaktäriserats som en levande småstad. I den fördjupade översiktplanen från 2006 refereras emellertid inte till ”småstad” en enda gång. Direkta referenser till Gamlestaden som ett ”brukssamhälle”, vilket kan tolkas som en betoning av områdets starka prägel av industrisamhälle, förekommer inte heller i översiktplanen. Däremot beskrivs Gamlestaden som en stadsdel med en stark egen identitet, med koppling till det industriella förflutna och till en mångkulturell prägel. Någon mer ingående diskussion av vad denna identitet består av redovisas dock inte explicit i planen:

Gamlestaden har alltid varit en stadsdel med stark identitet och stor betydelse för staden, först som landets port mot väster i handelsstaden Nya Lödöse och sedan som industrins tidiga metropol i Göteborg. Både Gamlestadens fabriker och SKF har satt en stark prägel på stadsdelen med sina storskaliga, täta industrimiljöer och nära anslutna bostadsområden. Idag är Gamlestaden en mångkulturell och internationellt levande stadsdel. Den har en kontinental prägel som är en spännande tillgång och ger en bredd i både liv och uttryck. (Göteborgs stad 2006b, s. 41.)

Utgångspunkten för översiktplanens överväganden är att Gamlestaden har bra förutsättningar för en positiv utveckling. Det konstateras att det i området finns bostäder, arbete, utbildning och kultur, samt att stadsdelen har vuxit upp under lång tid och att det finns ”ett socialt nätverk” och ett starkt föreningsliv (Göteborgs stad 2006a, s. 38). Samtidigt understryks i planen att det är en stadsdel med många sociala problem sedan lång tid tillbaka, även om bedömningen är att det har förbättrats under senare år:

Gamlestaden har under lång tid utmärkts av hög arbetslöshet, högt ohälsotal, stort antal utländska medborgare, många förtidspensionärer, låg inkomst- och utbildningsnivå och höga socialbidragskostnader. Under senare år har dock trenden vänt. (Göteborgs stad 2006a, s. 38.)

Sammantaget målas en bild upp av ett område som är problemfyllt och har dåligt rykte, men som har en potential för en mycket positiv utveckling. Det konstateras t.ex. att fastighetsvärdet i Gamlestaden fortfarande är förhållandevis lågt p.g.a. stadsdelens sociala rykte (Göteborgs stad 2006b, s. 100). Den slutsats som redovisades i planen är att Gamlestaden har stor potential att bli en attraktiv, lättillgänglig och spännande stadsdel, men att det kräver en stadsdelsförnyelse med höga ambitioner:

För att kunna lyfta Gamlestadens idag lite skamfilade rykte som otrygg och sargad stadsdel samt för att kunna skapa stadsmiljöer av hög kvalitet kräver planområdet och Gamlestaden en stadsbyggnadsmässigt mycket hög ambition. (Göteborgs stad 2006b, s. 10.)

Det handlade bl.a. om förändringar i trafikstruktur och kompletteringsbebyggelse inom området, men också om områdets relation till omgivningen. Gamlestaden beskrevs i översiktsplanen som en isolerad stadsdel (Göteborgs stad 2006b, s. 16) som är svår-tillgänglig och avskuren från Göteborg i övrigt (Göteborgs stad 2006b, s. 49) och dessutom som ett område som ”vänder ryggen till omgivningen” genom att förbipasserande och besökare möts av en ”sargad stadsmiljö” (Göteborgs stad 2006a, s. 47). Genom att låta Gamlestaden växa ihop med omgivande områden till en sammanhängande stadsmiljö ska stadsdelen bli attraktivare och samtidigt utvecklas till ett centrum för ett större omland. Detta understryker ytterligare att tidigare beskrivningar av Gamlestaden som en ”småstad” inte längre är relevant för den framtida utvecklingen.

— : —

Trots att Gamlestaden beskrevs som en idag levande stadsdel ägnades stort utrymme i översiktsplanen åt att framhålla behovet av åtgärder som bidrar till att göra Gamlestaden, i sin helhet och i sina delar, just ”levande” eller ”mer levande”. Ett viktigt mål var att åstadkomma en ”levande blandstad” (Göteborgs stad 2006b, s. 12), med bostäder, verksamheter, handel, kultur m.m.. Det gällde särskilt tillskott av bostäder i planområdets (f.d.) verksamhetsområden. Enligt planen kan ny bebyggelse också visa på att det är en levande stadsdel (Göteborgs stad 2006b s. 17) samtidigt som det behövs en balans mellan befintlig bebyggelse och nya tillägg för att utveckla och förstärka områdets identitet:

Gamlestaden står nu inför stora förändringar, vilket ställer krav på att identiteten utvecklas och förstärks. Detta kan ske dels genom att de gamla industribyggnaderna tas tillvara och förädlas och dels genom tillägg av nya spännande stadsmiljöer och byggnader. Tillägg ska antingen utveckla eller förstärka platsens identitet, men kan samtidigt tillåtas sticka ut och vara annorlunda. Samtidigt som det sker en förnyelse är det viktigt att de som bor i området fortfarande känner sig hemma. (Göteborgs stad 2006b, s. 41.)

Den övergripande strategin i översiktsplanen för att Gamlestadens ska bli mer levande och attraktiv för boende, företag och besökare kan sammanfattas med *stadsmässigt byggande*, vilket innefattar såväl bostadsbyggnande och trafikåtgärder som skapandet av mötesplatser, torg och gröna rum. Planen föreslog en kraftig förtätning inom planområdet, dels på obebyggda ytor dels inom ”befintliga industrihistoriska miljöer” (Göteborgs stad 2006b, s. 42). Genom förtätning var syftet att åstadkomma en ökad stadsmässighet.

Förslag till förtätningar i Gamlestaden. (Källa: Göteborgs stad 2006 a, b, c.)

Inte minst Gamlestadstorg borde ges en ”stadsmässig utformning” (Göteborgs stad 2006b, s. 61), men det gällde även t.ex. parkering i kvarteret Abborren som borde lösas genom ett ”stadsmässigt p-hus” (Göteborgs stad 2006b, s. 79). Samtidigt var planen förhållandevis otydlig med vad som avsågs med stadsmässighet. Enligt planen kan hög stadsmässighet bl.a. åstadkommas genom att ”minimera trafikmark och impedimentytor” (Göteborgs stad 2006b, s. 86). Följande citat redovisar en implicit snarare än explicit definition genom att referera till vad många förknippar med stadsmässiga miljöer:

Det planområdet behöver i första hand är stadsmässiga miljöer, vilket många förknippar med en tät sluten stad med tydliga gränser mellan offentliga och privata rum. Planen föreslår att grunden i en komplettering av bebyggelsen bör utgöra ny kvartersbebyggelse. (Göteborgs stad 2006b, s. 44.)

Inte minst trafikstrukturen och gestaltning av trafikmiljöerna bedömdes som viktiga i ambitionen att skapa en stadsmässighet i området. Det konstaterades i planen att ”[t]rafikstrukturen i planområdet är storskalig och har en utformning som inte lämpar sig i centrala stadsmiljöer” (Göteborgs stad 2006a, s. 8). Den bedömning

som gjordes i planen var vidare att trafikmängderna kommer att fortsätta att vara stora i området, om inte trafiklösningar i omgivningen bidrar till att avlasta befintligt vägnät från genomgående trafik (Göteborgs stad 2006a, s. 21-22, 36, Göteborgs stad 2006b, s. 8). I planen gjordes också bedömningen att trafikmängderna inte osannolikt kommer att öka på Artillerigatan när ny bebyggelse kommer till i Gamlestaden och i omgivande områden. Kvibergslänken skulle inte räcka till för ytterligare avlastning av Artillerigatan (Göteborgs stad 2006b, s. 33).

Trafikfrågorna betraktades således som en fortsatt central frågeställning för områdets framtida utveckling. De stora trafikmängderna ansågs innebära negativa barriäreffekter, men enligt planen kunde dessa minskas om ”gatorna utformas mer som stadsgator som har en god gestaltning” (Göteborgs stad 2006a, s. 29). I själva verket framhölls att det inte var buller och utsläpp som var det största problemet, utan utformningen av gatorna som borde vara mer stadsmässiga. Detta underströks med hänvisning till det centrala läget i staden:

Trots både buller och utsläpp är det dock i första hand utformningen av gaturummen som upplevs som ett problem. Gatorna är överdimensionerade och utformade som trafikleder med tillhörande trafikmot, trots att detta är ett centralt läge som ställer krav på en helt annan gestaltning. Andra gator i staden med motsvarande eller större trafikmängder [...] pekar på att det är möjligt att utforma gator med liknande trafikmängder på ett trevligare och mer stadsmässigt sätt. (Göteborgs stad 2006b, s. 48.)

Trafikviadukten vid Gamlestadstorg som aldrig kom att färdigställas fullt ut, och som diskuterades att rivas redan på 1990-talet, föreslogs återigen rivas. En total ombyggnad av Gamlestadstorg beskrevs i översiktsplanen som ”avgörande för områdets utveckling” (Göteborgs stad 2006b, s. 11). Miljön kring viadukten

är enligt översiktsplanen ett trygghets- och miljömässigt problem (Göteborgs stad 2006b, s. 101). Viadukten föreslogs att ersättas med en ”stadsmässig korsning” där trafiken möts i ett plan (Göteborgs stad 2006b, s. 37). Trots att viadukten fortfarande var fullt ut funktionell bedömdes det ändå som ekonomiskt försvarbart att riva den:

Kostnaden för ombyggnad kan uppfattas som negativ eftersom motet fortfarande inte är uttjänt som konstruktion. Samtidigt uppfattas motet som ett trygghets- och miljömässigt problem i stadsdelen och ett hinder för stadsdelens utveckling vilket också ger negativa ekonomiska konsekvenser. (Göteborgs stad 2006b, s. 101.)

En ombyggnad av trafikplatsen skulle inte bara innebära möjligheter till nyexploatering, utan även en bättre och effektivare trafikstruktur samt dessutom ge förutsättningar för en tryggare miljö. Med en ombyggnad skulle området kring torget kunna exploateras med ”ny stadsbebyggelse” motsvarande 8-900 lägenheter och 55 000 kvm lokalytor (Göteborgs stad 2006b, s. 61). Om inte viadukten byggdes om var bedömningen dessutom att det skulle uppstå kapacitetsbrist i trafiksystemet som skulle kunna hindra områdets utveckling (Göteborgs stad 2006b, s. 37). Att lösa trafikbarriärerna bedömdes också som viktigt för att ”staden ska kunna växa samman till en helhet” (Göteborgs stad 2006b, s. 45).

— : —

Handelsstrukturen i Gamlestaden beskrevs under 1980-talet som småskalig och som viktig för stadsdelens sociala liv. Större handelsetableringar har diskuterats flera gånger sedan dess men inte kommit till

genomförande. Dessa har delvis setts som hot mot befintlig butiksstruktur. I översiktsplanen från 2006 konstaterades ett behov av en förstärkning av handelsutbudet, men inte primärt för Gamlestaden utan för de nordöstra stadsdelarna (Göteborgs stad 2006a, s. 30). Etablering av ett kommersiellt centrum i Gamlestaden skulle enligt planen också bidra till att integrera de östra och norra stadsdelarna i Göteborg (Göteborgs stad 2006a, s. 31). Gamlestaden förväntades kunna utvecklas till ”en centrumkärna” som ger service såväl internt i området som till omgivande områden (Göteborgs stad 2006b, s. 16). Samtidigt framhölls att en sådan större etablering måste integreras med befintlig handel i Gamlestaden (Göteborgs stad 2006b, s. 10).

SKF:s gamla industribyggnader utmed Artillerigatan (Nya Kulan) bedömdes vara det mest lämpliga läget, samtidigt som den industrihistoriska miljön kunde ”ge ett unikt uttryck och stora mervärden åt ett handelscentrum” (Göteborgs stad 2006b, s. 26). Andra lägen som övervägdes bedömdes som sämre och t.ex. Gamlestadens fabriker ansågs svårt att omvandla för handel med hänvisning till ”höga bevarandekrav” (Göteborgs stad 2006a, s. 32). En etablering utmed Artillerigatan skulle också kunna innebära både ett stöd och en komplettering till befintlig handel och till stadslivet i Gamlestaden:

En viktig utgångspunkt vid komplettering av handelsutbudet i Gamlestaden är att befintlig handel skall kunna finnas kvar och utvecklas eftersom den är av stor vikt för tryggheten och livet inom den befintliga kvartersstaden. Den nya handeln ska stödja det befintliga stadslivet i Gamlestaden och med hjälp av stråk, visuella och funktionella samband mm ska ett nytt handelsstråk i Nya kulan knytas samman med befintlig handel på Brahegatan och kring Konsumbutik. (Göteborgs stad 2006b, s. 27.)

Nya Kulan framhölls som ett viktigt landmärke i Gamlestaden med sin slutna fasad mot Artillerigatan och

klocktorn i fonden av Brahegatan. Enligt översiktsplanen finns generella tendenser i samtida stadsbyggande att ”bygga solitärer hellre än kompletta stadsmiljöer”. Enligt planen har Gamlestaden en stadsstruktur som är en bra grund för stadsdelsförnyelsen med en blandning av starka solitärer och en sluten kvartersstad. Den övergripande strategin i planen att söka åstadkomma det som benämns stadsmässighet utslöt emellertid inte ett behov av att ”skapa såväl små som stora tillägg som annonserar sig i stadsmiljön” (Göteborgs stad 2006b, s. 44-45). I planen framhölls att det i planområdet finns mycket befintligt att ta hänsyn till ”samtidigt som stadsdelen behöver nya mer moderna inslag” (Göteborgs stad 2006b, s. 14).

Särskilt avseende förnyelsen av Gamlestadstorg med sitt goda kollektivtrafikläge ville planen medge nya landmärken. Det kunde t.ex. vara solitära byggnader som skulle inordna sig ”i någon form av kvartersstruktur” (Göteborgs stad 2006b, s. 46). Ambitionen för Gamlestadstorg var att skapa ”ett nytt stadsmässigt torg”. Ombyggnaden av trafikplatsen sågs som en möjlighet att åter skapa ”ett samlat torgrum” som saknats i Gamlestaden allt sedan betongviadukten byggdes (Göteborgs stad 2006b, s. 62).

Översiktsplanen föreslog således en hög exploateringsgrad runt Gamlestadstorg för att ta till vara det goda kollektivtrafikläget. Även andra delar av planområdet skulle enligt planen vinna på en högre exploatering än den befintliga. För Bellevue industriområde som är förhållandevis lågt exploaterat kunde en något högre exploatering tillåtas i vissa lägen (Göteborgs stad 2006b, s. 42). I planen formulerades en vision om att Bellevue skulle förbli ett ”småskaligt levande verksamhetsområde” med en unik karaktär (Göteborgs stad 2006b, s. 88). Samtidigt identifierades ett behov av ”statushöjning” och en ”förädlad stadsstruktur” för Bellevue (Göteborgs stad 2006b, s. 88):

Områdets särpräglade karaktär, som idag domineras av verksamheter och loppmarknader, är intressant att värna om. Det finns få liknande områden kvar centralt i staden. Genom att satsa pengar på en genomarbetad markbehandling och utemiljö i kombination med vissa väl valda tillägg i bebyggelsestrukturen kan områdets status och trygghet sannolikt öka markant utan att det förlorar sin karaktär. (Göteborgs stad 2006b, s. 27.)

Den stora utmaning som planen hade att hantera var att åstadkomma en balans mellan förnyelse och bevarande av sociala och fysiska strukturer i Gamlestaden. Enligt översiktplanen finns inom området ett stort antal ”kulturhistoriskt intressanta objekt” och ”flera viktiga helhetsmiljöer”. Särskilt nämndes Nya Kulan och Gamlestadens fabriker. Planområdets kulturhistoriska värden framställdes som en tillgång och resurs för den framtida utvecklingen. Exempelvis hävdades att ”[h]istoriska byggnader och miljöer ger staden ett mervärde som är svårt att återskapa i helt nyproducerade områden”. (Göteborgs stad 2006b, s. 27.)

I planen hänvisades specifikt till kommunens bevarandeprogram och redovisades ett antal kulturhistoriska objekt och miljöer, i huvudsak från tiden före 1970-talet (Göteborgs stad 2006a, s. 39-44). Det kan också noteras att den explicita områdeshistorik som redovisades i planen slutar med 1960-talets utbyggnad av trafikleder och betongviadukten vid Gamlestadstorg (Göteborgs stad 2006a, s. 10-13). De förändringar av miljön som skett därefter redovisades delvis i negativt värderande ordalag eller behandlades inte alls ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Exempelvis hette det att obebyggda tomter ”upplevs som sår i stadsbilden”, att Bellevue industriområde är ”nedgången och skräpigt” och att andra delar av planområdet utgör en ”gles och splittrad stadsmiljö” (Göteborgs stad 2006a, s. 18-19).

Den äldre historiska miljön framhölls således som en tillgång för framtida utveckling av Gamlestaden.

Samtidigt hävdades det att det finns utrymme för kompletteringsbebyggelse som kan ge ett ”kulturhistoriskt avtryck från idag” (Göteborgs stad 2006a, s. 39).

I just Gamlestaden finns en unik potential i Göteborg att skapa en spännande stadsmiljö, med både en stor prägel av kulturhistoriska bebyggelsemiljöer samtidigt som det finns goda möjligheter att förtäta och komplettera stadsmiljön med ett avtryck från idag. Både Gamlestadens fabriker och Nya Kulan är intressanta som stora gamla fabrikslokaler med stor utvecklingspotential. De utgör också historiskt viktiga landmärken i stadsmiljön som kan ge planområdet en stark historisk förankring. (Göteborgs stad 2006a, s. 39.)

Nya Kulan var ett område, som tillsammans med t.ex. Gamlestadens fabriker, pekades ut i planen som mycket värdefullt att bevara i sin helhet. Det ställde enligt planen krav på ”stor hänsyn och varsamhet” avseende de kulturhistoriska kvaliteterna som fanns inom området (Göteborgs stad 2006b, s. 69). Samtidigt framhölls i planen att sambandet mellan Nya Kulan och bostadsbebyggelsen på andra sidan Artillerigatan måste öka och Nya Kulan införlivas i Gamlestadens kvartersstruktur (Göteborgs stad 2006b, s. 70, 74).

Ambitionen i planen var således att åstadkomma ”bevarande och utveckling i balans”. Frågan är hur det kan åstadkommas i praktiken. Enligt planen tål de kulturhistoriska kvaliteterna i planområdet nya tillägg, samtidigt som dessa tillägg ger ytterligare en dimension i Gamlestadens historiska utveckling:

De gamla kulturhistoriska byggnaderna har ofta en stark integritet som klarar konkurrensen från nya mer moderna tillägg även om de sticker ut. Moderna tillägg kan om de gestaltas väl bli ett tillskott som visar på en ny era i stadsdelens utveckling och som utåt visar på att det är en levande stadsdel. Bevarande och nya tillägg måste ske i en balans som strävar efter att stärka stadsdelen som helhet. (Göteborgs stad 2006a, s. 39.)

Avslutande diskussion

Städer och regioner i Sverige, liksom i många andra västeuropeiska länder, har under de senaste årtiondena allt mer kommit att påverkas av en ekonomisk och kulturell globalisering, som bl.a. innebär minskande sysselsättning i traditionella industrinäringar, ökad rörlighet för företag och individer och en tilltagande betydelse av servicenäringar. Mot den bakgrunden framträder allt tydligare föreställningar om en konkurrens mellan städer och ett behov av en planering inriktad mot attraktivitet och förnyelse av stadsmiljön. Även i Gamlestaden är denna utveckling tydlig. Den postindustriella utvecklingen, med avveckling av industriverksamhet i området, har kommit att ställa nya krav och förväntningar på en långtgående förnyelse av stadsdelen.

I det analyserade planmaterialet har framhållits att Gamlestaden visar på industrisamhällets uppgång och fall. Särskilt har betonats att Gamlestaden uppvisar tydliga spår från industrisamhällets framväxt i Göteborg. Det har framhållits i skilda planmaterial att det är viktigt att bevara dessa spår från den industriella utvecklingen. Det har främst gällt den tidigare industriella historien från sent 1800-tal och första halvan av 1900-talet. Senare förändringar och tillskott har inte inbegripits i resonemangen och uppmärksammats på samma sätt. Förhållningssättet till trafikviadukten vid Gamlestadstorg är ett tydligt exempel på detta.

Betongviadukten som aldrig färdigställdes fullt ut har snarast betraktats som ett misslyckande i stadsbyggandet. Den framträder idag som en symbol för en planering som var missriktad och inte hade någon förankring i lokala förutsättningar och traditioner. Viadukten har emellertid i det studerade materialet inte explicit diskuterats utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv. Ändå skulle det generella motiv som redovisades i stadens bevarandeprogram kunna fung-

era som ett stöd för en sådan diskussion. Det är inte svårt att hävda att betongviadukten på ett tydligt sätt berättar om ideal och tänkande som dominerade 1960- och 1970-talens planering. I betongviadukten ”kan man avläsa ekonomiska, sociala och tekniska förhållanden, estetiska värderingar, synen på det egna samhället i förhållande till tidigare epoker” för att återigen citera stadens bevarandeprogram (Lönnroth 1999, s. 11).

Under senare år har den traditionella synen på kulturmiljö som något i huvudsak fysiskt kommit att problematiseras. Smith skriver till exempel att ”[t]here is, really, no such thing as heritage” (2006, s. 11) och argumenterar för en syn på kulturmiljö som ett resultat av sociala processer som har fysiska konsekvenser, snarare än som en uppsättning materiella lämningar som identifieras av kulturmiljöexperter utifrån objektiva och värderingsfria kriterier (se också Tunbridge och Ashworth 1996). På liknande sätt definierar Graham et al. (2000) kulturarv och kulturmiljö som samtidens tolkning och användning av det förflutna. Mot denna bakgrund kan kulturmiljö tolkas som ett resultat av människors värderingar och preferenser, snarare än utgöra inneboende egenskaper i delar av den byggda miljön (se också Munoz Viñas 2005).

Med andra ord kan hävdas att kulturarv och kulturmiljö är resultat av samtida värderingar och preferenser snarare än av vetenskapliga och objektiva överväganden. Kulturmiljövården är en produkt av sin egen tid genom att ge uttryck för synsätt och estetiska och andra värderingar i den egna samtiden. Här finns risk för att kulturmiljövården hamnar i ett cirkelresonemang. Kulturmiljövårdens värderingar och förhållningssätt vid varje given tid blir i sig bevarandevärda genom att de speglar det samtida samhällets kultur, snarare än lever upp till uttalade ambitioner att visa på tidigare epokers kultur och förhållanden.

Det studerade materialet visar på flera sätt på förändrade villkor och förutsättningar för stadsutveckling, planering och kulturmiljövård i övergången från industri- till postindustriellt samhälle. Genomgripande samhällsförändringar som leder till förändringar av sociala, ekonomiska och fysiska strukturer på lokal nivå innebär en stor utmaning för en kulturmiljövårdande stadsplaneringen. Planeringen avseende Gamlestaden har delvis förskjutits från att primärt handla om kvaliteter inom stadsdelen, till en situation där Gamlestaden i senare planering ges en framträdande betydelse för utveckling av hela nordöstra Göteborg. Exempel på det första går att finna i 1980-talets områdesplanering och ambitionerna att försöka bibehålla kommersiell och offentlig service i stadsdelen. Exempel på det senare är avsikten att utveckla ett handelscentrum i Gamlestaden som ska tjäna ett större omland.

Beskrivningen av Gamlestaden som en småstad med stark social sammanhållning tycks ha förlorat all relevans i planeringen under 2000-talet. Gamlestaden benämns inte som småstad en enda gång i översiktsplanen från 2006. Referenser i planen till Gamlestadens unika identitet framträder snarast som pliktskyldigt och som en rest från tidigare planeringsmaterial. Betydligt mer vanligt i översiktsplanen är att framhålla ett behov av att utveckla områdets identitet och attraktivitet.

Den övergripande strategin i översiktsplanen är att försöka skapa en stadsmässighet i området. Vad som egentligen avses med stadsmässighet framträder emellertid inte tydligt i planen, men det ligger nära till hands att tolka det som att Göteborgs centrala delar är det ideal som eftersträvas. Trots att det är mycket diffust med vad som avses med stadsmässighet överskuggar förhållningssättet många andra planeringsfrågor. I planeringen framställs stadsdelens kulturhistoriska värden som något att slå vakt om, men med lika stort eller större eftertryck betonas att ny bebyggelse måste

tillåtas sticka ut och ta plats. Ett annat talande exempel är att Artillerigatan, som på 1980-talets slut karaktäriserades som en sanitär olägenhet med hänvisning till buller och utsläpp, i 2006 års översiktsplan har reducerats till ett gestaltungsproblem trots att trafiken fortsatt förväntas vara ett miljömässigt problem.

Analysen pekar på att traditionella synsätt på kulturmiljövård i planeringen inte fungerar när det handlar om så stora förändringar som är aktuella i Gamlestaden. Ändå dominerar planeringen av en syn på kulturmiljövård som en sektorsverksamhet som har till uppgift att identifiera objekt och avgränsade miljöer med särskilt stora bevarandevärden. Stadsplanering har traditionellt uppfattats som ett offentligt ansvar och en verksamhet organiserad enligt ett instrumentellt rationellt ideal. Med andra ord har planering i första hand setts som en angelägenhet för experter, som genom objektiva och värderingsfria överväganden förväntats kunna bedöma lämplig och önskvärd utveckling för att uppnå uppsatta mål.

Denna föreställning om planering har under senare årtionden kommit att ifrågasättas med hänvisning till planeringens komplexitet och påtagliga politiska innehåll. Utvecklingen inom planeringsteorin är fragmenterad och motstridig, men omfattar särskilt ett kommunikativt planeringsideal i vilket olika intressenter förväntas ha samma utrymme och möjlighet att påverka planeringens inriktning. I motsats till en produktorienterad rationell planering är den kommunikativa planeringen processororienterad, vilket betyder att planeringens mål växer fram genom dialog och samverkan mellan alla berörda parter, snarare än formuleras i förväg (se vidare t.ex. Allmendinger 2002, Brand och Gaffikin 2007, Olsson 2008b).

Samtidigt som planeringsteorin har utvecklats är föreställningar om att planering är (eller åtminstone borde vara) en rationell verksamhet fortfarande

stark bland många planerare och beslutsfattare (Kha-
kee 2006, Strömgren 2007, Allmendinger 2002). Resul-
tatet av detta förhållande är att planeringens praktik,
genom lagstiftning och på annat sätt, organiseras i
enlighet med ett rationellt planeringsideal och att idéer
om kommunikativ planering främst framträder på ett
retoriskt plan, t.ex. i policydokument och i akademisk
planeringsdebatt (Henecke 2006, Isaksson et al. 2009,
Storbjörk 2001).

Denna observation om en diskrepans mellan
planeringens praktik och planeringens retorik (och
teori) är inte minst synlig inom kulturmiljövården.
Traditionellt har kulturmiljövården i huvudsak varit
en expertfråga och ett offentligt ansvar som inrik-
tats mot fysiska objekt och avgränsade områden med
höga kulturhistoriska värden (Munoz Viñas 2005). Kul-
turmiljövården som sektorsverksamhet har i en sådan
tankemodell haft till uppgift att i samhällsplaneringen
leverera underlag för ett rationellt beslutsfattande om
bevarandevärda miljöer och byggnader (Olsson 2003,
2008b). I grunden kan detta beskrivas som ett produk-
torienterat förhållningssätt utifrån ett instrumentellt
rationellt planeringsideal. Denna syn på kulturmiljö-
vårdens roll i samhällsplaneringen dominerar alltjämt
i praktiken, såväl inom sektorsverksamheten som hos
andra planeringsaktörer.

Det studerade materialet visar emellertid att kul-
turmiljövård i traditionell mening har liten betydelse
för vilka kvaliteter och egenskaper som värnas när
området förändras. Istället framträder trafikplanering,
fastighetsutveckling och föreställningar i planeringen
om attraktivitet och stadsbyggnadsideal som betydligt
viktigare för ”bevarandefrågan”. Utvecklingen från
ett industrisamhälle till ett postindustriellt samhälle
och förändringar av fysiska, ekonomiska och sociala
strukturer ställer frågor om hur den befintliga miljön
ska värderas och hanteras i stadsbyggandet. Frågeställ-

ningarna är utan tvekan relevanta i fallet Gamlestaden,
men de är ottydligt formulerade i planeringens övervä-
ganden. Med utgångspunkt i Kelbaugh (2008a, 2008b)
kan tre samtida huvudsakliga stadsbyggnadsideal iden-
tifieras: nyurbanism, posturbanism och vardagsur-
banism.¹ Av dessa framträder nyurbanism tydligast
genom en organiserad rörelse, främst i USA, med ”the
Congress for the New Urbanism” (CNU) och en egen
programförklaring (The Charter of New Urbanism).
Posturbanism och vardagsurbanism kan tolkas som sam-
manfattande benämningar på fenomenet i samtida stadsut-
veckling snarare än tydligt uttalade stadsbyggnadsideal.

Nyurbanismen tar utgångspunkt i ideal och kvalite-
ter i stadsmiljöer från tiden före modernismen och för-
söker återskapa dessa kvaliteter i nutida stadsbyggande
(Silver 2006). Det innebär bl.a. idéer om funktions-
blandning och betoning på det offentliga rummet och
miljöer anpassade för gående (se också Fishman 2005).
Posturbanism kan karaktäriseras som ett avståndsta-
gande från idéer om traditionellt stadsbyggande och
stadsliv. Istället betonas ett stadsbyggande som med
hänvisning till samhällets förändring gör anspråk på
att vara nyskapande och att uttrycka en ny tid (Strick-
land 2005). Vardagsurbanism är ett förhållningssätt
som kan beskrivas som ”urban design by default
rather than by intention” (Kelbaugh 2001, s. 14.1). Med
andra ord är det en syn på stadsbyggande som betonar
vardagsliv, sociala aktiviteter och skenbart obetydliga
platser, snarare än utgör ett ideal för medveten gestalt-
ning av den byggda miljön (Mehrotra 2005).

---

1 Någon entydig definition av begreppet ”urban design”
finns inte (McCullough 2008). På samma sätt finns
ingen vedertagen kategorisering av olika stadsbygg-
nadsideal (eller urbanismer). Likartade ideal benämns
på olika sätt i olika sammanhang samtidigt som det
finns olikartade indelningar (Kelbaugh 2008b).
Kelbaugh benämner de tre huvudsakliga stadsbygg-
nadsidealerna: ”New Urbanism”, ”Post Urbanism” och
”Everyday Urbanism”.

Relationen mellan den befintliga miljön och de stadsbyggnadsideal som diskuterats ovan skiljer sig åt mellan idealen. I nyurbanismen framträder det förflutna i form av ett ideal från stadsbyggandet före modernismen som en viktig referens. Däremot betraktas den befintliga miljön i specifika fall inte med automatik som ett värde eller en resurs (Silver 2006, Olsson 2008a). Posturbanism ansluter till en föreställning om att det förflutna saknar egentlig relevans för gestaltning av framtida städer. Därmed framträder den befintliga miljön i princip snarare som ett hinder än som en resurs. Vardagsurbanism innebär en fokusering på samtiden och på det sättet är föreställningar om det förflutna och framtiden inte av primärt intresse. (Se också Olsson och Adolphson 2008, Olsson och Haas 2013.) Planeringen i Gamlestaden ansluter på olika sätt till alla dessa tre ideal. Betoningen av stadsmässighet ansluter till nyurbanism som ideal. Samtidigt ger den tillåtande attityden till bebyggelse som sticker ut och tar plats associationer till posturbanism som ideal. Vardagsurbanism gör sig påmind genom de många hänvisningar till Gamlestaden som en speciell social miljö. Sammantaget framträder dock ett ambivalent synsätt i planeringen avseende relationen mellan den befintliga miljön och inriktning på områdets framtida utveckling.

Oavsett hur praktikens stadsbyggande betecknas samspekar många stadsbyggnadsprojekt med andra utvecklingsåtgärder som brukar benämnas platsmarknadsföring. Projekten tillskrivs på så sätt ett syfte att visa på attraktivitet i relation till främst externa marknader, d.v.s. potentiella inflyttare, företagsetableringar och besökare. Även kulturmiljö betraktas ofta som en resurs i lokalt och regionalt utvecklingsarbete. I Gamlestaden framhålls utpekade kulturhistoriska värden i planområdet som en tillgång för den framtida utvecklingen.

Kulturmiljövården kan beskrivas som en produktorienterad verksamhet med syfte att identifiera kvaliteter och miljöer för långsiktigt bevarande. Kulturmiljön – som den har pekats ut av den offentliga kulturmiljövården – förväntas bidra till platsers attraktivitet och konkurrenskraft (Olsson 2010). Denna syn på kulturmiljö i lokalt och regionalt utvecklingsarbete kan i termer av platsmarknadsföring tolkas som en fråga om att förmedla eller ”sälja” en definierad produkt, d.v.s. i detta fall utpekade kvaliteter och avgränsade miljöer.

I ett teoretiskt perspektiv är emellertid marknadsföring inte att jämföra med reklam för och försäljning av befintliga produkter, vilket är det synsätt som dominerar i praktiken. Istället ska platsmarknadsföring förstås som att det är marknadens efterfrågan och behov som definierar produkten och på så sätt avgör vad som är en resurs för utveckling. Platser är komplexa och mångfasetterade med många olika betydelser för olika grupper och intressenter. Olika grupper uppfattar samma plats på olika sätt och definierar på så sätt platsen som produkt på olika sätt. Vad som egentligen är en resurs för utveckling och hur platsprodukten ska avgränsas och beskrivas är med andra ord inte givet, utan måste vara föremål för empirisk undersökning.

Platsmarknadsföring kan mot denna bakgrund beskrivas som en efterfrågeorienterad process, där platsen betraktas som en uppsättning produkter, skapade av platsens befintliga och potentiella kvaliteter enligt olika externa och interna gruppers behov och önskemål (Ashworth och Voogd 1990, Olsson och Berglund 2009, Berglund 2013). Detta förhållningssätt ansluter i princip till det kommunikativa planeringsidealet genom att sätta människor och deras intressen i centrum för planeringens överväganden (Olsson 2010, Kavatzis och Ashworth 2008). Det ligger även i linje med nya perspektiv på kulturmiljö som ett resultat av sociala processer, snarare än fysiska objekt

med inneboende egenskaper som identifierats av kulturmiljöexperter. Mot denna bakgrund kan hävdas att om kulturmiljö ska fungera som reell resurs i stadsutveckling och planering krävs att utgångspunkt tas i människors värderingar och intressen snarare än i sektorsverksamhetens traditionella expertkunskap.

Referenser

Skriftliga källor

Atlestam, I., Caldenby, C. och Tiselius, M. 2000.

Gamlestaden. Historik och arkitekturguide. Göteborg: Stadsdelsnämnden Kortedala och Chalmers Tekniska Högskola.

Forsberg, P., Ljunne, P., Perlitz, M. och Smedegård, S. 1979. *Arbete – Trafik – Bostad. Industrisambällets stadsbygge i Gamlestaden*. Göteborg: CTH. Examensarbete.

Göteborgs saneringsberedning 1974. *Sanering i Göteborg. Inventering av 35 saneringsområden*. Göteborg: Göteborgs stad.

Göteborgs stad 1968. *Förslag till ändring och utvidgning av stadsplanen för delar av stadsdelarna Bagaregården, Gamlestaden, Kviberg och Olskroken i Göteborg (trafikleder, industri m.m. vid Gamlestadstorget)*. Stadsplan fastställd av Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, 6 september 1968.

Göteborgs stad 1984a. *Förslag till områdesprogram. Beskrivning – Gamlestaden*. Augusti 1984. Göteborg: Göteborgs stad.

Göteborgs stad 1984b. *Förslag till områdesprogram. Analyser, rekommendationer och bilaga om tillgängligheten – Gamlestaden*. Augusti 1984. Göteborg: Göteborgs stad.

Göteborgs stad 1987. *Gamlestaden – områdesprogram*. November 1987. Göteborg: Göteborgs stad. Godkänt av Byggnadsnämnden 1988-05-17.

Göteborgs stad 1991. *Översiktsplan för Marieholm, Gamlestaden och Sävenäs*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret i Göteborg. Samrådshandling, mars 1991.

Göteborgs stad 2006a. *Fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden-Bagaregården. Del 1 Förutsättningar*. Antagen i Kommunfullmäktige 2006-09-14. Dnr 675/02.

Göteborgs stad 2006b. *Fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden-Bagaregården. Del 2 Planförslag*. Antagen i Kommunfullmäktige 2006-09-14. Dnr 675/02.

Göteborgs stad 2006c. *Fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden-Bagaregården. Del 3 Samrådslista och Utställningsutlåtande*. Antagen i Kommunfullmäktige 2006-09-14. Dnr 675/02.

Göteborgs stad. 2011. *Detaljplan för Gamlestadstorg m.m.* Samrådshandling. Dnr 0797/05.

Isaksson, M. och Ståhl, M. 1994. *Det nya Gamlestaden. En miljö- och trafiksäkerhets-prioriterad stadsdel*. Göteborg: CTH. Examensarbete.

Lönnroth, G. (red.) 1999. *Kulturbistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: ett program för bevarande. Del 1*. Göteborg: Göteborgs stadsbyggnadskontor.

Lönnroth, G. (red.) 2000. *Kulturbistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: ett program för bevarande. Del 2*. Göteborg: Göteborgs stadsbyggnadskontor.

Litteratur

Allmendinger, P. 2002. *Planning Theory*. New York: Palgrave.

Ashworth, G. J. och Voogd, H. (1990). *Selling the City: marketing approaches in public sector urban planning*. London: Belhaven Press.

Ashworth, G. J. 2014. Heritage and Economic Development: Selling the Unsellable. *Heritage & Society*, Vol. 7 No. 1, May, 2014, 3-17.

Ashworth, G. J. och Kavaratzis, M. (red.) 2010. *Towards Effective Place Brand Management*. Cheltenham: Edward Elgar.

Berglund, E. 2013. *Perspektiv på platsmarknadsföring*. Stockholm: KTH.

- Brand, R. och Gaffikin, F. 2007. Collaborative Planning in an Uncollaborative World. *Planning Theory*, 6, 282-313.
- Fishman, R. (red.) 2005. *New Urbanism*. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Graham, B., Ashworth, G. J. och Tunbridge, J.E. 2000. *A Geography of Heritage: Power, Culture & Economy*. London: Arnold.
- Henecke, B. 2006. *Plan & protest. En sociologisk studie av kontroverser, demokrati och makt i den fysiska planeringen*. Lund: Lunds universitet.
- Isaksson, K., Richardsson, T. och Olsson, K. 2009. From consultation to deliberation: Tracing deliberative norms in EIA frameworks in Swedish roads planning. *Environmental Impact Assessment Review*. 29 (2009), 295-304.
- Kavaratzis, M. och Ashworth, G. J. 2008. Place marketing: how did we get here and where are we going? *Journal of Place Management and Development*, Vol. 1, No. 2, 2008, 150-165.
- Kelbaugh, D. 2001. Three Urbanisms and the Public Realm. I: *3rd International Space Syntax Symposium Atlanta 2001. Conference Proceedings*.
- Kelbaugh, D. 2008a. Three Urbanisms: New, Everyday, and Post. I: Haas, T. (red.) *New Urbanism and Beyond. Designing Cities for the Future*. New York: Rizzoli.
- Kelbaugh, D. 2008b. Introduction. Further thoughts on the three urbanisms. I: Kelbaugh, D. och McCullough, K. K. (red.) *Writing Urbanism*. New York: Routledge.
- Khakee, A. 2006. Medborgardeltagande i samhällsplanering. I: Blücher, G. And Graninger, G. (red.) *Planering med nya förutsättningar: Ny lagstiftning. Nya värderingar*. Linköping: Linköping University Electronic Press. <http://www.ep.liu.se/ea/is/2006/006/>. (2006-12-19).
- Larice, M. och Macdonald, E. 2007. *The Urban Design Reader*. Abingdon: Routledge.
- McCullough, K. K. 2008. Introduction. I: Kelbaugh, D. och McCullough, K. K. (red.) *Writing Urbanism*. New York: Routledge.
- Mehrotra, R. (red.) 2005. *Everyday Urbanism*. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Olsson, K. 2003. *Från bevarande till skapande av värde. Kulturmiljövården i kunskapsambället*. Stockholm: KTH. Doktorsavhandling.
- Olsson, K. 2008a. Heritage Management in Urban Development Planning. I: Haas, T. (red.) *New Urbanism and Beyond. Designing cities for the future*. New York: Rizzoli.
- Olsson, K. 2008b. Citizen Input in Urban Heritage Management and Planning – A quantitative approach to citizen participation. *Town Planning Review*, 79 (4) 2008, pp. 371-394.
- Olsson, K. 2010. Cultural Heritage as a Resource in Place Marketing. I: Mälkki, M. och Schmidt-Thomé, K. (red.) *Integrating Aims. Built Heritage in Social and Economic Development*. Espoo: Aalto University, Centre for Urban and Regional Studies Publications, B98.
- Olsson, K. och Adolphson, M. 2008. *Stadsstruktur, kulturvården och identitet. Framtida flytt av Kiruna stad*. Stockholm: KTH.
- Olsson, K. och Berglund, E. 2009. City marketing: the role of the citizens. I: Nyseth, T. och Viken, A. (red.) *Place Reinvention: Northern Perspectives*. Farnham: Ashgate.
- Olsson, K. och Haas, T. 2013. Emergent Urbanism: structural change and urban planning and design. *Journal of Urbanism* Vol. 6, No. 2, 95-112.
- Pacione, M. 2005. *Urban Geography – A Global Perspective*. London: Routledge.
- Silver, C. 2006. New Urbanism and Planning History: Back to the Future. I: Monclus, J. och Guardia, M. (red.) *Culture, Urbanism and Planning*. Aldershot: Ashgate.

- Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. Routledge, London.
- Storbjörk, S. 2001. *Vägskäl. Miljöfrågan, subpolitiken och planeringsidealets praktik i fallet riksväg 50*. Linköping: Linköpings universitet.
- Storm, A. 2008. *Hope and rust. Reinterpreting the industrial place in the late 20th century*. Stockholm: KTH.
- Strickland, R. (red.) 2005. *Post Urbanism & ReUrbanism*. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Strömgren, A. 2007. *Samordning, byfs och reda. Stabilitet och förändring i svensk planpolitik 1945-2005*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Tunbridge, J. E. och Ashworth, G. J. 1996. *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Tunström, M. 2009. *På spaning efter den goda staden. Om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion*. Örebro: Örebro universitet.
- Munoz Viñas, S. 2005. *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier.

**Ett stadsbyggnadsideal på fötter
– och en verklighet på knä?**

STEFAN LARSSON

Artillerigatan och Nya Kulan. (Foto: Stefan Larsson 2009.)

Ett stadsbyggnadsideal på fötter – och en verklighet på knä?

STEFAN LARSSON

I övergången från ett industriellt till ett postindustriellt samhälle blir många fabriker och industriområden överflödiga och övergivna av sina tidigare användare. Kvarvarande fysiska miljöer, i form av mark och byggnader, kan fyllas med nytt innehåll varpå nya typer av platser kan uppstå (Storm 2008, Birgersson 1996). Utfallet av en platsomvandling beror mycket på vilket stadsbyggnadsideal som, genom olika typer av planering eller icke-planering, tillåts komma till uttryck och i vilken takt. Det finns dominerande ideal kring både planeringsprocess och stadsform. Olika ideal kan samexistera men det är inte troligt att flera skulle kunna existera fullt ut i en och samma platsomvandling.

Om man fastslår vad som definierar en plats och hur den blir till är det enklare att förstå vilka konsekvenser som kan följa av olika typer av planering. Ett rum består endast av en form medan en plats även har ett innehåll. Rummets utformning är på ett eller annat sätt ett resultat av sociala processer och blir även en förutsättning för framtida sociala processer (Birgersson 1996, Lefebvre 1968 och 1974). När stadsplaneringsdiskursen slår fast en ideal stadsform som förebild för allt stadsbyggande kan mängder av både rumsliga och platsliga strukturer hindras från att fortsätta existera och från att uppstå till att börja med. Mångfalden av olika typer av platser riskerar

alltså att begränsas när formen föregår innehållet – när essensen föregår existensen. Om tyngdpunkten istället läggs på planeringsprocessen kan däremot inte en viss stadsform garanteras. Fokus riktas i så fall mot det som leder till stadens former, vilka aktörer och handlingar som tillåts komma till uttryck, vems ideal som slutligen projiceras i terrängen samt vilken typ av stadsliv vi då får möjlighet att bevittna. Olika typer av planering och icke-planering ger olika utrymme för sådana handlingar som bygger upp staden vilket i sin tur ger olika konsekvenser. Detta är ett centralt tema i det här kapitlet.

Med en omvandling av Bellevue industriområde som pågått sedan slutet av 1900-talet och med begynnelsen av en omvandling i stora delar av Nya Kulan, SKFs gamla miljöer, står Göteborgs stad inför en stor utmaning. Staden växer med i genomsnitt 3 600 invånare per år och efterfrågan på centrala bostäder har ökat (Göteborgs stad 2006). Eftersom Gamlestaden, inklusive nämnda delområden, är relativt lågt exploaterad, centralt belägen och ett av stadens bästa kollektivtrafiklägen har stadsdelen pekats ut som ett viktigt expansionsområde. Detta i enlighet med politiska mål och en rådande planeringssyn som är inriktad på bl.a. förtätning, funktionsblandning på kvartersnivå och förädling av offentliga rum (Göteborgs stad 2006,

Kärnä intervju 2009b och 2009c). Utmaningen ligger dock inte i att följa den rådande planeringssynen utan i att anpassa den med hänsyn till Gamlestadens inbördes väsensskilda områden. Kan en framtida stadsform anpassas efter befintliga sociala och ekonomiska strukturer eller enbart utgöra en begränsande ram för framtidens strukturer?

Texten disponeras som följer. En första teoretisk del vidgar och reder ut nämnd problematik. Därefter följer ett empiriskt exempel från Ouseburn Valley i Newcastle, England där en okonventionell stadsplanering har understött en från början självgående platsomvandling. Med utgångspunkt i det föregående redogörs sedan för utvecklingen i Gamlestaden. Till sist följer en avslutande diskussion.

Stadens sociala processer

En analys av begreppen rum och plats hjälper oss att förstå att staden består av både fysiska och sociala strukturer. Ett rum är en fysisk struktur som har en lokalisering och en lokal medan en plats därutöver har en mening, användning, social struktur eller s.k. ”sense of place” (Agnew 1987, Olsson 2003). Detta låter oss förstå att en stad kan förändras dels rumsligt och dels platsligt.

I modern urbanteori har stadens både fysiska och sociala struktur fått självständigt utrymme sedan 1990-talet. Det handlar inte om att se på staden ur det ena eller andra perspektivet utan att se på dem båda parallellt. Avgörande för tolkningen av en stad blir därför vilket förhållningssätt som tillåts dominera eller komma först i tanken (Olsson 2003 s. 42-49). Antingen kan den fysiska strukturen tänkas ge förutsättningar för den sociala eller tvärtom. Kring detta resonerar även Lefebvre (1968 och 1974) som inte enbart uppfattar staden som en produkt utan även som ett skapande verk.

Urbaniteten, det fenomen som har samlat människor på en liten yta och skapat städer, är ett resultat av sociala processer (Lefebvre 1968). Den byggda stadsmiljön är alltså en förtingligad social struktur (Birgersson 1996). När detta glöms bort, att sociala processer är kärnan både i urbaniteten och i ett rums förvandling till plats, glömmer man också vad en stad är. En stad är nämligen en plats och inte enbart ett rum.

Birgersson (1996) och Lefebvre (1968 och 1974) menar dock att rum och platser påverkar varandra. Samtidigt som ett rum kan vara ett resultat av sociala processer kan det också vara en förutsättning för framtida sociala processer, t.ex. eftersom rummets form kan förhindra vissa användningar. Skapande av rum och platser kan därför inte heller ses som en enda kraft. Arkitekter och stadsplanerare kan skapa rum och ge förutsättningar för ett visst platsskapande men ingen rumslig struktur kan garantera att en viss plats kommer till uttryck. En plats skapas av de som använder rummet och ger det liv och mening (Olsson 2003, Lefebvre 1968, Birgersson 1996) och inte genom avsiktlig s.k. platsmarknadsföring.

Planeraren eller arkitekten kan själv inte åstadkomma ett rikt socialt liv med hjälp av mer kunskap och förfinade instrument som beskriver sambandet mellan byggda rum och sociala processer. Det finns en stor skillnad mellan att studera och planera för form och strukturer respektive för liv och processer. (Birgersson 1996 s. 89.)

Stad och handlingar

Lefebvre (1968) menar att stadens verklighet byggs upp och förändras dels med det sociala livets ordning och dels med samhällets regler och övergripande ordning. Birgersson (1996) menar på ett liknande sätt att staden byggs upp dels genom människors individuella *meningsskapande handlingar* och dels samhälleliga övergripande *instrumentella handlingar*.

En stad kan i princip ta alla möjliga uttryck i framtiden, både som rum och plats, beroende på vilken handling som tillåts dominera. Olika meningsskapande handlingar kan tillsammans sägas utgöra en gemensam, naturlig och oplanerad social enhet – en slags organism. Instrumentella handlingar utgör istället det uttänkta och konstgjorda – en slags mekanism. Jag tolkar Birgersson (1996) som att tankar vilka leder till en organisk utveckling av platser kan sägas vara inneboende i meningsskapande handlingar – att aktiviteter inte föregås av särskilda avsikter gentemot en plats utan snarare att de genomförs på sina egna villkor. Detta innebär att olika aktiviteters samlade resultat på en yta kan skapa en plats som ingen hade för avsikt att skapa. I en sådan omvandling skulle alltså *handlingen föregå sin innebörd* (existensen föregå essensen). I den mekaniska utvecklingen, som följer av instrumentella handlingar, är det tvärtom. Här är avsikten en sak och handlingen en annan. Handlingen har en viss organiserande avsikt, d.v.s. i en sådan omvandling skulle en *planerad innebörd föregå handlingen*.

Instrumentella och meningsskapande handlingar är centrala för förståelsen av detta kapitel och bör endast förstås gentemot omvandlingar av platser. T.ex. om en person går till en plats enbart som instrument för att kunna försörja sig och därigenom förändrar platsen oavsiktligt är handlingen inte instrumentell gentemot omvandlingen av själva platsen. I förhållande till platsen är handlingen snarare meningsskapande eftersom den inte föregås av en *särskild* avsikt att förändra den. Vid sidan om handlingarna talas det om medborgardeltagande som handlar om hur delaktiga användare är i utformningen av själva plandokumentet.

Från modernism till postmodernism i planeringen

En platsomvandling kan beskrivas som en kamp eller balans mellan instrumentella och meningsskapande handlingar. Utfallet, i både fysiska och sociala termer, beror på inbördes fördelning. Det finns två typer av stadsbyggnadsideal vilka ger olika mycket utrymme för respektive handling. Det handlar dels om ett processorienterat ideal karaktäriserat av stort medborgardeltagande och meningsskapande handlingar och dels om ett produktorienterat ideal med fokus på en specifik stadsform som tar form i stadsplaneringsdiskursen och skapas genom instrumentella handlingar. Idag förknippas dessa ideal ofta med kommunikativ respektive rationell planering där den sistnämnda kan förklaras utifrån två epoker.

Modernismen har blivit förknippad med stadens sönderfall eftersom stadslandskapet glesades ut i takt med utbyggnaden av funktionellt monotona och avskilda ”öar” som omgavs av motorvägar och grönområden. Stadsutvecklingen karaktäriserades av rationell planering och en tro att staden var ett system som kunde greppas i sin helhet och optimeras. D.v.s. planeringen ansågs vara en opolitisk ingenjörsvetenskap där *det rätta svaret* kunde nås genom analys och beräkningar. Staden uppfattades som en maskin i vilken man kunde stoppa in en sak i ena änden och samtidigt veta vad som skulle komma ut i den andra. Den dominerande föreställningen byggde med andra ord på ett simplificerat systemtänkande som fokuserade på den rumsliga delen av staden (Lefebvre 1968). Instrumentella handlingar utifrån förutbestämda mål och avsikter dominerade stadsutvecklingen. Meningsskapande handlingar och medborgardeltagande hamnade samtidigt i skuggan (Birgersson 1996, Olsson

2003). En sådan expertstyrd stadsplanering bygger på en föreställning om att det finns ett tydligt allmänintresse, vilket det sällan gör (Olsson 2003).

Som motreaktion på modernismen uppstod idealen kring ”stadens renässans” (Grönlund 1997, Söderlind 1998, Urban Task Force 1999) som numera dominerar stadsplaneringsdiskursen och anses vara lösningen på samtida urbana problem (Tunström 2009). I den postmoderna planeringen betonas en specifik fysisk utformning av städer med täthet, funktionsblandning på kvartersnivå, promenadvänlighet samt vägar i nätstruktur som främsta honnörsord. Det talas om att en stadsform i enlighet med ”stadens renässans” har stora sociala och ekonomiska fördelar (Jacobs 1961, Grönlund 1997, Söderlind 1998). I idealets bakgrund ligger en idé om hur man bäst bemöter nya planeringsförutsättningar. Dessa handlar framförallt om övergången från industrisamhälle till kunskapssamhälle där servicesektorn och upplevelseindustrin får ökade betydelser; det senaste decenniets reurbaniseringstrend som innebär ökat intresse av att bo centralt; diskussioner om hållbar ekologisk utveckling särskilt avseende transportarbete; samt om människors och företags ökade rörlighet som ökar konkurrensen mellan städer som vill attrahera och behålla dessa (Urban Task Force 1999, Florida 2002, Olsson 2003, Olsson och Berglund 2009, Söderlind 1998). Det talas om att kvaliteten på lokala förhållanden såsom modern infrastruktur, tillgång till kvalificerad forskning, möjligheter till högre utbildning, bred arbetsmarknad, närhet till stort utbud av service och kultur etc. kan vara avgörande faktorer för människors och företags lokaliseringsval och reurbanisering (Urban Task Force 1999, Florida 2002, Olsson 2003). Det handlar i denna mening om att få städer att uppfattas som attraktiva platser att bo, arbeta, besöka

och investera i. Vid sidan om platsmarknadsföring är etablering av spektakulära byggnader samt faciliteter för upplevelser och konsumtion, events, museum, vattennära boende, förfinade offentliga rum och imagehöjande projekt ofta centrala komponenter i denna typ av stadsplanering (Griffiths 1998, Tunström 2005, Olsson och Berglund 2009).

Ordet platsförsäljning ligger ibland närmare till hands då platsmarknadsföringen handlar mer om att ta fram en produkt som ska säljas på externa marknader än att forma den utefter efterfrågan på interna marknader (Olsson och Berglund 2009). ”Stadens renässans” kan således uppfattas utifrån två utmärkande drag. Den är uppbyggd kring de positiva effekter som kan följa av förknippad fysisk utformning men samtidigt bortses från att det kan finnas olika preferenser kring hur platser ska vara.

Baksidan av utvecklingen framträder om man frågar sig vem tillväxten är till för och varför. Ett problem är att utveckling utifrån en förutbestämd stadsform verkar normaliserande på staden (Tunström 2005). Det uppstår följaktligen en paradox i konkurrensen mellan städer. Samtidigt som många städer försöker skapa nya identiteter och märkvärdigheter i olika typer av platsmarknadsförings- och stadsbyggnadsprojekt, och därigenom särskilja sig som attraktiva, likriktas de istället genom ändlösa repetitioner av standardkoncept (Griffiths 1998). Gentrifiering är ibland ytterligare en baksida av ”stadens renässans” och förknippade med avancerade, pretentiösa och påkostade projekt (Tunström 2007, Olshammar 2002).

Även ”stadens renässans” kan beskyllas för att bidra till stadens sönderfall. Relativt modernismen har egentligen bara den ideala stadsformen förändrats. Planeringsprocessen har inte förändrats i samma utsträckning utan instrumentella handlingar domi-

nerar alltjämt. Medborgarna har sällan direkt eller reellt inflytande utan planeringen kännetecknas av privata initiativ samt förhandlingar och partnerskap mellan privata och offentliga aktörer (Olsson 2003). Fokus ligger på rummet snarare än på platsen och amnesin kring vad en stad egentligen är kvarstår. Det är dock svårt att förneka att ”stadens renässans” för med sig en mängd goda nyheter. Det går att se många fördelar med den nya ideala stadsformen men också nackdelar. Sönderfallet handlar i sammanhanget om att sociala strukturer vilka inte passar ihop med den ideala stadsformen riskerar att gå förlorade eller hindras från att uppstå till att börja med. Om detta stadsbyggnadsideal normaliserar platser och begränsar mångfald och om formen bestäms i en allmän diskurs istället för i specifika fall med unika förutsättningar, genom medborgardeltagande och meningsskapande handlingar, innebär det samtidigt att verkligheten blir smalare än den skulle kunna vara.

Provisoriska platser och mellanområden

En begränsad verklighet, normalisering och gentrifiering är problem som kan följa av dagens stadsplanering. Det kan bli särskilt tydligt i s.k. mellanområden vilka är avvikande och ofärdiga relativt normativa ideal. När sådana områden står inför ett starkt förändringstryck i enlighet med ”stadens renässans” riskerar de bli provisorium i väntan på framtiden.

Eftersom en plats kan tolkas på mer än ett sätt uppstår ett problem. Den som använder en plats kan ha en helt annan uppfattning än en stadsplanerare, fastighetsägare eller exploatör. Det som den ena anser vara ”bra”, ”fint” och ”ordnat” kan den andra uppfatta som ”dåligt”, ”fult” och ”oordnat” (Birgersson 1996, Olshammar 2002, Lefebvre 1974). Vissa berättelser kan vara mer privilegierade än andra. Detta innebär att

social, kulturell och politisk legitimitet ofta förnekas de människor som använder platser vilka enligt den dominerande berättelsen anses ”ordnade” (Mooney 1999). På liknande sätt beskriver Bradley (2009) att städernas ökade mångfald och därmed möjliga kontrasterande intressen och perspektiv sällan tas i beaktande i dagens stadsplanering och att diskursen har en stark koppling till uteslutning av alternativa kunskaper, berättelser och perspektiv. Enligt Olshammar (2002) är detta synd eftersom platser som är estetiskt ”oordnade” enligt retoriken i ”stadens renässans” vid närmare bekantskap kan förstås ha en funktionell social och ekonomisk ordning.

Ungefär sju år innan Gustaf Dalénsområdet, ett gammalt industriområde i Göteborg, revs skrev Olshammar (2002) sin doktorsavhandling om tidens problematik i området. Hon beskrev hur verksamheter använde nedgången bebyggelse i ett mellanrum i tiden som uppstod mellan det som området hade varit och det som fastighetsägare och stadsbyggnadskontoret kanske helst vill att det ska bli i framtiden. Hon skrev om området som ett provisorium i väntan på att antingen normaliseras i enlighet med ”stadens renässans” eller vinna erkännande samt om en konflikt mellan verksamheternas livsrum gentemot ekonomiska krafter. Den vardagliga praktiken och estetiken i området skiljde sig från idealen i ”stadens renässans” och planerarnas praktik. Användarna fick svårt att hävda sig och en påstådd estetisk ordning kastade en skugga över verksamheterna vilka därmed dömdes ut. Verksamheternas konstaterade sociala och ekonomiska nytta var inte tillräckligt för att ge området ett formellt erkännande som plats. Den vardagliga praktiken passade helt enkelt inte med rådande planeringstrender och användarnas bild av platsen ansågs inte lika sann som planerarnas. Så här skrev Olshammar år 2002:

Gustaf Dalénsområdet har följaktligen kommit att (för)bli ett... provisorium eftersom området lever i takt med tiden men i otakt med trenden. (Olshammar 2002 s. 208.)

Olshammar fick rätt. Planeringstrenden gjorde att en fungerande struktur försvann och att mångfaldens Göteborg normaliserades i samma grad, i egen tolkning eftersom meningsskapande handlingar inte gavs utrymme vid sidan av instrumentella.

Forsemalm (2009) visar med ett annat exempel att ett mellanområde inte behöver bli något provisorium i väntan på framtida exploateringar – inte om den gemensamma övertygelsen blir inriktad på t.ex. bevarande av både befintliga värden och ”outnyttjade byggrätter”. Vardagens praktik kan med andra ord sammanfalla med stadsplaneringens praktik genom kommunikation. Olshammar (2002) menar dock att detta är ovanligt.

Det finns en utbredd uppfattning om att många av de samtida stadsmiljöer som har uppstått som platser till följd av vardaglig praktik, inte är fullvärdiga som stadsmiljöer eller platser. De uppfattas som resultat av dynamiska fast destruktiva krafter snarare än dynamiska och konstruktiva. De utdefinieras då deras sätt att se ut och fungera inte överrensstämmer med föreställningar om vad en plats eller en god stadsmiljö är och skall vara. (Olshammar 2002 s. 205.)

Rätten till staden

Stadsplanering uppfattas allt oftare som en politisk verksamhet som kan utnytna i många olika resultat, d.v.s. att det finns mer än ett rätt svar. Kritik har sedan 1960- och 70-talen riktats mot just det system- och rationalitetstänkande som karaktäriserade stadsplaneringen under modernismen (och i egen mening gör så även idag) vilket har utmynnat i ett kommunikativt ideal, s.k. kommunikativ planering, med betoning på

medborgardeltagande och planeringsprocess (Olsson 2003 och Taylor 1998). Därmed inte sagt att det inte är rationellt att tillämpa kommunikativ planering – tvärtom. Till skillnad från rationell planering bör kommunikativ planering inte enbart förknippas med instrumentella handlingar utan även med ett vidare utrymme för meningsskapande handlingar. Det handlar om att ge olika aktörer samma möjlighet att påverka planeringsprocessen och att hitta en lösning utifrån kommunikation med alla inblandade aktörer snarare än att formulera mål i förväg (Olsson 2010). Sådan planering kan inte vara alltför resultatinriktad utan bör genom att beakta olika intressen och ge utrymme för både instrumentella och meningsskapande handlingar leda till ett slags balanserat resultat där slutprodukten inte är självklar utan *open-ended*.

Det kommunikativa idealet existerar dock mer i den akademiska litteraturen än i praktiken som således är på eftersläp. Den rationella planeringsansatsen har överlevt brytningen med modernismen och medborgarna har sällan direkt eller reellt inflytande i planeringen (Olsson 2003). Harvey (2009) menar att ”rätten till staden” oftast tillhör kommunen, exploitörer, fastighetsägare samt finansärer och att medborgare sällan har nämnvärda möjligheter att påverka stadsutvecklingen. Instrumentella handlingar dominerar således alltjämt.

I ett system som inte ger utrymme för användares meningsskapande handlingar uppstår ett grundläggande problem. De sociala strukturer som skapar både urbaniteten och förvandlar rum till platser riskerar hamna i skuggan av någonting konstgjort varpå de kvävs och glöms bort. Med andra ord, instrumentella handlingar och förutbestämda fysiska slutresultat kan ta udden av skapande sociala strukturer – strukturer som skulle kunna skapa nya intressanta verkligheter.

De handlingar som skapar denna [urbana] verklighet – som samhällsformation och som samhälleligt verk – har undflytt kunskapen... Vetenskapen vill vara vetenskap om lagbundenheter och kunskap om tvångsmässigheter... De som tar avstånd från filosofin överger därmed skapandets idé. (Lefebvre 1968 s. 70-71.)

Även Lefebvre (1968) talar om staden som en rättighet. Då avser han framförallt en rätt att skapa och uppleva en ny sorts stadsliv som han menar inte har infunnit sig ännu. För att ge utrymme för det oplanerade och allas rätt till staden krävs nya tillvägagångssätt. När man begrundar staden menar han vidare att det vetenskapliga objektet inte är givet. I sin yrkesutövning kan stadsplanerare sägas behandla en virtuell verklighet eftersom de studerar ett virtuellt objekt där det förflutna, det närvarande och det möjliga inte kan skiljas åt. Ett förenklat systemtänkande eller ett enkelriktat fokus på en förutbestämd fysisk form är därför inte tillräcklig. Planering är nödvändig men inte tillräcklig för att skapa en god verklighet (Lefebvre 1968).

Vetenskapen bygger på det verkliga, dissekerar det, sätter ihop det igen och avlägsnar därigenom det möjliga och blockerar vägen. Nu har vetenskapen i ett sådant sammanhang bara en programmatisk räckvidd. Den bidrar med element till ett program. Om man därmed erkänner dessa element som en helhet, och om man vill genomföra programmet bokstavligen, så behandlar man det virtuella objektet som ett redan existerande tekniskt objekt. Man fullbordar ett projekt utan kritik eller självkritik, och detta projekt förverkligar och projicerar i terrängen en ideologi, nämligen teknokraternas. Det programmatiska är nödvändigt men inte tillräckligt... Endast den sociala kraft som förmår satsa sig själv i det urbana... kan åta sig att förverkliga det urbana samhällets program. (Lefebvre 1968 s. 149.)

En heterogen stad kräver ett planeringssystem som är bekvämt med olikheter, konflikter och staden som ett pluralistiskt och *open-ended* fenomen. Om olika intressen i staden ska kunna bejakas krävs mer medborgardeltagande och att planerare hittar en bättre balans mellan instrumentella och meningsskapande handlingar. Birgersson (1996) förespråkar ett sådant ”både-och-perspektiv” som kan balansera och växla mellan olika perspektiv på staden och ligga till grund för en överlagd handling, en typ av avancerad stadsplanering som genom instrumentella och meningsskapande handlingar kan balansera rättvisa mot inlevelse och det universella mot det partikulära (Birgersson 1996). Platser skulle få möjlighet att utvecklas på nya sätt istället för att normaliseras i enlighet med en rationell planering inriktad på ”stadens renässans”. En sådan sak skulle kunna skapa alla möjliga olika uttryck i samhället.

Till sist, Amin et al. (2000) förespråkar strategier som kan ge människor möjligheter att utveckla sin egen kompetens. I platsmarknadsföringsstrategier, så som de ofta fungerar i dagens praktik, kanske det handlar mer om att attrahera externa marknader, företag och kvalificerad arbetskraft att flytta till en stad snarare än om att skapa företag och kvalificerad arbetskraft på plats med existerande interna marknader. Men med andra strategier skulle städer kunna skapa sin egen kvalificerade arbetskraft, sin egen ekonomiska utveckling samt mängder av intressanta platser. Det är kanske relativt svårt att tillämpa kommunikativ planering och ge utrymme för meningsskapande handlingar men i det följande visas åtminstone ett sådant scenario.

Meningsskapande och instrumentella handlingar

Ouseburn Valley är en stadsdel ett par kilometer från stadskärnan i den gamla industristaden Newcastle upon Tyne i England. Staden har genomgått stora förändringar sedan en mängd industrier började lägga ned under andra halvan av 1900-talet. I Ouseburn har en speciell typ av omvandling från industriell till post-industriell användning blivit särskilt tydlig.

Ouseburn industrialiserades tidigt och fick stor betydelse under den industriella revolutionen. Bebyg-

gelsen var tät med både bostäder och en stor mängd industrier, däribland glas- och tegelbruk (Newcastle City Council 2003). Under 1900-talet präglades dock Newcastle av avindustrialisering, avbefolkning och ekonomisk nedgång vilket gjorde att bl.a. Ouseburn förändrades radikalt. Den största delen av bostadsbebyggelsen revs och området förvandlades till ett övergivet och överflödigt rum samt ett typiskt mellanområde i staden (González och Vigar 2008, Healey 2006, Bolland intervju 2009b). Under 1970- och 80- talet stod Ouseburn således till förfogande

Ouseburn Valley, vy från Byker Bridge. (Foto: Stefan Larsson 2009.)

Onseburn Valley 1971, ett till stora delar tomt och oanvänt rum samt ett typiskt mellanområde i staden. (Foto: Sirikka-Liisa Konttinen, 1971.)

för postindustriella och moderna användningar men varken fastighetsägare, exploatörer eller Newcastle City Council hade nämnvärda intressen av området (González och Vigar 2008). Istället var det olika typer av artister som blev pionjärer för platsomvandlingen som till en början skedde helt organiskt genom meningsskapande handlingar.

Områdets tomma och slitna karaktär gjorde att tillgången på lokaler var stor samt att priser och hyror var låga. På 80-talet när Mike Mould och Pauline Murray anpassade varsin byggnad till nya användningar inleddes en första förändringsväg. Mould köpte 36 Lime

Street, en sex våningar hög byggnad, där han både bosatte sig och upprättade en teater. Till en relativt liten kostnad lät han även andra typer av artister etablera små studios. Över 40 artister flyttade in i varsitt självständigt ordnat skrymsle (Bolland intervju 2009b, Riener 2006). Ungefär samtidigt öppnade Murray, f.d. rockstjärna i trashbandet Penetration, replokaler och musikstudion Polestar Rehearsal Studios i Uptin House, strax norr om 36 Lime Street. Allt fler konstnärer, gallerister, hantverkare och musiker lockades därefter till stadsdelen i en självgående process som kan liknas vid en snöbollseffekt (Bolland intervju 2009a). Bygg-

Tidiga nyetableringar i Ouseburn: Polestar Rehearsal Studios, 36 Lime Street och The Tyne Bar. (Foto: Stefan Larsson 2009.)

nader anpassades till nya användningar allteftersom. Ungefär samtidigt, på 90-talet, började en mängd pubar, däribland The Cumberland Arms, The Tyne Bar och The Cluny, att diversifieras och de blev värdar för en livemusikscen (González och Vigar, 2008).

I slutet av 80-talet upprättades ett ambitiöst program då området längs River Tyne, Quayside, skulle göras om (Bolland 2009a). Programmet som präglades av idealen kring ”stadens renässans” var tänkt att få staden att blomstra och liksom övriga delar skulle Ouseburn exploateras med högkvalitativa bostäder. Denna första yttring av stadsplanering och instrumentella handlingar möttes av effektivt motstånd. Motståndarna, East Quayside Monitoring Group, ville försvara lokalsamhället och det byggda kulturarvet i Ouseburn från att bli ersatt av någonting som de såg som främmande (González och Vigar 2008, Healey 2006). Ouseburn undantogs från programmet och omvandlingen kunde fortsatt ske genom meningsskapande handlingar.

Den oplanerade omvandlingen av Ouseburn blev dock med åren både motarbetad och understödd av planering och instrumentella handlingar. Omvandlingen sedan 90-talet har med andra ord inte varit enkelspårig. Vid sidan om meningsskapande hand-

lingar och organisk utveckling kom starkare tendenser till en instrumentell förändringsvåg att göra sig gällande då stadens ekonomi och befolkningsutveckling började vända under 90-talet och när platsens karaktär vuxit sig starkare och börjat locka fler intressenter. Kommunens, fastighetsägares och exploatörers instrumentella handlingar började yttra sig på allvar. Sedan dess har det pågått en kamp mellan de olika handlingarna och mellan olika ideal avseende både planeringsprocess och stadsbyggnad.

East Quayside Monitoring Group ersattes av välgörenhetsorganisationen Ouseburn Trust som formade egna mål kring stadsutveckling, kulturarvsfrågor och medborgardeltagande. Detta för att befästa befintliga lokala fysiska och sociala strukturer (Bolland intervju 2009b, Key intervju 2009). Därefter har ett samspel mellan kommunala planerare och Ouseburn Trust inneburit mycket för utvecklingen. Mellan åren 1997-2002 styrde Ouseburn Trust, i partnerskap med kommunala planerare, utvecklingen aktivt med hjälp av ett statligt regenereringsbidrag motsvarande 30 miljoner kr (González och Vigar 2008, Healey 2006). Pengarna koncentrerades på bostäder, verksamheter, fritid, kultur, trygghet, kulturarv och miljö samt på att vända trenden av fortsatt förfall (Riener

2006). Omfattande medborgardeltagande har därefter blivit en tradition och samspelet har fortsatt i andra former, bl.a. i upprättandet av en mängd kommunala planer sedan 2003. Först kom The Regeneration Strategy for Lower Ouseburn Valley, en strategi som pekar ut viktiga huvudteman utan att vara juridiskt bindande. Planen identifierar Ouseburn som en outnyttjad resurs där existerande värden samspelar med underutnyttjade markytor och byggnader. Området sägs representera en möjlighet att tillfredsställa allmänna mål för staden, mätta efterfrågan på bostäder och skapa ytterligare verksamhetsutveckling. Förtätning och funktionsblandning pekas ut som centrala verktyg. Att tillgodose stadens behov av nya bostäder, verksamheter och fritidsfaciliteter utan att skada den unika karaktären i stadsdelen pekas vidare ut som en nyckelfråga. Det dynamiska klimatet och den konkurrenskraftiga entreprenörsandan ska vidmakthållas och utvecklas (Newcastle City Council 2003).

År 2000 blev Ouseburn Valley ett kulturreseervat på grund av speciella arkitektoniska och historiska värden. I praktiken innebär detta att ny utveckling måste bevara eller förstärka områdets fysiska karaktär. På senare år har ytterligare ett par planer upprättats vilka bl.a. har skapat en tydligare ram för framtida fysiska omvandlingar.

Omvandlingarna har karaktäriserats av två viljeriktningar inom den kommunala planeringen (González och Vigar 2008). Dels en vilja att stödja lokalt uppsatta mål i Ouseburn och dels en vilja att realisera olika exploateringsprojekt som är ekonomiskt fördelaktiga för exploatörer och staden som helhet. I början på 2000-talet ville många privata exploatörer bygga både omfattande och ambitiöst samt använda befintligt kulturarv och atmosfär i marknadsföringen. Området var därmed hotat till sin fysiska och sociala karaktär. För några år sedan byggdes t.ex. Lime Squ-

are, ett nytt bostadskvarter, på gränsen till Ouseburn. I en broschyr om dessa bostäder framgår tydligt att de riktar in sig på ”the boho chic” och yngre karriärmänniskor som kan betala höga hyror snarare än på sådana människor som redan använde och hade skapat platsen (González och Vigar 2008). I ett annat exempel blev viljeriktningen en annan vilket innebar att en 26 våningar hög skyskrapa aldrig förverkligades.

Idag har planeringen stabiliserats och det uppstår sällan konflikter mellan olika aktörer (Bolland intervju 2009c). Exploatörer och fastighetsägare ligger ofta i linje med de viljor som uttrycks i både plandokument och forum för medborgardeltagande. Kommunikation har visat sig vara en nyckel till framgång. Omfattande medborgardeltagande är som sagt en tradition och kommunala planer finns lokalt placerade i Byker/Ouseburn Regeneration Centre. Detta har gjort planeringen effektiv, skapat fokus på det specifika området och legat till grund för relationer med lokala användare. Med Ouseburn Management Board, ett stationärt forum för medborgardeltagande, kan planerarna skaffa sig en överblick över intressekonflikter samt låta olika intressen representeras redan innan idéer för nya byggprojekt har uppstått (Bolland intervju 2009a).

Genom kommunikation har det uppstått en symbios mellan instrumentella och meningsskapande handlingar. Bolland (intervju 2009c) menar att planerna fungerar som en bred pensel. De styr utvecklingen men inte i detalj eller till exakt innehåll. Diskussioner kan uppstå i detaljplaneskedan men ordnade forum gör att meningsskapande handlingar kan få fortsatt spelrum.

I närliggande Ouayside, som representerar ett typiskt imageförhöjande projekt, tog staden ett hårt grepp om omvandlingen med instrumentella handlingar och med en budget som fanns avsatt ifrån

början. I Ouseburn är det tvärtom. Varje projekt är en unik cocktail av olika finansörer och intressenter. Detta är ytterligare en orsak till att utvecklingen kan ske *open-ended*, opportunistiskt, bit-för-bit och på *ad hoc* basis (Bolland intervju 2009a, Riener 2006, Newcastle City Council 2006).

We don't plan that much. We have a broad brush strategy and try to co-ordinate, link and encourage others to make a bit of it happen. We are trying always to get resources and investment into Ouseburn to achieve the vision, and we have to sell what Ouseburn can contribute to the overall aims of the city... economic development, jobs, visitors, housing etc. (Bolland intervju 2009c.)

Kommunal planering har hjälpt verksamheter att etablera sig och den omvandlingsprocess som påbörjades av pionjärerna har både kvarhållits och utvecklats (Bolland intervju 2009a och 2009b). Med andra ord har instrumentella handlingar understött meningsskapande handlingar vilka givits fortsatt utrymme. Områdets unika karaktär har således förankrats och byggts på. Nya kreativa verksamheter har fått hjälp att hitta lämpliga lokaler samt finansiering till dess konvertering. När finansieringen gjorts klar har en del av den generella strategin kring omvandlingen av Ouseburn kunnat bli verklighet. Därefter har verksamheterna fått pröva sina egna vingar. Enligt Bolland (intervju 2009b) har kommunala planerare tillsammans med intresserade inflyttare lyckats konvertera byggnader och starta upp verksamheter 30-40 gånger med finansiellt stöd av statliga organ.

I Ouseburn har både instrumentella och meningsskapande handlingar samt en stads olika sätt att växa på bejakats. Planerarna är tänkta att motverka en konventionell standardlösning, hård gentrifiering samt ett ”boom to bland scenario” och om en sådan utveckling inte helt har undvikits har den åtminstone inte uppmuntrats (Newcastle City Council 2006, Bolland

intervju 2009a). Balansen mellan instrumentella och meningsskapande handlingar kommer fortsatt vara avgörande för hur Ouseburn befästs som plats men att Ouseburn skulle vara ett provisorium i väntan på omfattande och ambitiösa omvandlingar är antagligen ganska långt ifrån sanningen.

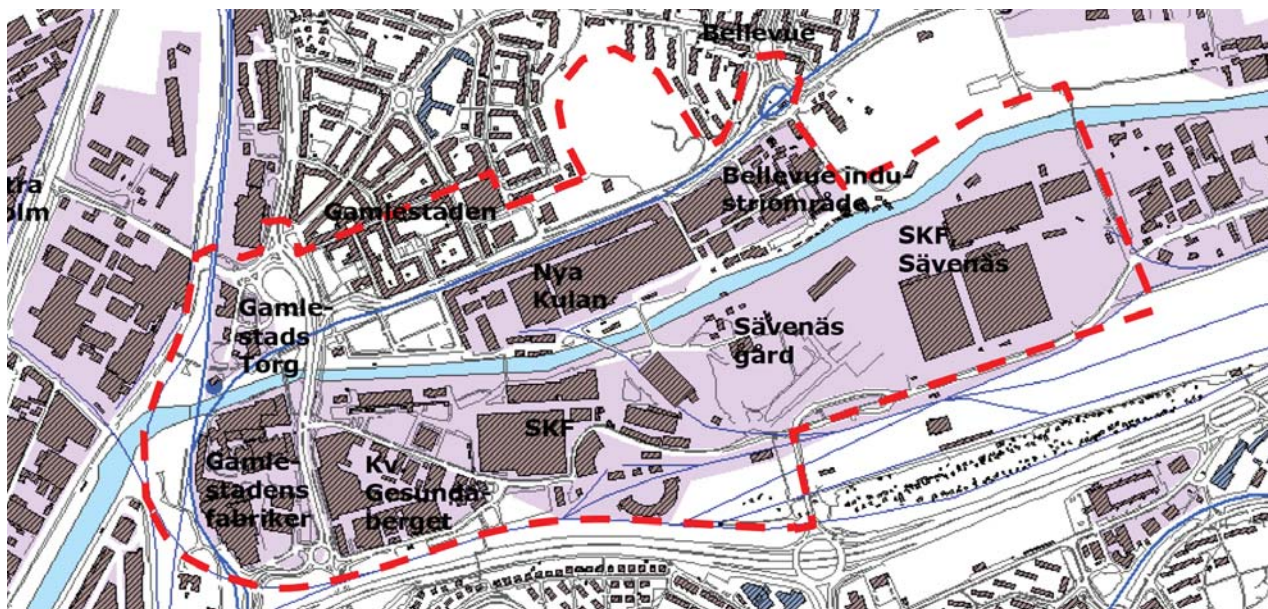
The future of Ouseburn of yuppie flats... it's just not gonna happen like that, it doesn't match our path. Ouseburn type of housing aimed at people in the creative sector. Not like the Quayside developments which could be aimed at any people in the whole bloody world... I am quite hopeful about what will happen. (Bolland intervju 2009a.)

Ouseburn har blivit en alternativ plats präglad av småföretag inom kreativa näringar, gallerier samt barer och små arenor för musik-, film-, och teaterframträdanden. Till karaktären hör även öppenhet och tolerans samt stora sociala och kulturella värden. I stadsutvecklingssammanhang benämns Ouseburn som ett kreativt kluster. År 2007 fanns omkring 370 småföretag i området (Riener 2006, Bolland intervju 2009a).

Från industri till postindustri

Nya Kulan och Bellevue industriområde som ligger i Gamlestaden i Göteborg har börjat omvandlats mot postindustriell användning. Omvandlingarna sker och har skett på olika sätt, med olika förutsättningar, vid olika tidpunkter och i olika takt. Idag står områdena inför en gemensam utveckling i enlighet med en fördjupad översiktsplan. Planen uttrycker en strävan att förädla, förtäta och funktionsblanda områdena mot det som idag är normalt i centrala och kollektivtrafiknära lägen.

När Gamlestaden industrialiserades uppstod bl.a. Gamlestadens Fabriker som i slutet av 1800-talet var ett av Skandina viens största bomullsspinnerier samt Svenska Kullagerfabriken (SKF) som grundades i Nya

Planområdet med lilamarkerad industrimark samt bostäder i norr och söder. (Källa: Göteborgs stad, 2006 s. 7.)

Kulan 1907. Bellevue industriområde uppstod utifrån en stadsplan från 1939 som öronmärkte området för industriverksamheter (Göteborgs stad 2006, Tenow 2006). Många industrier har lagt ned eller flyttat varpå nya användningar har börjat växa fram. Gamlestadens Fabriker har byggts om till kontor för företag inom kultur, media och IT. Nya Kulan och Bellevue industriområde behandlas närmare i det följande.

Postindustriella Nya kulan

Nya Kulan som utgörs av en tät och storskalig industribebyggelse från tidigt 1900-tal har börjat ge utrymme för nya användningar. På 1990-talet avyttrade SKF de västligaste delarna vilket gav utrymme för Posten, Systembolaget samt småföretag inom bland annat verkstad och information. Idag är de östliga delarna (ca 70 000 kvadratmeter) på väg att tömmas och fyllas med nytt innehåll (Göteborgs stad 2006, Kärnä intervju 2009a).

Postindustriella Bellevue

I Bellevue där industribyggnaderna är nyare (ca 1950), enklare och billigare, har lokaler på senare år tagits i anspråk av en moské, basarer, frukthandlare, presentbutiker, loppmarknader, föreningar m.m. (Göteborgs stad 2006, Kärnä intervju 2009a). I området finns även mindre industriföretag, verkstäder och kontor.

Omvandlingen till nya användningar skedde vid sidan om den traditionella planeringen (Tenow 2006). Meningsskapande handlingar fick stort utrymme och Bellevue har på organiskt vis förvandlats till en plats som inte var avsedd när stadsplanen från 1939 upprättades. Annorlunda intryck och upplevelser samt en stor blandning verksamheter har gjort Bellevue till en oas för många göteborgare. Området sägs också vara viktigt för etnisk, social och ekonomisk integration. Det är förhållandevis enkelt att starta nya verksamheter och det finns utrymme för sällsynta möten (Kärnä intervju 2009a, Bjur samtal 2009, Tenow 2006).

Runt om i Nya Kulan. (Foto: Stefan Larsson 2009.)

Bellevue är en av få platser dit många människor från olika delar av Göteborg åker och där en mer traditionell medelklass möter en etnisk blandning och en invandrartät kultur, vilket bidrar till ömsesidigt utbyte, ökad förståelse och integration. (Tenow 2006 s. 47.)

Fortsatt omvandling

Efterfrågan på centrala bostäder i Göteborg har ökat. Staden växer med i genomsnitt 3 600 invånare per år och stadsutvecklingen går mot förtätning och funktionsblandning. Gamlestaden som är både centralt belägen och rik på oexploaterade ytor ses som en viktig resurs för stadens expansion. Till detta bidrar även goda kollektivtrafikförutsättningar och stor efterfrågan på detaljplaneläggning (Göteborgs stad 2006, Tenow 2006).

År 2006 kom Fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden – Bagaregården. Planen ligger i linje

Runt om i Bellevue industriområde. (Foto: Stefan Larsson 2009.)

med idealen kring ”stadens renässans” och behandlar Gamlestaden, Bellevue och nya Nya Kulan, som en helhet. Ensidig och gles markanvändning påstås skapa en barriär mellan centrala Göteborg och de nordöstra stadsdelarna. Funktionsblandning och förtätning, följt av fysisk integration, anses således extra angeläget. Vidare föreslås Gamlestaden bilda en viktig entrépunkt till nordöstra Göteborg och ett (handels)nav för omkringliggande stadsdelar. Sammantaget föreslås totalt 1600 nya bostäder och 165 000 kvadratmeter ny lokalyta (Göteborgs stad 2006). Planen är inte juridiskt bindande men ska fungera som underlag för kommande detaljplanering.

Det talas vidare om en möjlighet att komplettera och förädla befintliga karaktärer. Det sägs att Gamlestaden alltid har haft en egen identitet, att stadsmiljön är unik och att den är både mångkulturell och internationellt levande. Stadsbyggnadskontoret ser en potential att skapa något unikt och ”en stadsmässig blandstad” i området som idag påstås vända ryggen mot omvärlden. Satsningar ska göras på att öka tryggheten, skapa nya mötesplatser och promenadstråk, tillgängliggöra ytorna kring Sävån, förvandla trafikbarriärer till levande stadsgator, bevara och förädla kulturarvet, läka och höja områdets fysiska uttryck och utformning, skapa udda tillägg som annonserar sig samt mer handel och bostäder (Göteborgs stad 2006).

Gamlestaden har stora potentialer att bli en attraktiv, lättillgänglig och spännande stadsdel att både bo, besöka och vara verksam i... För att kunna lyfta Gamlestadens idag lite skamfilade rykte som otrygg och sargad stadsdel samt för att kunna skapa stadsmiljöer av hög kvalitet kräver planområdet och Gamlestaden en stadsbyggnadsmässig mycket hög ambition. (Göteborgs stad 2006b s. 10.)

Trots planens generella drag kan olika delområdena utvecklas på lite olika sätt. Men då krävs nog att det hittills svaga medborgardeltagandet förbättras, särskilt i Bellevue där användarna inte har visat intresse av att förändra den hittills egenmäktigt skapade verkligheten.

Planering för vem?

Om Gamlestaden kompletteras med ny bebyggelse tror Kärnä (intervju 2009a) att fantastiska miljöer kan skapas för bostäder, handel, kontor, restauranger, kultur och fritidsverksamheter. Även om planerna inte är uttalat inriktade mot någon särskilt önskad målgrupp fokuserar de indirekt på nya verksamheter och besökare. Vidare väntas bostäderna bli av en typ som inte finns i Gamlestaden idag; exklusiva på grund av höga bygg- och exploateringskostnader (Kärnä intervju 2009a). Samtidigt är nya ”imageprojekt” tänkta att sätta ett nytt Gamlestaden på kartan. Det talas om ”loft living”, ”warehouse living” och om att befintlig miljö tillsammans med nyexploateringar kan användas i en marknadsföring av platsen.

Det kommer ju allt mer sån här warehouse living och det är klart att det är något som man kan marknadsföra området med... och att man kan marknadsföra ett handelsområde som något mysigt. Det kan bli något som man inte kan få uppleva någon annanstans i Göteborg... något som bara finns i Gamlestaden. (Kärnä intervju 2009a.)

Samtidigt menar dock Kärnä (intervju 2009a) att stadsbyggnadskontoret vill ha någonting långsiktigt

hållbart och att de inte bara följer arkitekturtrender. Hon ser inte planen som en reflektion av ett ideal utan som ett resultat av de problem och förutsättningar som förknippas med planeringen i Göteborg i allmänhet och Gamlestaden i synnerhet. Hon menar också att staden måste få fortsätta utvecklas. Samtidigt finns en rädsla att dränera Gamlestaden på existerande småbutiker och verksamheter samt på mångfald och den internationella prägeln.

Vad gäller medborgardeltagande lämnas hur som helst en del övrigt att önska. Offentliga möten med lokala användare och föreningar har handlat mer om att sprida information än om att engagera och involvera. Stora fastighetsägare har varit en viktig referensgrupp men inte allmänheten (Göteborgs stad 2006, Kärnä intervju 2009a och 2009c). Även om de flesta sägs ställa sig positiva till planerna eller att det åtminstone inte har funnits något påtagligt motstånd blir det svårt för stadsbyggnadskontoret att göra ordentliga avvägningar mellan allmänna och enskilda intressen, något de är väl medvetna om. De vill säkra finansieringen av utvecklingen innan arbetet har gått för långt eller till och med innan det har börjat. Tillsammans med planen tyder detta på att det mesta bestäms på förhand och att medborgare och meningsskapande handlingar får svårt att komma till uttryck.

Utvecklingen i Nya Kulan

I Nya Kulan sker omvandlingen från industriell till postindustriell användning i en tid och på en plats där efterfrågan och exploateringsstrycket är stort. Dagens fastighetsägare, SKF, är på väg att flytta. För att få ut så mycket som möjligt av en försäljning vill de ha en stark roll i detaljplaneskedet (Kärnä intervju 2009b). Då kan de styra omvandlingen med instrumentella handlingar i nära samarbete med stadsbyggnadskontoret. Eftersom framtida användare inte är inblandade

kan omvandlingen naturligtvis inte ske genom meningsskapande handlingar. SKF är inte intresserade av att sälja sina fastigheter billigt eller hyra ut och riskera förfall (Kärnä intervju 2009a).

Samtidigt ser stadsbyggnadskontoret stora möjligheter att ta till vara på magnifika industribyggnader och fylla dessa med nytt innehåll (Göteborgs stad 2006) samt förtäta, förädla och funktionsblanda. Även om befintliga rumsliga karaktärer ses som en resurs handlar planen om att skapa en stor förändring samt en ny typ av plats som markant kommer att skilja sig från den nuvarande (Kärnä intervju 2009a).

Nya Kulan har tidigare varit stängt men ska öppnas ytterligare och göras tillgängligt för allmänheten (Göteborgs stad 2006). Området ska knytas närmare till Sæveån och integreras fysiskt med hela omgivningen. Det ska dessutom bli centrum för handel och det planerade navet. ”Warehouse living”, radhus på tak och en ”piazza” är tänkta att blandas med stora butikskedjor, specialbutiker, verkstäder, hantverkarhus samt mötesplatser, kaféer och vinbarer. Stadsbyggnadskontoret menar att detta ska göra Nya Kulan till ett centrum med unik karaktär (Göteborgs stad 2006, Kärnä intervju 2009a och 2009b). Detta är en del av olika typer av marknadsföring och området kan väntas bli flaggskeppet för nya Gamlestaden. Diskussioner om att ersätta det populära besöksmålet och skateboardpalatset, Area 51, i Bunkeberget med parkeringsplatser vittnar exempelvis om att handelscentret prioriteras högt.

Utvecklingen i Bellevue industriområde

Bellevue har blivit något av ett provisorium. Området har tagits i anspråk av mindre företag och föreningar genom en självgående process med stort utrymme för meningskapande handlingar. Till en följd uppstod en annorlunda och brokig karaktär samt ett mellanområde i staden, något som betraktare lägger olika värderingar i.

Bellevue är för många ett exotiskt område och det väcker starka känslor, både sympatier och irritation... Många faller för dess anspråklöshet och kontrasten till de butiksstråk vi är vana vid. Bellevues egenart och provisoriska prägel tilltalar många samtidigt som det i andras ögon är ett skräpigt och vanskött område. (Tenow 2006 s. 31.)

Den nya planen vittnar dock om en stundande förändring och att många fastigheter ägs av användarna själva har inte gjort platsen mindre provisorisk. De flesta har endast tillfälliga bygglov på grund av ett vägreservat som går rakt igenom området (Kärnä intervju 2009a). Byggnader och tillbyggnader har inte garanterats utrymme i mer än två år vilket har gjort det svårt för användarna att hitta incitament för expansion och utveckling.

Med den nya planen ställs en vardaglig praktik mot ”stadens renässans”. Somliga uppfattar området som oordnat, skräpigt och otryggt och andra uppfattar något positivt särskiljande och en annorlunda social och ekonomisk ordning. Enligt Kärnä (intervju 2009c) finns två tydliga uppfattningar kring utvecklingen. Den ena är fokuserad på varsamhet och den andra på rivning och ”helsanering”.

Stadsbyggnadskontoret själva har en ganska ambivalent hållning och det är oklart vilken legitimitet de vill ge dagens Bellevue. Området är hotat till sin karaktär och användning. Vissa delar ska rivas. Några industri- och bilverkstäder ska flyttas för att få bort bullerstörningar till gagn för den tänkta blandstaden (Göteborgs stad 2006, Kärnä intervju 2009a och 2009b). I planen talas det också om att ”förbättra stadsbilden” och ”skapa stadsmässighet” (Göteborgs stad 2006) vilket antyder att dagens Bellevue inte anses vara en fullgod plats.

Å andra sidan menar stadsbyggnadskontoret att de bejakar Bellevue som ett väldigt spännande och levande industriområde och att de har valt en medelväg för hur området ska utvecklas (Göteborgs stad 2006, Kärnä intervju 2009b). Det talas om ett pilotprojekt där det

görs avvägningar mellan nytillskott och varsamhet. Småskalighet och udda inslag ska kombineras med nya bostäder och en ”attraktiv blandstad”. Stadsbyggnadskontoret betonar dessutom att utvecklingen bör ske långsammare i Bellevue än i Nya Kulan där omvandlingen snarare sker i ett enda krafttag (Göteborgs stad 2006, Kärnä intervju 2009a).

Det finns ett värde i att låta Bellevue industriområde utvecklas långsamt så att allt inte bara renskrapas. (Kärnä intervju 2009a.)

Planeringen grundar sig dock inte på mycket medborgardeltagande. Stadsbyggnadskontoret valde att rikta in sig på de stora helhetsfrågorna och har i stort sett bara samspelat med stora fastighetsägare (Kärnä intervju 2009c). De har hållit ett par informationsmöten för allmänheten men intresset har varit litet. De har varken fått återkoppling eller önskemål. De flesta användarna har således inte kunnat påverka planeringen ännu. Sannolikt innebär detta att stadsbyggnadskontoret inte har greppat alla allmänna och enskilda intressen. Samtidigt är det oklart om användare och fastighetsägare hade kunnat påverka planen om de väl hade deltagit vid något informationsmöte.

De saker som är beslutade hade varit svåra att påverka eftersom de är nödvändiga för att Gamlestadsområdet ska fungera som helhet. Fastighetsägarna kan säkert påverka i viss utsträckning, sedan är det vissa verksamheter som vi kanske inte tycker är lämpliga att de ligger kvar... som kanske stör bostäder och så. (Kärnä intervju 2009a.)

En annan fråga gäller vägreservatet. Verksamheter har inte kunnat få permanenta bygglov. Att en trafikled genom området inte längre är aktuell till en följd av en annan lösning (Kvibergslänken) har ännu inte förändrat den saken (Kärnä intervju 2009a). Kanske ligger det i stadsbyggnadskontorets intresse att inte låta dagens Bellevue bli ytterligare befäst som den plats den är.

Dagens Bellevue ges kanske utrymme i framtiden ändå, åtminstone delvis. Stadsbyggnadskontoret tror att området skulle bli ointressant samt tappa kvaliteter och värde på sikt om allt skulle göras nytt (Kärnä intervju 2009a). De är medvetna om problematiken som målas upp i det här kapitlet och om att de inte har analyserat platsen tillräckligt ännu. I detaljplanskedet kan de göra nya avstamp. Trots att det inte har funnits nämnvärt motstånd mot planeringen anser stadsbyggnadskontoret att de behöver upprätta ett särskilt planprogram och ge ytterligare utrymme för medborgardeltagande innan Bellevue förnyas. Att platsen ska förnyas genom instrumentella handlingar behandlas dock som en självklarhet.

Avslutande diskussion

Tider och ideal förändras men staden förblir både rumslig och platslig och fortsätter att byggas upp både genom instrumentella och meningsskapande handlingar. Balansen mellan de två handlingarna påverkar naturligtvis utfallet av en omvandling i både fysiska och sociala termer. Efter modernismen kom en hel del goda nyheter i och med idealen kring ”stadens renässans”. Att försöka glesa ut staden och sära på olika funktioner med hjälp av instrumentella handlingar är sämre än att göra tvärtom. Det är dock inte självklart att platser förvandlas bäst genom instrumentella handlingar formade utifrån ett allmängiltigt rumsligt ideal. Städer skulle kunna få mer varierande platser om instrumentella handlingar balanseras med mer medborgardeltagande i planeringen och ett vidare utrymme för meningsskapande handlingar. I ett sådant sammanhang bör stadsplanerare utgå från platsers speciella förutsättningar, både rumsliga och sociala, och inte enbart från en ideal stadsform.

I Newcastle har en av de mest intressanta platserna, Ouseburn Valley, växt fram genom meningsskapande

handlingar, sedermera balanserade med instrumentella. Staden har följaktligen blivit en händelserik och annorlunda plats rikare. Ouseburn har i egenskap av kreativt kluster blivit värdefull även i andra avseenden.

I Gamlestaden väntas den fördjupade översiktsplanen få en normaliserande verkan och anpassa området till dagens stadsbyggnadstrender. Att området ska utvecklas i linje med idealen kring ”stadens renässans” är dock till stora delar välmotiverat, åtminstone i Nya Kulan. I Bellevue industriområde finns dock en annorlunda men fungerande struktur som har vuxit fram med meningsskapande handlingar och som delvis är hotad. I planen utlovas en mångfald av funktioner på kvartersnivå men det är inte samma sak som en mångfald av platser på stadsnivå. Det är stor skillnad på att ge utrymme för en ny blandning av funktioner och på att ge utrymme för meningsskapande handlingar och det oväntade att formas och existera. Kanske skulle alltsammans på något sätt kunna samexistera även här.

Referenser

Muntliga källor

Bjur (2009), samtal under ett informationsmöte i Kristinedals Träningscenter och en guddad promenad i Gamlestaden, Göteborg, 19 oktober 2009.

Bolland, D. (2009a), intervju i Byker/Ouseburn Regeneration Centre, Newcastle, 22 juni 2009.

Bolland, D. (2009b), intervju under ett informationsmöte i Byker/Ouseburn Regeneration Centre, Newcastle, 30 november 2009.

Bolland, D. (2009c), intervju via diverse emailkorrespondens under 2009.

Key, P. (2009), intervju hos Ouseburn Trust på 53 Lime Street, Newcastle, 22 juni 2009.

Kärnä, A.C. (2009a), intervju på Stadsbyggnadskontoret i Göteborg 20 oktober 2009.

Kärnä, A.C. (2009b) intervju under ett informationsmöte i Kristinedals Träningscenter, Göteborg, 19 oktober 2009.

Kärnä, A.C. (2009c), intervju via diverse emailkorrespondens under 2009.

Skriftliga källor och litteratur

Agnew, J. (1987), *Place and politics: the geographical mediation of state and society*, Allen & Unwin, Boston.

Amin, A., Massey, D. och Thrift, N. (2000), *Cities for the many not the few*, Policy Press, Bristol.

Birgersson, L. (1996), *Att bygga mening och rum – om processer för utveckling av verksamhetsmiljöer*, Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg.

Bradley, K. (2009), *Just Environments – Politicising Sustainable Urban Development*, Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm.

Florida, R. (2002), *The Rise of the Creative Class*, Basic Books, New York.

Forsemalm, J. (2009) Innerstadens mellanrum och dess potentialer – exemplet Långgatorna. I: Saltzman, K. (red.) (2009), *Mellanrummens möjligheter: studier av föränderliga landskap*, Makadam Förlag, Göteborg.

González, S. och Vigar, G. (2008), Community influence and the contemporary local state: potentials and contradictions in the neo-liberal city, *City*, Vol. 12, No. 1, 64-78.

Griffiths, R. (1998), Making sameness: Place marketing and the new urban entrepreneurialism. I: Oatley, N. (1998), *Cities, Economic Competition and urban policy* Paul Chapman Publishing, London.

Grönlund, B. (1997), Det urbanas renässans? I: Nyström, L. red. (1997), *Stadslandskapet – sönderfall eller läkning*, Stadsmiljörådet, Karlskrona.

Göteborgs stad (2006a), *Fördjupad översiktsplan – för delar av Gamlestaden- Bagaregården. Del 1 Förutsättningar*.

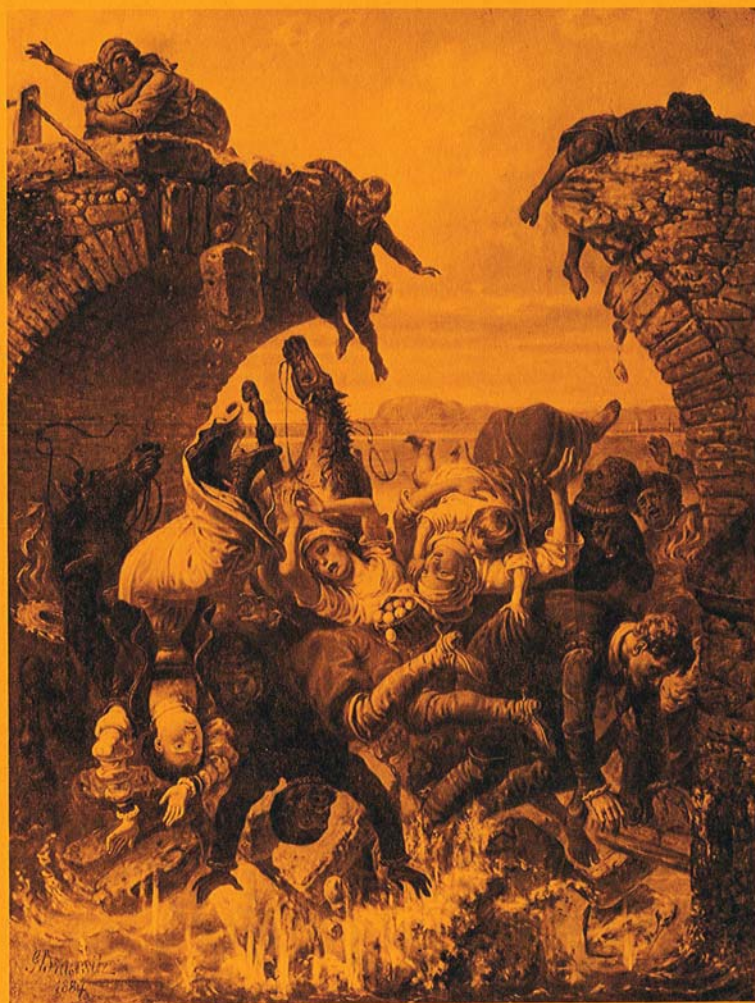
- Göteborgs stad (2006b), *Fördjupad översiktsplan – för delar av Gamlestaden- Bagaregården. Del 2 Planförslag.*
- Harvey, D. (2009), <http://davidharvey.org/2009/04/david-harvey-on-democracy-now>.
- Healey, P. (2006), Transforming governance: challenges of institutional adaptation and a new politics of space. *European Planning Studies*, Vol. 14, No. 3, 299-320.
- Jacobs, J. (1961), *The Life and Death of Great American cities*, Random House, New York.
- Lefebvre, H. (1968 (1982)), *Staden som rättighet*, Bokmotiv Förlag AB, Stockholm.
- Lefebvre, H. (1974 (1991)), *The production of space*, Blackwell, Oxford.
- Mooney, G. (1999), Urban 'disorders'. I: Pile, S., Brook, C. och Mooney, G. (1999), *Unruly cities?* Routledge, London.
- Newcastle City Council (2003), *Regeneration Strategy for Lower Ouseburn Valley*.
- Newcastle City Council (2006), *Stories of muscbrooms and biscuits – Culture led regeneration in the Ouseburn Valley*.
- Olsson, K. (2003), *Från bevarande till skapande av värde*, Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm.
- Olsson, K. och Berglund, E (2009), City marketing: the role of the citizens. I: Nyseth, T. och Viken, A. (red.) *Place Reinvention: Northern Perspectives*, Ashgate, Farnham.
- Olsson, K (2010), Kulturmiljö - resurs i postindustriellt stadsbyggande? s. 53-74 i denna antologi.
- Olshammar, G., (2002), *Det permanentade provisoriet – ett återanvänt industriområde i väntan på rivning eller erkännande*, Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg.
- Riener, F. (2006), *Cultural Ouseburn*, utkast till dokumentation om Ouseburn för Newcastle City Council.
- Storm, A. (2008), *Hope and rust: Reinterpreting the industrial place in the late 20th century*, Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm.
- Söderlind, J. (1998), *Stadens Renässans: Från Särhälle Till Samhälle*, SNS, Stockholm.
- Taylor, N. (1998), *Urban Planning Theory since 1945*, SAGE, London.
- Tenow, E. (2006), *Bellevue – en studie av verksamheter och småindustri i stadslandskapet*, examensarbete från Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg.
- Tunström, M. (2005), Staden som scen, bostad och paradox. I: Wessel, O.B., Tunström, M. och Bradley, K. (red.) (2005), *Bor vi i samma stad? Om stadsutveckling, mångfald och rättvisa*, Proxy, Stockholm.
- Tunström, M. (2007) The vital city: constructions and meanings in the contemporary Swedish planning discourse. *Town Planning Review*, Vol. 78, No. 6, 681-698.
- Tunström, M. (2009), *På spaning efter den goda staden – Om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion*, Örebro Universitet, Örebro.
- Urban Task Force. (1999), *Towards an Urban Renaissance*, Spon, London.

**Historisering in situ
– kulturmiljö och kulturarv som text**

INGRID MARTINS HOLMBERG

Medeltidsstaden 60

Nya Lödöse

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

Historisering in situ – kulturmiljö och kulturarv som text

INGRID MARTINS HOLMBERG

Detta kapitel handlar om hur Gamlestadens kulturmiljö beskrivits och uppfattats som kulturarv genom tiderna. Samtidigt riktas uppmärksamheten mot de materiella fenomen som kulturarvsprocesserna innefattar, de processer som leder till att något uppfattas som kulturarv.

Hur kan man förstå materialitetens betydelse för kulturarvsprocesserna? Å ena sidan handlar det om de förutsättningar som bjuds i en faktisk kulturmiljö, dvs. om hur skeenden och skeden över tid har sedimenterats och lämnat avtryck inom ett visst rumsligt utsnitt: Gamlestadens plathistoria. Eftersom området Gamlestaden innehåller lämningar av skiftande slag från lång tid tillbaka finns det också rika möjligheter att skapa kulturarv i Gamlestadens kulturmiljö. Gamlestadens långa faktiska historiska kontinuitet är av särskild vikt för förståelsen av de skiftande kulturarvsprocesser som ägt rum i Gamlestadens kulturmiljö över tid. Å andra sidan är inte upplevelsen av kulturarvet, eller kulturarvsprocesserna, någon spegling av den faktiska plathistorien. Skilda intressenter och aktörer bär på olikartade föreställningar om en viss kulturmiljös värden och betydelser, vilket leder till att det skapas parallella, överlappande men också delvis motsatta platsberättelser.

För att kunna säga något om kulturarvsprocesserna i Gamlestaden, är det centralt att undersöka olika värderingar av, och föreställningar om, Gamlestadens kulturmiljö. Dessa värderingar spelas ut på många sätt, men tar sig ofta form i texter.

Den här undersökningen av kulturarvsprocesserna i Gamlestaden handlar både om texternas innehåll, och om texterna som materiella ting.

Det finns en viktig skillnad mellan de *berättelser* (narrativ) som skapas, och den *historisering* som äger rum. Medan en platsberättelse kan innefatta i princip vad som helst (man kan säga att den äger en autonomitet i förhållande till kulturmiljön som sådan), så utgör historisering ett analytiskt begrepp med hjälp av vilket det går att ringa in hur just rum och tid länkas samman i meningsskapande. Historisering definieras här som 'textbaserade artikuleringar av den befintliga kulturmiljöns förflutna'.

I detta kapitel skall såväl berättelser som historisering av Gamlestadens kulturmiljö undersökas, så som dessa har presenterats i allmänt spridda och lättillgängliga texter. Metoden bygger direkt vidare på tidigare studier som analyserat kulturarvsprocessernas meningsdynamik utifrån historiseringsbegreppet: undersökningen av stadsdelen Hagas omvärdering

från 'gammal-och-ful', till 'gammal-och-fin' över tid (Holmberg 2006); studien av historisering i Malmberget (Holmberg 2009); samt av stadsdelen Hammar-kullen (Demker 2011).

Genom analyser av historiseringar har flera aspekter av kulturarvsprocesser kunnat identifieras. För det första hur tid och rum har sammanlänkats i termer av 'plats med historia', vilka aktörerna har varit och hur föreställningarna förändrats över tid. För det andra har analysen av kulturarvsprocesser utifrån historiseringsbegreppet kunnat ringa in vilka kunskaps- och bildningsregler som styrt kulturmiljöns framträdande som kulturarv på skiftande sätt, samt hur dessa står i relation till diskursiva sammanhang också helt utanför kulturarvssfären. Till exempel har den akademiska världens sätt att skapa historisk kunskap och dela in världen i olika kategorier, kunnat ringas in som en helt central faktor för kulturarvsprocessers riktning, trots att universiteten inte är egentliga aktörer inom processen.

I denna undersökning kommer fokus emellertid att vidgas utöver texternas innehåll, och därmed kommer också det empiriska materialet att vidgas. Kapitellet avser också att säga något om *kulturarvsprocessernas materialitet*, och det kommer här att ske på ett alldeles speciellt sätt, med fokus på texternas materialitet.

Materialiteten har under senare år fått en förnyad och stärkt position i forskningen, ofta benämnt "the material turn" eller "neomaterialism". I många fall innebär denna inriktning att utgångspunkt tas i själva *blandningen* eller *länkandet* av heterogena element – mänskliga och icke-mänskliga, meningsskapande och materiella, sociala och teknologiska – ofta utifrån begreppet hybriditet (se t.ex. Joyce och Bennet 2010). Den grad av agens (förmåga att agera) som tillskrivs materialiteten själv har också diskuterats i relation till

urbanhistorisk forskning av Chris Otter (2010). Han visar hur materialiteten successivt kom att skrivas ut ur den stadshistoriska forskningens agenda genom att tillmätas en mycket begränsad repertoar av statistliknande roller, såsom "...background, outcome, medium, obstacle, text, symbol, determinant". Och vidare att: "The material world became an external environment within which analytically interesting action took place" (Otter 2010:53).

För att i stället göra materialiteten till en oundgängligt integrerad aspekt i stadshistoriska studier, föreslår han att följande tre förhållningssätt iakttas: 1) Att den materialitet som skall studeras, placeras i sitt historiska sammanhang och flöde, så att själva tillkomsten och förändringen av materialiteten själv blir ett område för studier.¹ 2) Att studierna riktas mot sådana förbindelser/flöden som visar att materialiteten inte kan reduceras till antingen 'natur' (fysik) eller 'kultur' (mening), utan där själva ömsesidigheten utgör en utgångspunkt. 3) Att explicitgöra makt, dvs. att betrakta materiens tröghet och strukturering som en del av det som utgör makt.

I flera andra kapitel i boken behandlas materiella aspekter på det vi kallar Gamlestaden: ett oreducerbart landskap med enheter, delar, flöden, gränser, objekt, topografi, föreställningar samt inte minst relationer mellan sig själv och andra områden. Därmed ges antydningar om hur detta landskap *per se* har påverkat kulturarvsprocesserna.

I det här kapitlet behandlas i stället själva *texten som materialitet*, både som det medium genom vilken olika föreställningar bärs upp, men också till *hur denna text tar plats i Gamlestaden*. Det är denna, textens, förekomst *in situ* som föranleder kapitlets rubrik.

---

1 Otters exempel rör inte byggd miljö eller kulturarv, utan fenomenet såsom dricksvatten och köttkonsumtion.

Utgångspunkten blir här att det inte bara är människor som skapar kulturmiljö och kulturarv i Gamlestaden, utan att de materiella förhållandena – också andra än de vi förstår som och kallar kulturmiljön – såsom texten och pappret och platserna där dessa förekommer – är medskapare av kulturarv. Även detta angreppssätt har paralleller med två av bokens övriga kapitel, den om asfalt respektive den om Nylöse församlingshem.

Det källmaterial som används är av två slag. Den första består av allmänt spridda och tillgängliga representationer av Gamlestaden där stadsdelen framträder som en 'plats med historia'. Det är huvudsakligen gamlestadsrelaterade faktabaserade texter, men också foton och avbildningar som där förekommer. Romanser och annan fiktion har inte medtagits. Frågorna som ställts till detta material är: vilka är de dominerande berättelserna om Gamlestaden som kulturmiljö? Vilka alternativa berättelser och fragment av berättelser finns? Hur sammankopplas det materiella rummet med en viss förfluten tid? Vilka delar av kulturmiljön/materiella enheter framträder som centrala i platsidentiteten?

Den andra typen av källmaterial för studien består av observationer och uppgifter som kan belysa hur dessa texter ingår i översättningar, i flöden och i nätverk.

Det är viktigt att notera att den allra största delen av studiens texter finns tillgängligt på Gamlestadens bibliotek, centralt beläget vid stadsdelens huvudgata, och det har varit ett självändamål att fokusera på just dessa texter som finns att tillgå lokalt i stadsdelen.

Frågorna som ställts är dels konkreta och rör vilka skribenter och författare som förekommer, när och hur detta sker, men också vilka nätverk som etableras genom dessa texter och andra texter, samt inte minst hur textens materialitet som sådan är förutsättningen för kulturarvsprocesser. Dessa texter *in situ* blir på så

vis betraktade som delar i de nätverk som kan frambringa kulturarvsprocesser, och i förlängningen uppkommer frågor kring vad som händer om texten själv betraktas som del av det komplexa nätverk som skapar kulturarv.

Det visade sig snart att det finns två relativt sett nyare böcker där Gamlestaden presenteras som kulturmiljö, dvs. där såväl Gamlestadens bebyggelse som dess historia är framskrivna: böckerna *Gamlestaden. Historik och arkitekturguide* (Atlestam, Caldenby, Tiselius 1999) utgiven av Göteborgs Stad Kortedala, samt *Upptäck Nordost! Gamlestaden, Kviberg, Utby, Kortedala, Bergsjön* (Hansson 2006) utgiven av Göteborgs Stadsmuseum. Båda texter har formen av guidande faktaböcker, och kan karaktäriseras som kunniga bearbetningar av tidigare forskning och litteratur, parat med en genuin förtrogenhet med såväl Gamlestaden som staden Göteborg. Jag benämner böckerna framöver *Arkitekturguide* respektive *Upptäck Nordost!*.

Jag har valt att ta avstamp i dessa böcker då de syntetiserar en på en gång engagerad och uppdaterad förståelse av Gamlestaden. De båda böckernas upplägg visade sig ha flera likheter i det att de har tematiskt-kronologisk indelning av texten, och även relaterar kulturmiljön till dessa. För att undersöka historisering är just narrativets koppling till en befintlig miljö avgörande, och därför är böckernas guidedel med utpekade platser (representationer) central för att analysen.

Två guideböcker

Båda guideböckerna pekar mycket konkret ut det de menar vara kulturmiljöns viktigaste platser. Det har därför varit relevant att använda dessa två böcker som primära utgångspunkter för undersökningen av historisering. Både urval och motiv i de båda böckerna kommer att jämföras, men de kommer också att ställas bredvid andra texter.

Arkitekturguide inleder sin presentation med en längre rubrikindelad fristående text som blandar olika tidskeden med både en tematisk och en geografisk indelning: 1. *Från gryta till röse* (om förhistorisk tid), 2. *Från Götaholm till Gamlestaden* (om tiden för staden Nya Lödöse), 3. *Från landeri till industri* (om den tidiga industrialiseringens tid), 4. *Från Lången till Havskatten* (en geografiskt baserad presentation av all nu befintlig bebyggelsemiljö), samt sist 5. *Från mot till mot* (en kommunikationsplats). Denna genomgång följs av 42 stycken utpekade sevärdheter (platser och byggnader) vilka får ytterligare fördjupad beskrivning.

Också i guideboken *Upptäck Nordost!* presenteras Gamlestaden genom en inledande text vilken följs av en föreslagen guidad tur till ett antal platser. I detta fall har den inledande texten tagit formen av tio s.k. ”stadsbyggnadsvisioner”. Dessa visioner (som inte diskuteras närmre) får sedan sina representationer genom att kopplas till olika platser och företeelser i och runtomkring Gamlestaden. Visionerna används alltså som ett slags perspektiverande berättelser eller narrativ, till vilka korresponderande fenomen har knutits, eller kanske omvänt: existerande fenomen tolkas och förklaras av abstraherande visioner. Stadsbyggnadsvisionerna är följande: 1. *Ny stad*, 2. *Innovationernas industrimiljöer*, 3. *Stora samhällsinstitutioner*, 4. *Folkerörelserna och HSB*, 5. *Trädgårdsstaden i naturen*, 6. *Funktionalismen. Hälsobostäder åt alla*, 7. *Folkhemmet, grannskapsbeten, fredens stad*, 8. *Miljonprogrammet*, 9. *Från miljonprogrammet till en långsiktigt hållbar stadsdel*, samt 10. *Spår mot framtidens stad*.

Gamlestaden som Röse – Nya Lödöse

Gamlestadens kulturmiljö har en mycket lång kontinuitet, och den första tiden i områdets historia får stort utrymme i bägge guiderna. Förutom att den senmedeltida staden Nya Lödöse stod på Gamlestadens (d.v.s. ”gamla stadens”) plats mellan åren 1470-1621,

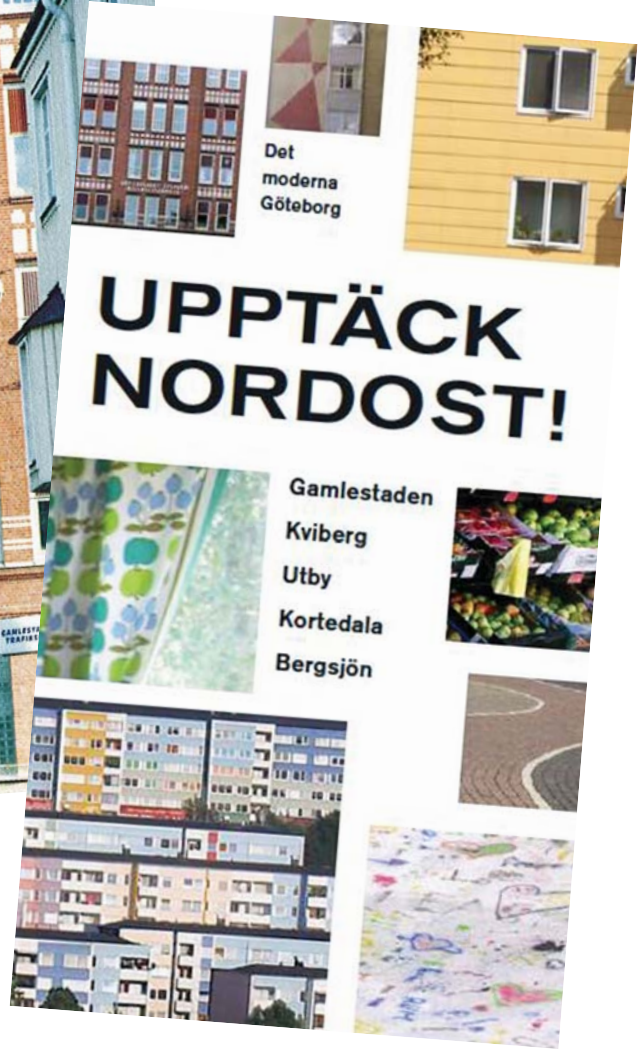
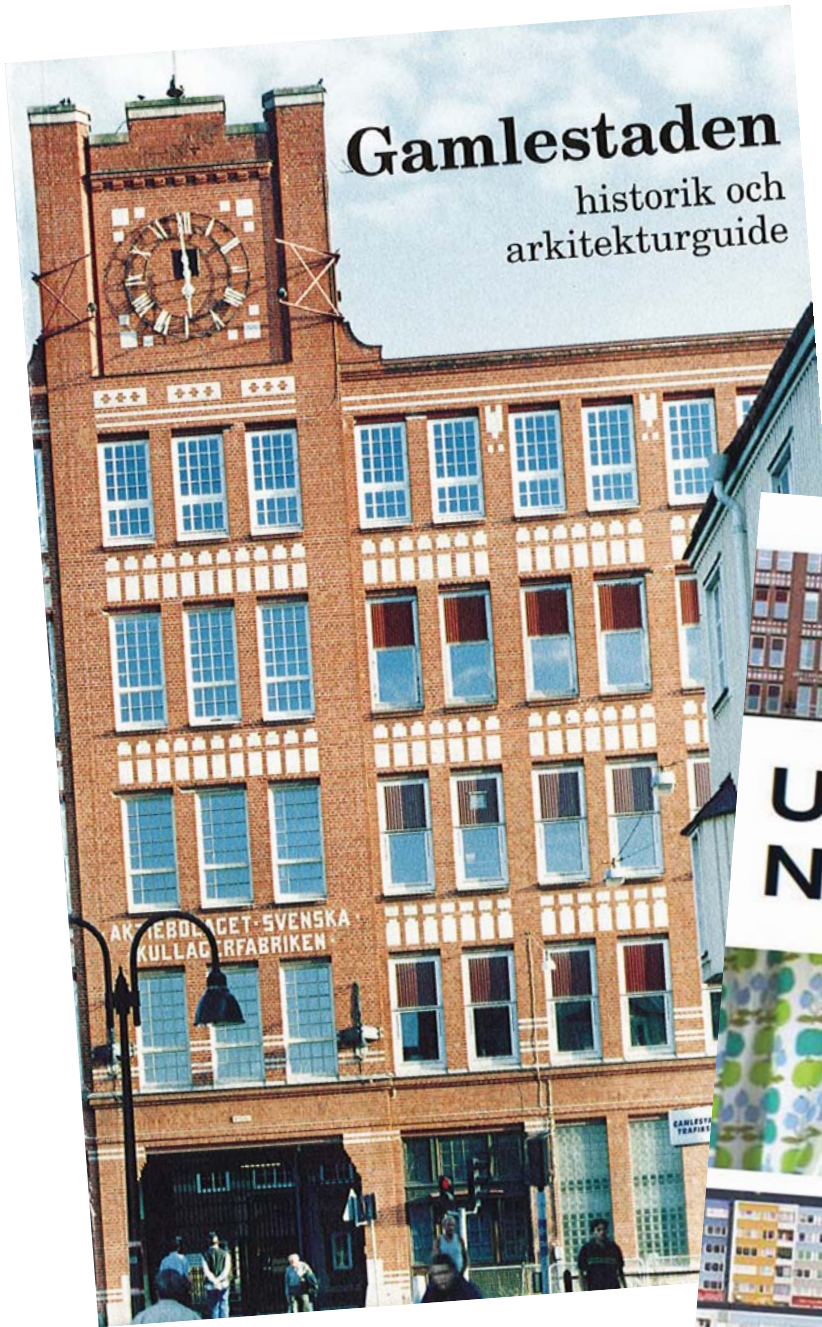
finns här åtskilliga fornlämningar som vittnar om mänsklig aktivitet vid flodföregningen långt ned i förhistorisk tid. Detta skede har också tidigare behandlats utförligt i Stig Roths *Göteborg. Uppkomst och äldre historia, en orientering* (1960/1976).

I den fristående texten i *Arkitekturguide* artikuleras just dessa mycket långa tidsperspektiv genom ett separat avsnitt under rubriken: ”1. Från gryta till röse”. Här nämns en rad arkeologiska fyndplatser såsom forntidslabyrinten på åsen strax bakom bebyggelsen. Också Gamlestadens grönområden knyts i denna text till Gamlestadens långa historia. Visserligen blir ingen enda av dessa markerat som besöksmål i den guidade turen, men de får en framträdande roll. Det förefaller alltså vara själva kunskapen i sig om dessa forntidslämningar som kan förtäta upplevelsen av Gamlestaden som kulturmiljö. Boken *Upptäck Nordost!* passerar hela detta förhistoriska skede utan vidare kommentarer, men har tagit med Storebergets forntidslabyrint i den guidade turen.

Istället börjar *Upptäck Nordost!* Gamlestadens historia med tillkomsten av Nya Lödöse. Avsnittet ”Ny stad” (som syftar på Nya Lödöse) har på så vis en tidsmässig parallell i boken *Arkitekturguide*, där man istället har satt rubriken ”Från Götaholm till Gamlestaden”.

I båda böcker presenteras alltså staden Göteborgs föregångare, utförligast dock i den senare som särskilt uppehåller sig vid en kontinuitet mellan den föregående och nuvarande staden: att Gamlestadens stadsplan medvetet är utformad för att i sin form skapa en kontinuitet mellan det sedan länge svunna Nya Lödöse och det Gamlestaden som byggdes kring SKF runt förra sekelskiftet. Texten artikulerar denna kontinuitet på flera sätt. Dels anges det hur stadsplanarkitekt Albert Lilienberg i samband med utgrävningarna i början av 1900-talet själv intresserade sig för den tänkta rekonstruktionen av Nya Lödöses stadsplan.

Dels artikuleras denna kontinuitet i det att det anges att stenar från gamla kyrkan lagts på Kvibergs kyrkogård (dessa uppgifter förekommer dock inte i den efterföljande guidade turen, där ett av stoppen är just Kvibergs kyrkogård); dels belyses kontinuiteten genom att Nya Lödöses sigill finns i flaggan.

Det finns en intressant paradox i bägge guideböckernas behandling av den tidigaste historien: bägge lägger stor vikt vid denna, *Arkitekturguide* betonar dessutom starkt kontinuiteten mellan epoken Nya Lödöse och dagens Gamlestaden, men bägge guiderna ger mycket knapphändig information om kulturmiljön utifrån *just detta* förflutna: ett antal fakta och förhållanden tas upp, men kopplas inte till några materiella spår i dagens kulturmiljö. Denna slutsats med avseende på historisering gäller f.ö. båda böcker, även *Upptäck Nordost!*, här ges några få fakta om en ensam minnessten som markerar platsen för Nya Lödöse kyrka vid Gamlestadstorg, och det görs en utvikning på den guidade turen till hospitalskyrkogården.

Det är uppenbart att narrativ om stadsdelen och historisering av kulturmiljön inte överensstämmer i denna första epok. Resultatet hade troligen blivit en annan om författarna varit arkeologer, en fråga vi snart skall återvända till.

Gamlestaden som landeri - industri

De två guideböckerna indelar påföljande mycket långa tidsskede på liknande sätt, men har olika fokus i sina berättelser. Det är en period som omfattar tiden från Göteborgs grundande under tidigt 1600-tal och utläggandet av landerier, via den tidiga industriverksamheten före 1864, till den kraftiga fabriks- och bostadsbebyggelsestillväxten vid sekelskiftet 1800-1900. Detta långa skede har i böckerna namngivits med lite olika betoning: ”Från landeri till industri” respektive ”Innovationernas industrimiljöer”.

Med den förra titeln fördjupar *Arkitekturguide* bilden av den stora mängd landerier (Mariedal, Marieholm, Kviberg, Kvibergsnäs, Kristinedal, Waterloo, Ånäs m.fl.) och tidiga fabriker (exempelvis Sahlgrenska sockerbruket och Rosenlunds spinnerier) som fanns på den mark som senare kom att bli platsen för modern tillverkningsindustri, kommunikationsplatser och bostäder. Med den senare titeln tar *Upptäck Nordost!* fasta på tillverkningsindustrin som miljöbildare. Båda texter refererar, fast på skilda vis, till en stor mängd texter och litteratur som behandlar Gamlestadens industrier - betraktade som tillverkningsmiljöer - respektive landerierna - betraktade som borgerskapets lantliga bostadsmiljöer (för de sistnämnda se Fischer (1922), Skarback (1995), Enhörning (2006); för de förstnämnda se t.ex. boken *100 utmärkta hus i Göteborg*).

Upptäck Nordost!, där Gamlestadens kulturmiljö historiseras utifrån ”Innovationernas industrimiljöer”, nämner visserligen landerierna som företeelse, men tar under den guidade turen endast upp ett av dem, nämligen Kvibergsnäs (även Sävenäs herrgård är ett väl bevarat landeri). Istället tar denna guidebok fasta på hur landerimarken utgjorde ett slags drivhus för industriella försöksverksamheter, av vilka vissa lyckades så bra att de lade grunden för världsledande industritillverkning. I den guidade turen ges ordentligt utrymme åt sådana försöksverksamheter, såsom Gamlestadens fabriker, Original Odhner och Slakthuset, liksom åt SKF:s successiva tillblivelse. Till SKF som industriell verksamhet, knyter texten både själva industribyggna- derna, men också SKF:s bostadsbyggande (stadsdelen ”fungerade på många sätt som ett brukssamhälle” och texten nämner även att stadsdelen också under senare delen av 1900-talet har fått arbetsgivarfinansierade faciliteter i form av personalanläggningen Kristinedal). Texten går ett steg vidare och knyter till SKF också en rad arbetarorganiserade företeelser, såsom

landets första hyresgästförening i kvarteret Laken, och bostadskolonin ”Lilla Milano” som låg i kvarteret Tonfisken och utgjordes av bostäder som användes av SKF:s rekryterade italienska arbetare. Den närliggande italienska Rambaldi Livs nämns också särskilt i samband med att den guidade turen passerar Albert Lilienberggritade Holländareplatsen. Däremot hanterar texten inte filantropin i sig, men den guidade turen passerar ändå det s.k. Emily Dicksons stiftelsehus för arbetare.

Arkitekturguide sätter rubriken ”Från landeri till industri” på detta skede, och låter den följas av en långt mer utförlig beskrivning av både landerier och industrier. Vad avser landerierna finns samtliga de landerier som har funnits i Gamlestaden med omgivning upptagna. Det är omsorgsfullt angivet var de låg, olika ägare, verksamheter, marker mm, och även om de finns kvar eller när de revs och varför. Uppgifterna är på flera ställen också kompletterade med ögonvittnesskildringar från dessa miljöer. När det gäller landeriernas historisering, dvs. identifieringen av spår i landskapet av landerimiljöerna och hur den guidade turen pekar ut just dessa spår, så görs det i denna bok emellertid nästan likadant som i *Upp-täck Nordost!*: endast Kvibergsnäs landeri och Sävenäs presenteras. När *Arkitekturguide* presenterar Gamlestadens industrimiljöer, så handlar dock den beskrivande texten mindre om industribyggnaderna och industritillverkningen, och mer om de bostadsmiljöer som kom till i anslutning till den industriella expansionen. ”När det gäller livet på landerier och herrgårdar finns det noga dokumenterat /.../ Men större delen av gångna tiders gamlestadsbor var torpare, drängar, pigor, tjänstefolk och så småningom fabriksarbetare. Deras historia är betydligt svårare att hitta /.../deras bostäder är nästan

alla borta”. Utifrån denna reflektion, behandlas sedan omsorgsfullt alla idag försvunna randområden med torp och stugor, de tidigaste arbetarbostäderna och även Emily Dicksons stiftelsehus ”som ingår i kommunens bevarandeprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse” (Atlestam, Caldenby och Tiselius 1999, s. 18-19, 20). I den guidade turen finns Emily Dicksons stiftelsehus och även Sofielunds lanthandel som representanter för detta ”Från landeri till industri”-skede, men också varje industribyggnad för sig (inalles ett tiotal), dess verksamheter och dess gestalt, och om känt, så också dess arkitekt.

Gamlestaden som modernitet

När man kommer till det moderna skede som avslutar de bägge böckerna, så är det större skillnader mellan dem än tidigare. De tar fasta på olika saker och presentationerna och indelningarna blir därför olika. Medan *Arkitekturguide* fortsätter med en genomgång av Gamlestadens utbyggnad, kvarter för kvarter under rubriken ”Från Lången till Havskatten”, pekar *Upp-täck Nordost!* ut drivkrafterna med rubrikerna ”Stora samhällsinstitutioner” (syftande på artilleriregementet Kviberg och Fjällbohemmet i Utby), ”Folkrörelserna och HSB” (syftande på både hyresgäströrelsen som sådan, HSB:s bostadsbyggande och inte minst etableringen av ett Folkets hus/Medborgarhus i Gamlestaden), och ”Funktionalismen – hälsobostäder åt alla” (syftande på Solgårdarna).² Den guidade turen i *Upp-täck Nordost!* går via både Solgårdarna och Medborgarhuset, vilket också *Arkitekturguide* gör.

---

² Fler rubriker finns, men de refererar till företeelser i kringliggande områden.

Historiseringarna in situ

I texten ovan har flera saker analyserats. För det första, de bärande meningsstrukturer, narrativ, som finns kring Gamlestadens kulturmiljö, där de viktigaste berättelserna visade sig handla om ”Gamlestadens föregångare”, ”landeri” och ”industri” (de senare i olika former av förening). Även andra berättelsefragment förekommer, men dessa har mer av en vag kontur. För det andra har själva historiseringen av Gamlestadens kulturmiljö analyserats, och det visade sig att historiseringen idag huvudsakligen rör ”Gamlestaden som industri- och bruksmiljö”, medan historiseringen inte alls i samma utsträckning är relaterad till spår efter Gamlestadens föregångare (dvs. Nya Lödöse eller förhistoriska landskapselement).

I början av kapitlet gjordes en analytisk distinktion mellan narrativ och historisering. Genom denna kan å ena sidan visas att narrativen är starkt relaterade till befintliga texter om Gamlestadens historia, och att betydelsen av dessa fortlever också när de materiella spåren utplånats. Å andra sidan gör distinktionen mellan narrativ och historisering tydligt att historiseringarna (de explicita länkningarna av historisk förståelse till en befintlig rumslighet) snarast är relaterade till den samtida situationen och pekar ut den historia som kan anses hotad. Både *Upptäck Nordost!* och *Arkitekturguide* är tillkomna i ett skede då kommunen har initierat planer på att revitalisera Gamlestaden och använda SKF:s (övergivna) industribyggnad som nav.

Efter detta konstaterande om narrativ och historisering skall vi gå vidare till kapitlets andra avsikt, att rikta uppmärksamhet också mot kulturarvsprocessernas materialitet, här framförallt texternas materialitet. För att göra detta behöver guidebokstexterna, som varit det huvudsakliga källmaterielat, och deras förekomst ges en utförligare beskrivning och analys.

De bägge böckerna är utgivna med ett par års mellanrum och trots sina olika syften har de visat sig vara mycket lika i sitt sätt att presentera Gamlestaden. *Arkitekturguide* som utkom 1999 har som författare bibliotekarien Ingrid Atlestam – som bland annat byggt upp det referensbibliotek för gamlestadiana och göteborgiana som finns på Gamlestadens bibliotek – och professor Clas Caldenby, arkitekt och engagerad i den offentliga stadsbyggnadsdebatten.³ Boken utgavs som samarbete mellan Stadsdelsnämnden Kortedala, och Arkitekturens teori och historia, Chalmers Tekniska Högskola, och skrevs på uppdrag åt stadsdelsnämnden (Atlestam, Caldenby och Tiselius 1999 s. 3). *Upptäck Nordost!* utkom 2006 och är istället del av Göteborgs Stadsmuseums skriftserie som vill uppmärksamma ”moderna kulturarv, i bebyggelse, stadsutveckling och nya stadskulturer” (Hansson 2006, inledning). Skriftens författare är inte angiven, men kan antas vara en av museets kulturhistoriskt och stadsbyggnadshistoriskt utbildade tjänstemän (alternativt konsult med jämförbar kompetens).

Båda guiderna förefaller ha den bildade och intresserade allmänheten som målgrupp, dvs. texterna utgör inte något underlag för planering eller beslut. Spridningen har skett genom de respektive offentliga aktörernas kanaler: bibliotek, butiker, undervisning mm. Båda texter finns lätt tillgängliga på Gamlestadens bibliotek.

Den roll som Göteborgs Stadsmuseum har i relation till presentation av platser (kunskapsproduktion och kunskapspridning) skiljer sig från bibliotekets och högskolans. Göteborgs Stadsmuseum⁴ har utöver

³ Caldenby, professor i Arkitekturens teori och historia, Chalmers Tekniska Högskola, är namnkunnig författare i arkitektur- och stadsbyggnadsfrågor.

⁴ Göteborgs Stadsmuseum var tidigare uppdelat på flera enheter däribland Historiska museet, varför detta namn också förekommer.

sin folkbildande roll, också en myndighetsutövande roll i det att man bland annat förfärdigar kunskapsunderlag inför planbeslut av olika slag.

Stadsmuseets intresse för Gamlestaden behöver därför här sättas i relation till kulturarvsmyndigheternas övriga engagemang i stadsdelen. Jag har ovan visat att museet ägnade stor uppmärksamhet åt Nya Lödöse i samband med exploateringen för nybyggnation framförallt vid två tillfällen: strax efter förra sekelskiftet och under 1960-talet. Vilka andra sammanhang finns för museets engagemang i Gamlestadens kulturmiljö? Här behöver nämnas att stadsmuseets omfattande inventeringsarbete (som resulterade i Göteborgs bevarandeprogram antaget av byggnadsnämnden) pekade ut följande bebyggelsemiljöer i Gamlestaden: Gamlestadens Fabriker, landshövdingehuset med vissa övriga offentliga byggnader inom stadsplanen, Emily Dicksons stiftelse, SKF:s industribyggnads äldsta del mot Artillerigatan, Göteborgs Slakthus. Denna lista upprättades successivt men gavs så småningom ut som samlat program. Inte oväntat sammanfaller listan på betydelsefulla byggnader och miljöer i hög utsträckning med de två analyserade guideböckernas urval.

Detta förhållande gör det uppenbart att museets inventeringsarbete, utöver skapandet av berättelser, också innebär att man är normbildare för vilka delar av kulturmiljön som kan tillmätas kulturarvsstatus, samt att det rättesnöre som upprättas är känt och spritt och sedan upprätthålls av också andra aktörer än kulturarvssektorn. Även om museets lista genealogiskt skulle kunna relateras till andra och tidigare texter (se exv. Holmberg 2006), skall här uppmärksammas själva förutsättningarna för denna intertextualitet och översättning *som sådan*. Här kommer vi tillbaka till texten: vad är dess roll i relation till kulturarvsprocesserna i området?

Texter uppmärksammas främst för sin egenhet att hysa ett meningsinnehåll. Ovan har meningsinnehållet i ett antal texter om Gamlestadens kulturmiljö analyserats. Detta innehåll kan refereras, citeras, transkriberas, jämföras, diskuteras och översätts mm., men i detta fall måste vi också fråga oss den vidare frågan om hur texten blir tillgängliggjord för sådana aktiviteter.

De texter som ovan analyserats finns alla på Gamlestadens bibliotek. Detta stadsdelsbibliotek äger en mycket väl sorterad gamlestadiana och göteborgiana, där allmänheten kan tillägna sig en stor del av det som är vetbart kring Gamlestaden. På biblioteket finns utöver de egna boksamlingarna också kataloger över annan litteratur. Biblioteket är på så vis ett slags samling eller arkiv över det som kan vetas (och får vetas). Detta förhållande, textens *in situ*, ger möjlighet att i detta kapitel undersöka huruvida det också förekommer andra möjliga historiseringar av Gamlestadens kulturmiljö.

En intressant kontrast är därför att en lång rad andra texter och sammanhang ägnar landskapsspåren av Nya Lödöse betydligt större uppmärksamhet och utrymme genom gedigna publikationer och fotodokumentationer. Det senmedeltida Nya Lödöse hålls i hög grad levande, trots att de synliga fysiska lämningarna efter det senmedeltida Nya Lödöse på platsen för nuvarande Gamlestaden i stort sett är utplånade. Det som återstår är (rekonstruerade) karaktärsdrag från ett medeltida stadsplanemönster, och framförallt resta stenar och förflyttade lämningar.⁵

Bakgrunden till att så många arkeologiska utgrävningar företagits i Gamlestaden är exploatering, men givetvis också platsens historiska betydelse och de förväntade fynden.

---

5 Efter tillkomsten av denna studie, har ytterligare utgrävningar utförts.

Efter att Gustav II Adolf bestämt sig för att ett nytt och bättre stadsläge vid Göta älvs mynning och år 1621 grundade staden Göteborg, flyttades Nya Lödöses cirka ettusen stadsbor med till den nya staden.⁶ Det som bedömdes användbart av hus och anläggningar i Nya Lödöse togs ned och sattes upp igen på den nya platsen, och resten blev jämnat med marken. Därefter lades landerimark ut runt hela den nya staden Göteborg, däribland på platsen för Nya Lödöse som nu fick heta Gamlestaden (gamla staden), och på landerimarken uppfördes allteftersom under de närmaste tvåhundra femtio åren ett stort antal landeribyggnader med ekonomianläggningar och olika slag av jordbruk.

Flera av texterna som behandlar Nya Lödöse (den gamla staden) tillkom strax efter förra sekelskiftet 1800-1900 och i samband med stadsplanläggning och byggandet av bostadsbebyggelse i Gamlestaden. Vid detta tillfälle utförde Göteborgs Historiska museum omfattande arkeologiska utgrävningar under ledning av Sixten Strömbom (för en utförlig sammanställning av utgrävningarna och även Nya Lödöses stadsförhållanden, se Järpe 1986). Utgrävningarna som startade år 1918 visade att lämningarna under mark efter gamla staden var betydande, om än ofta svårtolkade.

Fynden dokumenterades noga, och resultatet utgavs i den påkostade publikation *Forskningsrapport på platsen för det forna Nya Lödöse* (Strömbom 1924). Denna inlemmades i det gedigna jubileumsverket som utgavs i samband med Göteborgs 300-årsjubileum. Framgrävandet av lämningar från Göteborgs föregångare, var inte bara arkeologiskt betydelsefulla i sig, utan kom också att kunna utgöra hörnstenar i etableringen av en gedigen syntetiserad göteborgshistorik, en historik

---

6 Nya Lödöse beräknas ha haft cirka tvåtusen boende inom sitt vidsträckt stadsområde (från nuvarande Partille, till nuvarande Västra Frölunda), medan ungefär hälften beräknas ha bott inom staden.

som dessförinnan hade saknats (Jfr Holmberg 2006). Genom den kunskap om Nya Lödöse som utgrävningarna gav, kunde staden Göteborg, grundad 1621, få en förhistoria som utsträcktes ända ned i medeltiden.

Också i samband med utbyggnaden av en stor trafikapparat (vägmot) i slutet av 1960-talet invid Nya Lödöses torg (idag Gamlestadstorg), utfördes arkeologiska utgrävningar av Nya Lödöse (åren 1965, 1969 och 1971). Även denna gång publicerades resultaten (se Järpe 1986, s. 60-62). I Gamlestadens bibliotek finns dessa publikationer uppställda precis efter entrén, vid det allra första runda bordet när man kommer in. Här finns alla ovan nämnda böcker tillsammans med stor mängd gamlestadsanknutna titlar, och där jämte topografiskt uppställda hyllor för litteratur om staden Göteborg i vidaste bemärkelse, exempelvis den välkända *Nya Göteborgsguiden* där utflykt nummer 21 går mot Gamlestaden (presentationen tar fasta på stadsdelens gamla kollektiva former av gemenskap som uppkom genom den nära kopplingen mellan bostad och arbete). Till det kommer hyllor med annat som kan tänkas vara angeläget för gamlestadsborna, såsom stadsdelsnämndens beslut, kommunala utredningar och planer som rör det geografiska området, m.m.

Här finns också litteratur och titlar som inte enkelt finns att tillgå någon annanstans, och som saknar utgivningskod eller förlag. Flera intresseföreningar i gamlestadsområdet har en egen hylla för sina utgivna skrifter, exempelvis Gamla Gamlestadspojkar (med flera minnesskrifter), Kortedala museiförening, BK Götaholm, Utby-Utbynäs hembygdsförening och SKF:s friluftsklubb, m.fl., samt olika universitetsuppsatser såsom exempelvis "Upprustning – en fallstudie" (Helmroth och Eek 1974) som rör ett bostadskvarter i Gamlestaden, "Befolknings- och sysselsättningsutveckling i Gamlestaden 1900-1925" (Ahlgren 1973) och "Saneringen av det äldre bostadsbeståndet i

Göteborg 1960-1972. Ett försök att beskriva bebyggelse och befolkningsutveckling i stadsdelarna Gullbergsvass, Olskroken och Gamlestaden” (Gunnarsson 1973). I biblioteket finns också en omfattande klipp-samling, samt en särskild utarbetad bibliografi kring allt som rör Gamlestadens historia: ”Om Gamlestaden och Kviberg – källor och lästips” utarbetad av bibliotekarie Ingrid Atlestam 2009.

Denna samlings omfattning kan kanske tänkas ha sin bakgrund i att stadsdelsbiblioteket i Gamlestaden var det första i sitt slag som byggdes utan magasin, men måste kanske framförallt ses i relation till det starka lokala engagemang som präglar verksamheten: man var exempelvis först med att låna ut skivor, man har en utpräglad besökskaraktär, och utlåningsstatistiken har tidvis legat bland den högsta i staden (Atlestam et al. 1997:150-151).

En genomgång av en stor del av dessa texter som står på Gamlestadens bibliotek, visar att många skrifter på flera olika sätt planterar Gamlestadens historier i sina äldsta historiska lager. Några exempel skall ges: Utby-Utbynäs hembygdsförening som genom Gunnel Mattson har bidragit med den duplicerade skriften ”Utby-Utbynäs hembygdsförening. Vad ’Dödböckerna’ har att berätta...” som presenterar Partille sockens dödboks uppgifter från slutet av 1600-talet om de första folkbokförda i gamlestadsområdet (Mattson, 1993, dupl.); skriften ”Brinn så länge du lever. En projektbeskrivning av och för gamlestadsbor” (dupl.) motiverar ett ökat stadsdelsengagemang med att ”Den mark som Gamlestaden idag ligger på, är en av de första boplatser, som sedan blev Göteborg. Gamlestaden har fornlämningar /.../ som troligen är från stenåldern”; Göteborgs stad, Kortedala, välkomnar nya

gamlestadsbor i ett informationsblad med att först berätta om ”den nordiska metropolen” Nya Lödöse (”Välkommen till Gamlestaden”).

Ett sparat tidningsklipp tar upp att en stor förgylld nyckel upphittats i ett matjordslass vid utgrävningen av Nylöse – enligt spekulation skulle det kunna vara stadssportsnyckeln.⁸ Men bland tidningsklipparna hittar man också den mer fantasieggande texten ”Historik och bilder från utgrävningarna vid Gamlestadstorg 1965. Nylöse stadskyrka. Detta är en handskriven ögonvittnesskildring av utgrävningarna, med kyrkohistorik. Med tillägnet, Bror Ståhlstedt” (Ståhlstedt 1965, dupl.). Denna text utgör en saklig ögonvittnesskildring av grävningarna, med fotodokumentation och personliga reflektioner över skelettfynd och dåtida liv. Man får här veta åtskilligt om hur den samtida platsen är knuten till den medeltida, både som idé och som konkret materiell översättning. Bl. a får man veta att skelett som grävts upp skall jordas i den närbelägna Stampens kyrkogård invid en sten från Nya Lödöses kyrka – ”en av de största stenarna till fundamentet på den västra, norra pelaren i kyrkans långskepp” – och förses med inskription. Vidare anger Ståhlstedt att ”teglet [från sakristians golv] skall ingå i den planerade nubbeslunden å Kvibergs kyrkogård”, samt att även andra grundstenar från Nya Lödöse kyrka också lagts vid Nylöse kyrka (med inskription).

Sådan information om hur framgrävda materiella lämningar från det medeltida Nya Lödöse återanvändes och vidarefördes till nya sammanhang (skelett och flera stenar bl.a. kyrkans fundamentsten – med nya inskriptioner – till Stampens kyrkogård; kyrkobyggnadens tegelgolv till ny nubbeslund i Kvibergs kyrkogård) visar att framgrävandet av lämningarna och den

7 Denna anakronism samt det felaktiga antagandet om fornlämningens ålder, är ovidkommande.

8 Kopior av denna nyckel blev senare en populär gåva från staden i Göteborg vid olika tillfällen.

relation detta skapade mellan samtid och dåtid, också varit viktiga (utöver att vara arkeologiskt betydelsefulla och utgöra byggstenar i etableringen av en distinkt officiell göteborgshistoria, jfr ovan).⁹

Just Gamlestadens allra äldsta historia har alltså utgjort ett fokus för flera texter. Andra böcker i biblioteket som lyfter Gamlestadens äldsta historia är Gösta Carlsons *Röster från Gamlestaden* (1981) och Anna Järpes *Nya Lödöse* (1986) (Riksantikvarieämbetet, Rapport Medeltidsstaden 60).

Dessa äldre ovan refererade texter om utgrävningen av Nya Lödöse utgör idag den i stort sett enda konkreta materiella påminnelsen om det skede då Gamlestaden var Nya Lödöse. Utan textens materialitet har minnet således väldigt få representationer.

Nya historiceringar av Gamla Staden

Idag planeras kraftfulla omgestaltningar av gamlestadsområdet. De drivs av strukturomvandlingsprocesser som omfattar inte enbart Göteborg, utan hela den funktionella storstadsregionen. Vägar, broar, tunnlar och tågförbindelser skall skapa nya tillgängligheter, och Gamlestaden självt utvecklas om stadsområde med bostäder och verksamhetsområden. Den centralt belägna stadsdelen som länge känts längre bort än den egentligen är, skall utvecklas till en central nod i det framtida Göteborg.

Stadsplanearbetet har drivit fram en ny våg av texter om Nya Lödöse, och planer på att upprätta nya materiella kopplingar mellan det allra äldsta och det allra nyaste. Bakgrunden till den nya textproduktionen är de arkeologiska utgrävningar som lagenligt måste genomföras inför exploatering och borttagande av lämningarna efter Nya Lödöse. Förundersökningar

och undersökningsrapporter publiceras fortlöpande på hemsidan ”Nya Lödöse. Staden under Gamlestaden” (stadennyalodose.se). Texterna innehåller inte bara grävningsdata, utan sammanfattar och refererar till de texter som här redan redogjorts för, samt tillför nya övergripande tolkningar av den gamla staden.

Den här nya textproduktionen konkretiseras alltså både i fysiska grävningsrapporter och på hemsidor, men innehållet kommuniceras också med medborgare och boende i området genom seminarier, platsbesök och guidningar vid utgrävningarna, och i direkt kontakt med de materiella lämningarna. Material från grävningarna finns naturligtvis tillgängligt på Gamlestadens bibliotek.

Även om nu stora delar av de faktiska och materiella spåren av Nya Lödöse grävs bort i spåren av strukturomvandlingarna, så skapas istället nya direkta kopplingar mellan berättelser och texter och konkreta platser i Gamlestaden. Nya Lödöse historiceras på nytt, och laddas med nya kopplingar.

Kopplingarna mellan berättelser, plats och fysisk materia sker dels genom upprättande av personliga minnen av enskilda personers besök på grävplatsen, men också genom planer relaterade till platsens gestaltning. I miljökonsekvensutredningen för Gamlestadstorget lanseras sådana konkreta materiella gestaltningar under rubriken ”Skadeförebyggande åtgärder”:

”Den kunskap som de arkeologiska lämningarna utgör har stora pedagogiska värden. Att konkretisera det man vet och synliggöra detta i gestaltningen av platsen är positivt för det pedagogiska värdet. Exempelvis kan äldre gatusträckningar och kvarters utbredning markeras i den nya plats- och gatuläggningen, åtgärder som väcker frågor om vilket ursprung platsen har.” (Norconsult AB 2012, s. 44.)

---

⁹ Också Carlsson 1981 har skildrat livet i Nya Lödöse. Fler litteraturtips finns i Atlestam och Caldenby.

Tankarna på en direkt fysisk gestaltning av relationen mellan det nyaste och det allra äldsta tas också upp som en möjlighet i planbeskrivningen av området (Göteborgs stad 2012).

Det här sättet att aktualisera arkeologiska fynd genom publikenemang, medborgardialoger och konstnärliga gestaltningar är en alltmer växande trend inom kulturarvsförvaltningar över hela världen och påverkar också historiseringen av Gamlestaden. Forskare och praktiker inblandade i Gamlestadsgrävningarna ingår i ett EU-baserat nätverks- och utvecklingsprojekt med fjorton partners i 10 länder. Fokus ligger på medborgardeltagande och arkeologins roll i det samtida samhället. Möten med internationellt verksamma forskare och praktiker har hållits på plats också i Gamlestaden (Se t.ex. Synnestvedt 2014, samt <http://www.nearch.eu>).

Det lokala och det internationella, det akademiska och det tillämpande, texter och materialitet, nytt och gammalt, vävs så samman i nätverk och beroenden som påverkar narrativ och historiseringar kring en plats i Göteborg. Kulturarvsprocesser påverkade och drivna av strukturomvandlingar och förändringstryck.

Avslutning

I det här kapitlet sattes särskilt fokus på hur publikationer – texten som papper och svärta, och biblioteket som plats för olika former av översättningar – gör det möjligt att också mindre artikulerade skeden i Gamlestadens kulturmiljö kan framträda med pregnans för den som önskar. Kulturmiljöns laddning med berättelser och historiseringar, har här formen av text, som genom ett besök på Gamlestadens bibliotek ger möjligheter för var och en att bilda sig en egen uppfattning om Gamlestadens kulturmiljö, också dess äldsta tid och de lämningar som finns kvar.

Inledningsvis ställdes två frågor. För det första om texten borde ses som nödvändig del av det kulturarv den konstruerar. Texten kan skapa betydelse/mening om tid och rum, men denna betydelse skär samtidigt tvärs igenom tid och rum genom sin kontinuitet och förmåga att förflyttas, vilket gör texten själv till medskapare av ett kulturarv, också utanför sig själv. Utifrån kapitlets analys kan man se att relationerna mellan det utpekade kulturarvet (här betraktat som solitärt objekt, såsom en byggnad eller plats) och de noder där dess mening och betydelse upprätthålls (såsom texter, tillkomna också utanför kulturarvsaktörerna) är oumbärliga. Det är svårt att föreställa sig kulturarv utan den text genom vilken den ena materialiteten översätts till en annan (såsom exempelvis från byggnad till pappersark, trycksvärta, eller till ettor-och-nollor och en skärm).

För det andra ställdes frågan om hur kulturarvsprocesserna påverkas av texters egenhet att vara översättbara och ha stor räckvidd. Här blir textens materialitet i form av pappersarket, häftet och boken, digitala former mm. viktig att uppmärksamma, men också denna dess tendens att aggregeras i biblioteket, i arkiv, i samlingar, i bokhandeln, på förlag mm. Till det kommer textens cirkulering och spridning genom överförande, citerande, transponerande, refererande, alluderande.

Vi får således hantera en lång rad av så kallade översättningar inom ett nätverk. Utifrån kapitlets undersökning går det att identifiera vissa förbindelser mellan kulturarv-text-plats inom ett nätverk som ännu är långtifrån kartlagt. Undersökningens avgränsning har emellertid kunnat peka ut även materialiteter utöver kulturmiljön och landskapet, som delar i det vi kallar kulturarv.

Referenser

Källor

- 100 utmärkta hus i Göteborg (2001) Göteborg: Göteborgs stadsmuseum i samarbete med Göteborgs-Posten.
- Ahlgren, G. (1973, dupl.) ”Befolknings- och sysselsättningsutveckling i Gamlestaden 1900-1925”, Ekonomisk-historiska Institutionen, GU.
- Atlestam, I., Caldenby, C. och Tiselius, M. (1999). *Gamlestaden: historik och arkitekturguide*. Göteborg: Göteborgs stad, Kortedala, Chalmers tekn. högsk.
- Atlestam, I. (2009, dupl.) ”Om Gamlestaden och Kviberg – källor och lästips” (2009-04-22).
- Atlestam, I., Bergmark, M., Halász, E. (1997) *Fullbokat: Göteborgs folkbibliotek 1862-1997*.
- ”Brinn så länge du lever. En projektbeskrivning av och för gamlestadsbor” (u.å., dupl.).
- Carlson, G. (1981) *Röster från Gamlestaden*. Göteborg: Tre böcker.
- Enhörning, G. (2006) *Landerierna i Göteborg*, Chalmers Tekniska Högskola, Sektionen för Arkitektur.
- Fischer, E. 1922, *Göteborgs landerier, med en historisk inledning av Helge Almquist*. Skrifter utg. till Göteborgs stads trehundraårsjubileum 13.
- Fredberg, C. (1919-22, 1977) *Det gamla Göteborg 1-3. Lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag*.
- Gunnarsson, V. (1973) ”Saneringen av det äldre bostadsbeståndet i Göteborg 1960-1972. Ett försök att beskriva bebyggelse och befolkningsutveckling i stadsdelarna Gullbergsvass, Olskroken och Gamlestaden”.
- Göteborgs stad (2012) *Planbeskrivning antagandehandling. Detaljplan för Gamlestads torg, etapp 1*. Dnr. 05/0797.
- Hansson, E. (red.) (2006). *Upptäck nordost: Gamlestaden, Kviberg, Utby, Kortedala, Bergsjön*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum.
- Helmrot, A. och Eek, H. (1974, dupl.) ”Upprustning - en fallstudie: förslag till upprustning av ett hus i kvarteret Koljan i Gamlestaden, Göteborg” Examensarbete i Arkitekturens teori och historia och Byggnadsplanering, Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg.
- Jonsson, O. (1980) ”Hagahedens gamla skola och Gamlestadens”, i *Göteborg förr och nu*.
- Järpe, A. (1986) *Nya Lödöse*, Rapport Medeltidsstaden 60. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Mattson, G. (1993, dupl.) ”Utby-Utbynäs hembygdsförening. Vad ’Dödböckerna’ har att berätta...” Utby-Utbynäs hembygdsförening.
- Norconsult AB (2012). *Utbyggnad av spårvägsbro och kaj vid Säveån vid Gamlestads torg Miljökonsekvensbeskrivning till detaljplan, etapp 1*. Beställd av Göteborgs stad.
- Roth, S., bearb av R. Scander (1960/ 1976) *Göteborg : uppkomst och äldre historia : en orientering*, 3:e uppl, Lilla Göteborgsserien, 6. Göteborg: Göteborgs Hembygdsförbund och Göteborgs Historiska Museum.
- Skarback, S. (1995) *Göteborg, herrgårdarnas stad*, Göteborg: Tre böcker.
- Steckzén, B. (1957) *SKF. Svenska Kullagerfabriken. En svensk exportindustris historia 1907-57*.

Strömbom, S. (1924) ”5. Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse” i *Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté*.

Ståhlstedt, B. (1965, dupl) ”Historik och bilder från utgrävningarna vid Gamlestadstorg 1965. Nylöse stadskyrka. Detta är en handskriven ögonvittnesskildring av utgrävningarna, med kyrkohistorik. Med tillägan, Bror Ståhlstedt”.

Synnestvedt, A. (2014). *Archaeology, art and city planning, Gothenburg workshop for inspiration and sharing experiences, 27-28 march 2014*. Rapport. Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.

Litteratur

Ashworth, Graham och Tunbridge (2007) *Pluralizing pasts. Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. Ann Arbor and London: Pluto Press.

Demker, A. (2011) *Skärvor av en svit – förflutenbetens plats i Hammarkullen*. Masteruppsats i kulturvård, Göteborgs universitet.
<http://hdl.handle.net/2077/26832>

Holmberg, I. M. (2006) *På stadens yta: Om historiseringen av Haga*, Diss, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, Göteborg: Makadam förlag/ Göteborgs stadsmuseums förlag.

Holmberg, I. M. (2008) ”Historisering av Malmberget”, i *Malmberget. Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser - en fallstudie*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Holmberg, I. M. (2010) ”Amnesins plaster. Romska tätläger i minnespolitikens kraftfält”, i Holgersson, H., Thörn, C., Thörn, H och Wahlström, M. (red.) *Göteborg utforskat. Studier av en stad i förvandling* Göteborg: Glänta produktion.

Joyce, P. och Bennet, T. (2010) ”Material powers. Introduction”, i Bennet, Tony och Joyce, Patrick (red.), *Material Powers. Cultural studies, history and the material turn*. Routledge.

Otter, C. (2010) ”Locating matter. The place of materiality in urban history”, i Bennet, T. och Joyce, P. (red.), *Material Powers. Cultural studies, history and the material turn*. Routledge.

Gamlestaden genom asfalt

MARTIN GREN

Parkeringsplats framför SKF. (Foto: Martin Gren.)

Gamlestaden genom asfalt

MARTIN GREN

Gamlestaden är en vacker del av Göteborg. Med dess låga hus och trevliga gator skulle stadsdelen kunna vara mer inbjudande även på kvällen. Men Gamlestaden har till stor del legat i mörker om nätterna. Det som varit upplyst är vägbanornas *asfalt*. (Föreningen Fastighetsägare i Gamlestaden, 2004 [min kursivering].)

Asfalt är nog inte det första man kommer att tänka på när gäller forskning som syftar till ”att utveckla kunskaper om de komplexa samband som finns mellan *strukturella förändringar i samhället och kulturarvsprocesser*”. Vanligtvis ingår inte asfalt som explicit komponent i vad som definieras och förstås varken som samhälle eller som kulturarvsprocess. Inte heller uppfyller asfalt, som väl inte är något annat än ett formligt material, kriterier för att erhålla status som kulturarvsobjekt. Det närmaste man kommer inom kulturvård är kanske om någon asfalterad väg av någon anledning skulle pocka på kulturmiljöhistorisk uppmärksamhet. Även om omfattning och konsekvenser av asfaltsbeläggning är uppenbart synliga i det moderna samhället intar asfalten själv en undanskymd plats:

Asphalt may be everywhere within the modern landscape, from highways to sidewalks to courtyards to rooftops to suburban parking lots. It may well promote hygiene, civilization, and democracy. Or, as its critics will counter, it may instead reinforce social control, promote alienation and delinquency, drive nature and humanity from the industrial metropolis. Yet, aside from a brief bubble of excitement in the second half of the nineteenth century, it will mostly

be relegated to the domain of the necessary but pre-supposed. The literature of asphalt is less a literature of pavements than of vehicles, drivers, cyclists, passengers, pedestrians, cops, and thugs. The tarmac hovers beneath the perceived surface of the modern landscape like a hidden god. (Schnapp 2003 s. 12.)

Det är ingen slump att asfalten svävar likt en undan-gömd Gud under det moderna landskapets yta. Vänder vi blicken mot humaniora och samhällsven-tenskap har det funnits en tradition som premierat begreppsliggörande av både samhälle och kulturarv som företrädesvis sociala fenomen. Den centrala ställning som begreppet mening har haft inom kulturarvs-området är ett exempel på detta. Till den moderna förståelsen av det sociala hör även att denna ofta präglats av en tydlig åtskillnad gentemot det materi-ella. Denna gränsdragning har även inneburit att det materiella allt som oftast blivit tilldelad en mer passiv bakgrundsroll i samhället som en slags resurs vars sym-boliska betydelse och praktiska användande bestäms av det sociala. Man skulle därmed kunna uttrycka det som att det materiella, i humanistisk och samhälls-vetenskaplig modern teoribildning, inte har accepte-rats som en fullvärdig medskapare av det sociala. Vad gäller asfalten så konstaterar Schnapp återigen att:

The triumph of asphalt as a paving surface is accom-panied by the material's relative invisibility in twen-tieth-century literature. Few are the singers of asphalt georgics. (Schnapp 2003 s. 8.)

Men tiderna förändras. Inom samhällsvetenskap har det sedan länge talats om en ”materiell vändning” som beteckning på olika försök att uppmärksamma och uppvärdera det materiella. Detta är en utveckling som har gemensamma nämnare med kulturvårds- och kulturarvsområdet, där både det materiellas betydelse och problematik kring gränsdragningar mellan det sociala och det materiella länge varit påtagligt uppmärksammat, inte minst vid bestämning av kulturarv.

Aktör-nätverksteori (ANT) är en av de teoribildningar som har varit del av ovanstående vändning. Även om ANT tillskriver det materiella en viktig roll i ordnandet av det sociala livet och samhället så ifrågasätts även själva uppdelningen ”socialt – materiellt”. I linje med detta erbjuder ANT andra begrepp som alternativ, till exempel ”aktant”, ”aktör” eller ”icke-människa”. Placerar vi in asfalten i detta sammanhang skulle vi kunna säga att den kan förstås som en slags medskapare av både det materiella och det sociala. Det är mot denna bakgrund som jag här har valt närma mig Gamlestaden genom att där undersöka asfaltens roll som medskapare av både kulturarvsprocesser och strukturella förändringar i samhället. I avslutningen kommer jag att återkomma till ANT och begreppsliggörandet av asfalt i förhållande till dessa processer och förändringar.

På en parkeringsplats

En fredag eftermiddag 2010 befinner jag mig på en parkeringsplats i Gamlestaden. I vinterkylan strosar jag omkring för mig själv och funderar på det som täcker en anseelig yta runt omkring mig. Samtidigt hör jag en inre röst som säger att jag nog borde valt en annan och mer konventionell ingång för mitt bidrag till forskningsprojektet. För hur skall jag egentligen kunna undersöka kulturarvsprocesser och strukturella förändringar i Gamlestaden genom asfalt?

Vid sidan av att jag behöver empiriskt material så har jag kommit fram till att bilder är viktiga för att kunna representera asfalten som materialitet. Så jag plockar upp min nyinköpta digitalkamera ur ryggväskan och tar några bilder. Bilden på föregående uppslag väljer jag senare ut som exempel på asfalt som medskapare av det moderna samhällets bilburna mobilitet. Utlagd som parkeringsplats blir asfalt en strukturell komponent i samhället som gör vissa socio-materiella kulturarvsprocesser tidrumsligt varaktiga, samtidigt som den försvårar för andra.

Strax efter att jag tagit mina foton på parkeringsplatsen får jag syn på en mamma som står och väntar på grönt ljus vid Artillerigatan. I barnvagnen bredvid henne sitter ett litet barn i lagom avgasrörshöjd. Vagnen är rullbar och asfalten är ”in fact the street carpet”, som det uttrycktes i en skrift från 1893 (Delano 1893 s. 13).

Ett par kvarter bort från Artillerigatan upptäcker jag några dagar senare en grupp pojkar som spelar landhockey på en asfalterad gatstump bredvid Gamlestadsvallen. Ett ytterligare litet exempel på asfalt som strukturell medskapare av samhällsförändringar och kulturarvsprocesser, tänker jag högt för mig själv. Men eftersom jag är på väg hem, och bara fältarbetar lite i smyg, har jag ingen kamera med mig. Följande citat ur en dagstidning får därför ersätta det icke tagna fotot, även om det egentligen refererar till en annan stadsdel än Gamlestaden. På en fråga om vad hon skulle göra om hon hade makten i Göteborg en dag svarade den intervjuade så här:

– Jag skulle asfaltera den här gullifierade stan. Just nu trillar mina vänner som käglor, och då har ändå inte halkan kommit än! Det är den här förbannade gatstenen, det är snett och vint och jag förstår inte varför vi har den här gullighetsgalenskapen. /.../ Försöker vi tävla mot Mariestad eller Gamla stan i Stockholm? Men det passar inte en hamnstad att bli gullig! Det måste vara en jävla idiotisk arkitekt som

har bestämt det här. I min ålder trillar alla och bryter lärbenshalsen – och då blir det inga fler teaterpjäser. Asfaltera stan! Och bygg höga hus. (Carin Mannheimer i Göteborgs-Posten, 2009-10-16.)

Makten över kulturmiljö och kulturarv, om den nu överhuvudtaget kan lokaliseras, behöver inte bara vara cementerad i de föreställningar som konstituerar och reglerar de sociala relationerna mellan dig och mig, oss och dem. Den kan också vara asfalterad.

Något förenklat består det vi i vardagligt tal kallar för ”asfalt” i princip av bindemedlet bitumen och krossat stenmaterial, vilket har använts i ett land som Sverige som vägbeläggningslager i alltmer storskalig omfattning sedan mitten av 1900-talet. I början av 1930-talet var det fortfarande mycket få av de allmänna vägarna som hade asfalts- eller stenbeläggning. De första försöken att använda bituminösa beläggningar med stenkolstjära i Sverige utfördes på 1860-talet och den första asfaltbeläggningen av en körbana i Sverige utfördes 1876 i Stockholm. Asfaltbeläggningar framstår som 1900-talets kanske mest betydelsefulla vägtekniska framsteg. Men innan asfalten brett ut sig som vägmatta var i Göteborg:

...de flesta av stadens gator och torg sedan 1600-talet belagda med kullersten. Infartsvägarna var i slutet av 1700-talet endast grusade och i några fall försedda med enklare bärlager av singel. (Attman, Broberg och Wahlstrand 1971, s 299.)

Att jag befunnit mig på ovan nämnda parkeringsplats är förstås ingen slump, och det har inte bara att göra med att den sannolikt är en av de större sammanhängande ytorna i Gamlestaden som är belagd med asfalt¹.

1 År 1920 var den totala ytan av gator och vägar i Göteborg 2 031 000 kvm. År 1940 hade den ökat till 3 775 000 kvm, varav 388 000 var asfaltbetong. År 1960 uppgick denna yta till 7 175 000 kvm, varav 1 465 000 kvm var asfaltbetong (Attman, Boberg och Wahlstrand, 1971 s. 316).

Den röda tegelbyggnaden betecknas som särskilt kulturhistoriskt värdefull i Gamlestaden eftersom den är en del av det fabrikskomplex som uppfördes av den Svenska Kullager Fabriken (SKF). Byggnaden anses vara en mycket viktig representant för det moderna industriarvet, inte bara i perspektiv av Gamlestaden utan även för Göteborg och Sverige. Som det beskrivs i en översiktsplan för Gamlestaden:

På 1700- och 1800-talet lade Gamlestaden grunden för Göteborg som industristad. Gamlestadens fabriker som startade som sockerbruk hade i början på 1900-talet utvecklats till en storindustri med bl.a Skandinavien största bomullsfabrik. Ur detta utvecklades så småningom Svenska Kullagerfabriken /.../ SKF i sin tur ledde vidare till utvecklingen av Volvo. (Göteborgs stad, Stadsbyggnadskontoret: Fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden och Bagaregården 2006.)

Det var den unge ingenjören Sven Wingquist som uppfann det första självinställande kullagret år 1907, för att lösa problemet med ständigt kärvande maskiner i Gamlestadens Fabriker (Atlestam 2004 s.7). Både bedriften och resten betraktas som svensk industrihistoria. Bara några år därefter tillverkade SKF kullager på löpande band och alltsedan dess har SKF:s betydelse för Gamlestaden onekligen varit stor på flera sätt. Som det står att läsa i en läroskrift om Göteborgs geografi och näringsliv från 1964: ”Gamlestaden är en av de viktigaste arbetsplatserna i staden, främst tack vare SKF:s väldiga anläggning” (Jonsson och Wilske 1964 s. 14). Inte undra på det. Redan ”tio år efter starten hade företaget 4 300 anställda, och det behövdes mängder av bostäder till alla arbetare och deras familjer” (Göteborgs-Posten 2006-09-23).

På kul(tur)lager - då

SKF grundades 1907, med kapital från Gamlestadens Fabriker, och byggde sitt fabrikskomplex i etapper. Den äldsta bevarade delen mot Hornsgatan är byggd 1909 och de byggnader som bildar den långa fasaden mot Artillerigatan uppfördes mellan 1910-1916. Den första kullagerfabriken stod färdig 1907 och om den inte hade rivits 1965 skulle den ha synt på min bild som en förlängning i två våningar ut mot höger, framför det huvudkontor i gult som byggdes 1966. Med sina många våningar och moderna byggnadsstil bryter det höga kontorshuset mot ett Gamlestaden som annars domineras av relativt låg bebyggelse.

Huvudkontoret symboliserar även SKF:s expansion under efterkrigstiden där koncernen som helhet sysselsatte närmare 70.000 människor vid slutet av 1960-talet, varav cirka 6.500 var anställda i Göteborg. De goda efterkrigskonjunkturerna hade, uttryckt i företagsekonomiska termer, gett SKF ett gott ekonomiskt utrymme för att modernisera produktionen och stärka den vertikala integrationen (Broberg 2006 s. 5). Den stora efterfrågan på kullager under efterkrigstiden kan även förstås som direkt relaterad till de omfattande asfaltsbeläggningar av vägar som möjliggjort och medskapat den explosionsartade ökningen av bilismen som väsentligen anses ha bidragit till SKF:s välstånd. I ett större perspektiv:

Asphalt erupts on the scene of modernity to redeem the world of industry from the banes of friction and dust. (Schnapp 2003 s. 7.)

Försäljningschefen på SKF, Assar Gabrielsson, insåg ”tidigt att bilen hade en framtid” men i Sverige, menade han, ”krävdes en särskild sorts bil, en som tålde grusvägar, gropar och kurvor” (Carlson 1981 s. 28). Uttalandet belyser även att asfaltens geografiska historia som vägbeläggning är ojämn. Till exempel kunde man i Göteborgs Weckoblad år 1890 läsa om ett stodiebesök någonstans ute i Europa där:

De största gatorna äro asfalt belagda, jemna som ett golf, så att vagnarne ila fram nästan ohörbart, blott hästhofvarne dåna litet. (GÖTEBORGS WECKOBLAD. Torsdagen den 2 Oktober 1890.)

På Exercisheden i Göteborg förevisades en ny ”automobil” år 1900. Av rapportering i Handelstidningen framgår att den drevs med ”elektrisk kraft”, vilket bedömdes vara ”en avgjord fördel framför systemet med bensin”. Notisen avslutades med följande framtidsprognos: ”Med den utveckling automobilen nu fått torde den ha alla utsikter att bli framtidens åkdon”². Det blev den onekligen, men med bensin som drivmedel. Vad gäller asfalten så omgärdades den vid tiden runt sekelskiftet 1900 av en rad positiva föreställningar, vilket följande citat exemplifierar:

After the necessary manipulation, it becomes impervious to water and air, resists fire and acids, insulates the electric circuit, produces no sparks by contact with iron, repels vermin, absorbs vibration; its vapours are antiseptic; it is durable, easily repaired; so malleable that it can be applied to any curve, so ductile that it will yield to any ordinary pressure from whatever direction without cracking. It is unaffected by frost and though slightly softened by heat, say

---

2 Handelstidningen 11 Augusti 1900 (citerad i Lignell, 1952, s. 335). Ett decennium senare rapporteras om ”den första bilstölden” (Göteborgs-Posten 20 Januari 1911): ”En ganska besynnerlig stöldhistoria ligger för närvarande under detektiva polisens utredning. Till denna har nämligen anmälts, att en automobil på onsdagen blivit stulen och bortkörd, man vet inte vart” (citerad i Lignell, 1952, s. 406).

125° Fahr., it never disintegrates, even at 450°, and upon returning to its normal temperature has lost none of its qualities.

It produces no dust, consequently no mud. It can be laid by workmen of ordinary intelligence in any climate, for its malleability can be increased or decreased at will, to suit the temperature of arctic and tropical regions.

Apart from its hygienic properties, its noiselessness, its harmonious tint, it is most agreeable to walk upon (not hard and slippery, like the granite cement, tiles..). (Delano 1893, s. 12-13.)

SKF lånade ut pengar till en bilfabrik och som ett dotterbolag till SKF startade så AB Volvo sin produktion av experimentbilar 1926, i en nyss uppköpt och nerlagd kullagerfabrik på Hisingen. Man får förmoda att dessa bilar utvecklades och tillverkades för att även tåla dåtidens gropiga och kurviga grusvägar, för att rulla är också att rulla på något. Hand i hand med varje innovation och utveckling av transportmedel går: ”improvements in both operating surfaces and the vehicle itself” (McShane 1994, s. 4).

I Göteborg började man under 1920-talet att använda asfaltbetong som beläggningsmaterial istället för stenbeläggningar. ”Första beläggningen av denna typ utlades på Stora Nygatan ovanpå en där befintlig anläggning av tuktad sten.” (Attman, Broberg och Wahlstrand 1971, s. 315.) Återigen kan asfalten ses som en slags hygienfaktor, men även som en medskapare av en framväxande materialiserad social uppdelning i nationalstatens transportnät:

Dust was also what differentiated driver-passengers from pedestrians, the enfranchised from the disenfranchised, within the contours of a nation-state now defined as a transportation grid. (Schnapp 2003, s. 7.)

I en och samma omfamning blir asfalten så en medskapare av både det materiella och det sociala i nationalstaten.

På kul(tur)lager - nu

Asfalterade vägar möjliggör och medskapar andra bilar, och andra människor, än grusiga skumpande ditor. I enlighet med perspektivismen upplever även jag Gamlestaden som kulturmiljö utifrån var jag står och går samt var jag befinner mig kunskapsmässigt. Att färdas genom Gamlestaden i bil på några minuter är inte detsamma som att promenera så sakteliga bland de avlagrade resterna av tidigare generationers slit och släp, skratt och gråt. Mitt kunskapsavstånd till det förflutnas sociala liv filtreras även genom de asfaltstrottoarer som en gång inte var en del av Gamlestadens kulturmiljö.

De hus som idag präglar stadsdelsbilden i Gamlestaden är huvudsakligen byggda från 1915 och fram till 1960, och mestadels i enlighet med stadsingenjör Lilienbergs medeltidsinspirerade stadsplan som antogs 1913 och utvidgades 1917. En rätt stor variation av öppna platser, torg, gårdar och krökta gator blev det. Men när Lilienberg satt vid ritbordet kunde han ju inte veta vad som skulle hända med livet när mellanrummen i området asfalterades och blev medskapat av bilar och allt annat som följer i spåren av dem. Under senare år har fastighetsägare varit delaktiga i att förändra närmiljön i Gamlestaden, och ibland har asfalten fått ge vika:

...gångvägen under viadukten vid Gamlestadstorget, platsen framför Medborgarhuset, som blivit öppnare och ljusare, och Holländareplatsen som förutom bättre lampor har fått mer parkkaraktär och gatsten i stället för asfalt. (Tryggare Människligare Göteborg, Idéblad 2007.)

När jag nu promenerar omkring och försöker se och kroppsligen erfara Gamlestaden genom asfalt hamnar särskilda saker och relationer i fokus. Oavsett vilka kulturhistoriska värden Gamlestaden kan anses representera är dessa sedan länge inbäddade i en asfaltsväv

Holländareplatsen. (Foto: Martin Gren.)

med vars hjälp alla dessa bilar och andra fordon tar sig fram på. Enligt statistik från trafikkontoret i Göteborg passerade det år 1975 ca 30 000 bilar per dygn på Artillerigatan som passerar SKF-byggnaden, uppmätt på delsträckan Gamlestadstorget – Hornsgatan. Trettiofyra år senare var motsvarande siffra 15 900 (Trafikkontoret 2013)³. Genomfartstrafiken har minskat men är fortfarande omfattande. Som Otter uttrycker det så har gator och vägar:

...lifespans that are intimately related to the traffic, atmosphere and earth that envelop them. A street is a site where nature, society and matter meet and mingle, a permeable membrane on, through and under which bodies, pipes, dust and liquids amulate, circulate, dribble, sink and collect. To succeed, it must secure the maximum circulation of traffic (without which no economy can flourish) while minimizing the dangers and nuisances to the public. Modifying human practices, as well as animal performances, requires roadways less vulnerable to the unyielding siege of a modern, messy and complicated urban environment. (Otter, 2004, s. 444.)

³ Notera att säkerheten i de redovisade trafikmängdsuppgifterna, enligt trafikkontoret, inte går att ange med statistiska tillförlitlighetsmått eftersom insamlingsförfarandet inte kan grundas på någon statistisk urvals- och skattningsmetod.

Asfalten förutan skulle även dagens Gamlestaden som kulturmiljö se annorlunda ut och möjliggöra delvis andra typer av allianser och associationer mellan ting, människor, djur, byggnader, temperatur, träd, vatten, planer, höjdskillnader, avstånd, cyklar, historia, och vad mer man nu kan tänka sig.⁴ Att bevara eller förändra avgränsade föremål eller områden är en sak, men hur gör man med det kulturarv i Gamlestaden som är själva de pulserande mobiliteter, förgängliga rörelser, sammanfogningar och åtskiljande mellan olika tidsligheter och rumsligheter som exempelvis både bilar och asfalt är förmedlare och medskapare av?

Även i dagens Gamlestaden fortskrider denna viking av rumsligheter och tidsligheter i tillvaroväven som möjliggörs av asfalt i helig och ohelig allians med annat. Bilarna på den asfalterade parkeringsplatsen där jag började tillhör inte i någon större utsträckning de som arbetar vid SKF-fabriken. Det som nu finns kvar av företagets verksamhet i Gamlestaden har huvudsakligen flyttats till andra sidan av Sävån. Kanske är det så att ”asphalt remains the normative support for speed, its global vernacular”? (Schnapp, 2003, s. 8).

4 För den som är intresserad av andra material än asfalt, och andra tider och platser, kan nämnas att det år 1892 var möjligt att ”traverse the city of London entirely on wood pavements” (Otter 2004, s. 243). Att materiellt förändra trottoarerna var en stor fråga under andra hälften av 1800-talet i London och experimenten med trätröttoarer fortsatte till strax efter 1900. Ett av argumenten var att detta skulle ”enable the equine and human populations of the capital to travel less hazarously, and the commodities and capital from which London drew its strength to circulate more securely. In short, /.../ the material, the animal and the human could be mutually adjusted for the benefit for the good of all” (Otter 2004, s. 242). Andra exempel är att; “The first planned and engineered pathway dates from 3300 B.C. in Glastonbury, England”, att Julius Caesar “introduced one-way streets in Rome in 45 B.C) och att romarna “could build a kilometer’s worth of road in less than a week” (Lay, 1992).

Under den asfalterade historiens gång har både SKF och Gamlestaden varit beroende av en rad allianser med andra över tid och rum. Det är inte ”possible to distinguish an actor from the allies which make it strong”, som Latour uttrycker det (Latour, 1988, s. 174). SKF har etablerat sin styrka tillsammans med kullager som används bland annat i bilar som rullar, särskilt väl på asfalt. Men mycket kan hända med både det som rullar och som gör att det rullar.

Många av de bilar som nu under ett av mina besök står parkerade framför gamla ”Kulan” tillhör nog kunderna till den systembolagsbutik som sedan ett par år huserar i hörnlokalen som vätter mot Artillerigatan och Hornsgatan (till vänster på den första bilden). Om jag inte minns fel så fanns det ett postkontor där tidigare. Kanske var det just det kontoret som flyttades, på grund av strukturförändringar i samhället får man väl anta, till området som kallas Gamlestadens Fabriker. Sannolikt borde den nya lokaliseringen inte ligga särskilt långt från den poststation som den danska postgången hade i Gamlestaden ända fram till 1814 (Atlestam, 2004, s.10).

Posten vid Gamlestadens Fabriker. (Foto: Martin Gren.)

Likt ett pharmakon är asfalt på en och samma gång ett botemedel och ett gift, en medicin som kan tas både mot sviktande minne och för att glömma. En påminnelse så god som någon om att både kulturarvsprocesser och strukturförändringar i samhället även handlar om att suddas bort och bereda plats för något nytt. Så även i Gamlestaden. För inte så länge sedan, precis på asfalten där jag stod framför den tidigare SKF-byggnaden när jag tog den inledande bilden:

...låg här ett kvarter fullt av människor och liv. Idag syns bara slät asfalt och parkerade bilar framför SKF:s huvudkontor i Gamlestaden. (Göteborgs stad, 2003.)

När man så genom asfalt försöker krama ur de sista resterna av det materiella, som stått i fokus för så mycket av västerländsk bevarandediskurs, så hamnar man paradoxalt nog i det ogripbara kulturarvets begripliga problematik⁵. För det som nu bara är slät asfalt och parkerade bilar framför en industribyggnad i Gamlestaden, på väg att ömsa skinn i förhoppning om att locka till sig nya verksamheter, var en gång fullt av andra människor och ett annat socialt liv.

På Aborren

Men när jag ställer mig på en snöhög och tittar mig omkring hittar jag inga synliga spår av det där kvarteret som jag läst om och som en gång var så ”fullt av människor och liv”. Hur luktade det på sommaren? Vilka ljud hördes på vintern? Hur kändes marken att möta på kvällen genom trötta ben och nötta skor? Inte lätt att veta och svårt att representera.

Landshövdingehuset som fyllde kvarteret Aborren, beläget mellan Säve Strandgata, Hornsgatan och

Artillerigatan, byggdes i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet som bostäder åt arbetarna på Gamlestadens Fabriker. Det var den första bebyggelsen som uppfördes i Gamlestaden enligt 1889-års stadsplan och denna föreskrev ingen särskild användning av kvarteret. Bostäder var blandat med mindre verksamheter och arbetsplatser, till exempel tvättinrättningen Gloria, ett slakteri och en charkuterifabrik.

Intill kvarteret rinner Säveån vars landskap nyligen varit föremål för ett pilotprojekt om den regionala implementeringen av den europeiska landskapskonventionen (Nilsson 2009). Att en del av Gamlestaden kan begreppsliggöras som ett landskap är en slags påminnelse om att även kulturarvsprocesser som konservering och bevarande har sina historiegeografier:

Heritage conservation can be said to have begun with landscape; among the first sites to be conserved were areas of outstanding beauty. It was felt that these had to be protected from human intervention. (Benton i Benton 2010, s. 1.)

Kvarteret Aborren kunde dock inte skyddas från den mänskliga intervention, eller strukturförändring i samhället, som asfaltsbeläggning innebar. En gång i tiden, innan internationell kulturarvspolitik etablerats, fanns här ett landskap som kvarteret Aborren var en del av med både badplats och ångbåtsbrygga. Ångbåtsförbindelsen mellan Kviberg och Lilla Bommen kunde nyttjas av de som inte hade tillgång till häst och vagn, förutsatt att de hade tillräckligt med pengar för att kunna köpa biljett förstås. En annan tid, ett annat underlag, en annan hastighet, ett annat Gamlestaden. En ung officersvolontär skildrade sin resa på följande sätt:

Färden går först förbi Bellevue, Kvibergs gamla landeri, Officersvillan och landerierna Gamlestaden (Stallmästargården), Mariedal och Marieholm, alla dessa på höger hand. På vänster hand ligger Sävenäs och Christinedal. Ibland närmar man sig någon

5 Efter engelskans “intangible heritage” och därför inte översatt till “immateriellt kulturarv” (vilket är vanligt förekommande).

brygga, där det i vanliga fall brukar stå någon och vänta på båten. Om det händelsevis inte skulle finnas någon, blåser kaptenen energiskt i ångvisslan och lägger avvaktande bi /.../ Tio öre kostar enkel resa. Så kommer Gamlestadsbro /.../ Då bron passerats, har man Marieholm till höger och Gamlestadens Fabriker till vänster. Seglatsen går nu mellan öppna vassängar, där bebyggelse, trädvegetation och bryggor saknas och där ån lugnt flyter fram mellan de gröna fälten. Stämningen är densamma som vi färd på en holländsk kanal. Inför den annalkande skymningen låter kaptenen tända lanternorna. Så passerar gasverket och båten sticker ut i stora älven. (Citerad ur Atlestam 2004, s. 7.)

Ångbåtsförbindelsen mellan Kviberg och Lilla Bommen ersattes av eldriven spårvagn år 1905. Elektriciteten var inte bara en allmän förutsättning för implementeringen av den nya transporttekniken utan också för att de hästdragna spårvagnarna inte skulle ha klarat av att dra upp vagnarna för backen upp till Redbergsplatsen (beläget utanför Gamlestaden). Så kommer det sig att elektricitet är en av asfaltens släktingar då bägge är komponenter i sociotekniska infrastrukturer vilka medskapat Gamlestadens kulturmiljö. Ofta genom ett liv i skymundan. För vem tänker egentligen på de teknosociala komplex som avlopps- och elledningarna som finns nedgrävda under Gamlestadens asfalt som strukturer i samhället eller som förmedlare av kulturarvsprocesser? Som en liten påminnelse:

Allmän gatubelysning infördes i Göteborg 1776. /.../ Under 1850-talet började därjämte avlopp genom underjordiska ledningar, något som förekommit i begränsad omfattning sedan 1700-talet, att anläggas i större utsträckning. (Attman, Broberg och Wählstrand, 1971, s. 299, 300.)⁶

Gamlestaden har alltid varit inbäddad i topologiskt komplexa omvärldsrelationer. Att omfattning, inrikt-

ning, hastighet, inkludering, exkludering och teknologisk utveckling av medium för interaktion förändrar, och har förändrat, Gamlestadens möjligheter till relativa förbindelser med andra platser är en annan sak. Kanske hade tillgången till en lokal hamn, som en gång fanns i Gamlestaden, varit positivt för SKF och annan lokal industri, men med ett mellanled av järnväg och lastbil lyckades man i alla fall att komma långt från Gamlestaden, så småningom ända ut till en rad andra platser på jorden. Bakom den politiska retorik som sedan några decennier ofta hänvisat till globalisering som en slags osynlig drivkraft för utvecklingen, även i Gamlestaden, så finner vi synliga byggnader, gripbara artefakter och asfalterade vägar som kräver utrymme. Då som nu geografieras kulturmiljöer genom material av allehanda slag som delar in, avgränsar och förbinder, eller som inte lyckas att förbinda. I sammanhanget är det därför värt att notera att:

...the very fact that certain technosocial complexes emerge that are deemed to be 'infrastructure' often works to undermine their cultural visibility". (Graham och Thrift, 2007, s. 8.)

Vad gäller kvarteret Abborren så revs det i början av 1970-talet. Man kan förmoda att asfalten tog över strax därefter. I linje med dåtidens samhällsplanering och sociala ingenjörskonst raserades därmed möjligheten för landshövdingehusen på kvarteret Abborren att bli bevarade som kulturarv. För i enlighet med tidsandan skulle vägen till framtiden asfalteras:

De nya förorterna skulle förses med stora matarleder och riksväg 45 byggas ut till sexfilig stadsmotorväg rakt genom Gamlestaden upp mot Karlstad. Gamlestadstorget skulle "utformas till en effektiv trafikmaskin". Därför måste Abborren bort, precis som flera andra stora kvarter med landshövdingehus. (Göteborgs stad, 2003.)

⁶ Den första gaslyktan tändes 1846 (Holmström, Roth, och Svensson, 1952, s. 93).

Förväntningarna på den nybyggda förorten Angered och de andra framväxande förorterna i nordost var lika stora som de storslagna trafikplanerna. Men istället för de bortåt 200 000 invånare i Angered som befolkningsprognoserna kunde innehålla blev det bara cirka 40 000. Bland annat oljekris och varvsnedläggningar i Göteborg kom emellan och bidrog till att vägtrafiken minskade. Men det ändrar inte det faktum att bilismen intar en särställning i och för Gamlestaden:

I de genom åren presenterade förslagen för Gamlestaden kan man följa hur värderingarna och förutsättningarna hela tiden förändrats beroende på hur man bedömt bilismens och storstadens framtid. /.../ Ända fram till sjuttioalets slut var målsättningen att låta stadsdelen ge plats åt den växande bilismen. Kulmen i den utvecklingen nåddes i 1965 års plan som innebar att 1300 lägenheter och ett 25-tal industrier skulle bort för att bereda väg för en sexflig ”autostrada” och dubbelspårig stadsbana till de nya satellitstäderna Bergsjön och Angered /.../ Den första etappen förverkligades, fyra filer på Artillerigatan och spårvagnen bort från Gamlestadsvägen. (Altestam, 2004, s. 10.)

I det perspektivet framstår landshövdingehus och äldre industribyggnader inte som de största arkitektoniska projekten i Gamlestaden. Det är istället de vägar som möjliggjort den landburna socio-rumsliga interaktionen och som särskilt asfalten i modern tid bidragit till att öka hastighet och omfattning av. Betraktat genom historiens backspegel:

Dust was the pollutant of the nineteenth century. Asphalt came to the rescue. It cleaned up speed. (Schnapp, 2003, s. 7.)

På Gamlestadstorget

Alla storslagna trafikplaner realiserades inte och det blev ingen sexflig stadsmotorväg rakt genom Gamlestaden. Av den planerade avfarten, som skulle ha landat ungefär på Gamlestadens Fabriker, finns bara en kort liten asfalterad vägstump. Den sticker ut från vägviadukten vid Gamlestadstorget och är ordentligt avslutad med ett litet staket. Ett oavsiktligt tillkommet kulturarvsmonument över den bilism och trafik som genom asfalt och betong räfflat och smort jorden även i Gamlestaden för landburna transporter under ett antal decennier i det moderna samhällets tjänst. För den som har framtidens Gamlestaden som objekt, eller dess förflutna, kan det vara värt att påminnas om en av planeringens grundläggande lärdomar; ”det blir (nästan) aldrig riktigt som man tänkt sig”. Ibland har vi mer att lära oss av, och därför även anledning att bevara, det som inte riktigt blev som vi tänkt oss.

Men skam den som ger sig. Nya tider, nya planer och nya effektiva trafikmaskiner. Partihallsförbindelsen är en storslagen vägviadukt från Ånäsmotet som leder till en ny trafikplats på E45 på Marieholm. Nu är den färdigställd, men det var den inte när jag var ute och fältarbetade.

Avfarten som aldrig blev. (Foto: Martin Gren.)

Del av Partihallsförbindelsen. (Foto: Martin Gren.)

Tanken var att Partihallsförbindelsen skulle gjuta ny form för trafik och transporter så att dessa inte behöver ta vägen om E6 strax söder om Tingstadstunneln för att ta sig från E45 till E20 eller tvärtom. En målsättning var att den skulle avlasta ett av de mest belastade trafikavsnitten i Göteborg med stora problem i form av köer, olyckor och luftföroreningar. Motiven och argumenten mot det gamla och för det nya förändras över tid. Så här kunde det uttryckas i asfaltens barndom som vägbeläggning:

The world today stands at the beginning of the Road Transport Era, with which is intimately linked an era of Hygienization. A clean weatherproof road surface becomes the channel of civilization, along which the other gifts can flow. This clean road will contribute more to education and to the raising of the standard of living than any other known channel. The clean road will be the meeting place of democracy; the Rolls-Royce limousine, the Ford tourer, the cycle and the donkey cart will learn to know and respect each other. (Larrañaga, 1926.)

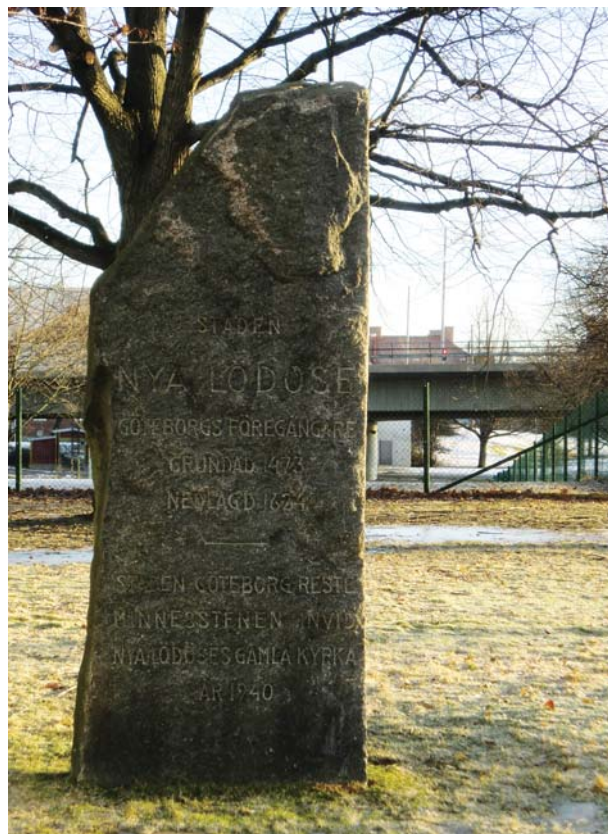
Vilka kulturarvsprocesser och strukturförändringar som Partihallsförbindelsen är medskapare av finns det säkert anledning till fundera över. Samtidigt vandrar den geografiska kulturhistorien obönhörligt vidare genom de relationer som asfalteras med det förflutna. En avfart blev det i närheten av Göteborgs Stads Offentliga Slakthus som togs i bruk ute vid Marieholm i Gamlestaden 1905. Slakthuset föranleddes av en kött-hantering med bristande hygien då bönder transporterade sitt kött in till staden med häst och vagn. Som stadsveterinär Blomgren skrev i en rapport år 1896:

Köttet hitkommer mången gång så nedsmutsat af landsvägsdamm, som om det legat i en sandgrop. (Citerad i Göteborgs-Posten 1995-09-28, författare: Bengt A Öhnander.)

Under medeltiden var allmänna vägar farbara endast med häst, det dröjde ganska länge innan vägarna blev farbara med kärror och vagnar. Vägar på land har kulturhistoriskt sett överhuvudtaget inte varit de viktigaste kommunikationslederna, särskilt inte för långa resor och för transporter av skrymmande och tunga gods.

I ett par tusen år har djur och människor färdats genom Göteborgsområdet längs vägar som slingrade sig runt åker och äng och som klättrade upp backe upp och backe ner. Först under de sista decennierna, när bilen blev människans transportmedel, krävdes permanentare körbanor, med sprängda backkrön och uträtade kurvor. (Cullberg, 1978, s. 23.)

Innan asfaltsbelagda fyrfiliga autostrador var det sjöar och hav som gällde, även i Gamlestaden. Det som idag heter Gamlestadstorget (eller Gamlestadstorg, bägge namnen förekommer) var en gång för drygt 500 år sedan ett livfullt handelscentrum i hjärtat av en stad som på den tiden hette Nya Lödöse. I dagens Gamlestaden finns inga synliga rester av denna stad som en gång var en av landets viktigaste, förutom en minnessten vid Gamlestadstorget.

Minnesstenen vid Gamlestadstorget. (Foto: Martin Gren.)

Det var riksrådet under Sten Sture den äldres tid som år 1473 bestämde att handelsstaden Lödöse skulle ersättas. Denna låg fyra mil norrut vid Göta älv och vägen dit var lång för de fartyg som skulle transportera varor till och från Västsverige. Dessutom var de tvungna att passera Bohus fästning och därmed betala tull till norrmännen. Kungen beslutade då att utnyttja den lilla remsa av Sverige som ledde fram till havet mellan dåvarande norska Bohuslän och danska Halland.

Staden blev Sveriges port mot väster och anlades alltså vid nuvarande Gamlestadstorget där Säveån flyter ut i Göta älv. Enligt de första planerna skulle staden heta Götaholm och byggas på Säveholmen, på det som senare kom att bli slakthusområdet. Men denna

Vägiadukten över Gamlestadsstorget. (Foto: Martin Gren.)

holme visade sig vara en alltför dålig grund att bygga på och staden anlades istället vid Sävåns norra strand, vid nuvarande Gamlestadsstorget. Inom ett år var namnet ändrat till Nya Lödöse som ett led i övertagandet av Lödöses tidigare roll i handel och politik. Vid Sävån i Nya Lödöse fanns en kyrka, rådhus och torg där man får förmoda att livlig handel pågick:⁷

Troligen hördes flera språk i sorlet - Nya Lödöse var Sveriges enda utskeppningshamn mot väster, och kontakterna var täta med framförallt holländare och tyskar. (Göteborgs-Posten 2006-09-23, författare: Fatima Grönblad.)

Nya Lödöse förlorade sina stadsprivilegier 1621 och flertalet av de sista invånarna tvångsflyttades 1624 till det nya Göteborg, längre ut mot älvmyningen,

⁷ Stadsingenjör Albert Lilienberg, som låg bakom Gamlestadens medeltidsinspirerade stadsplan, har försökt rekonstruera Nya Lödöses stadsplan. Av denna att döma hade staden egentligen två torg, ett på var sida om Gamlestadsbro. Kyrkan fanns vid norra torget, och rådhuset låg där nu Gamlestadens Fabriker ligger idag (Atlestam, 2004, s. 3).

som Kung Gustaf II Adolf grundlagt. Det som varit Nya Lödöse blev därmed den gamla staden, alltså Gamlestaden. Efter att området kring Gamlestadsstorget tömtes på folk och verksamheter blev det Göteborgs landsbygd och marken, som troligen kom att tillhöra landeriet Marieholm, kom sedermera att användas för att odla grödor.

Men den som idag beger sig till hållplatsen Gamlestadsstorget, vilket man enkelt kan göra med spårvagn från Göteborgs central (Drottningtorget) på 6 minuter, finner inga bördiga åkrar där kor betar och grödor växer varsamt omhändertagna av holländska gröna fingrar. Inte heller uppfylls förväntningar hos dem som förväntar sig att hamna mitt i ett centrum med affärer och kaféer som det anstår ett namn med torg i sig:

...den som kliver av här möts snarare av Gamlestadens baksida - ett trist område av asfalt och trafikorsningar. Mellan de båda spårvagnshållplatserna finns en kiosk, en vändplats och några fallfärdiga hus, åt Gamlestadshället syns en grå vägiadukt som hukar sig över spåren. (Göteborgs-Posten 2006-09-23, författare: Fatima Grönblad.)

Gamlestadstorget blev en slags ickeplats med spår-vagnshållplatser överskuggade av en ansevärd 200 meter lång asfaltsbelagd vägviadukt. Bara minnesstenen vid Gamlestadstorget och själva namnet antyder att platsen en gång i tiden varit ett livfullt handelscentrum. De sista materiella resterna av stadsbildningen försvann 1966. Den kyrka som en gång fanns var den enda stenbyggnaden och i samband med utgrävningen 1965 schaktades de sista resterna av den bort för att ge plats åt asfalt och bilism (Atlestam, 2004, s. 3). Riksantikvarieämbetet beklagade saken men gav sitt medgivande med hänsyn till den stora allmänna betydelsen av trafikapparaten på platsen (Garellick, 2004, s. 171).

Den gamla landsvägen mellan Norge och Danmark, som har Gamlestadsvägen som delsträcka, har i stort sett behållit samma sträckning som den hade innan Nya Lödöse anlades. Som Atlestam uttrycker det: "Även om inga synbara tecken idag påminner om den 'Världshandels svenska åder' som en gång fanns kring Gamlestadstorg, kan kunskapen om det som varit och tanken därpå ge en extra dimension till den dagliga färden i trafikkarusellen" (Atlestam, 2004, s. 3). Kommer man med bil från Nordost lämnar man den långa SKF-byggnadens fasad längs Artillerigatan bakom sig och möts av denna skylt där det trots allt faktiskt står "Gamlestadstorget":

Gamlestadstorg. (Foto: Martin Gren.)

Men nu är ett annat och livfullare Gamlestadstorg på väg. Området runt omkring har pekats ut som en av Göteborgsregionens viktigaste knutpunkter för kollektivtrafik, en av fyra viktiga entréer till centrala Göteborg, vilket bland annat medför pendeltågsstation och resecentrum. Genom strukturförändringar i samhället lever Gamlestaden vidare som en maskin i ett nätverk av andra maskiner. Inget särskilt underligt eller mekaniskt med det eftersom en maskin reglerar relationer och flöden. Olika tider, maskiner och kulturarvsprocesser. Så vävs åter nya topologiska löpande band i Gamlestadens kulturlagersfabrik på den plats som redan innan Nya Lödöse anlades varit en trafikknutpunkt för förbindelser med Norge, Danmark, Västergötland och Europa⁸. Ett uråldrigt vägmot på väg mot nya mot i tillvaroväven. Kort och gott, som topologins filosof Michel Serres konstaterar:

Every relation between two instances demands a route. What is already there on this route either facilitates or impedes the relation. (Serres, 2007, s. 150.)

Själv kliver jag en dag upp på min cykel, den som synes gjord för att glida fram på slät asfalt, särskilt när det inte är uppförsbacke.

I utkanten

Någon uppförsbacke är det inte heller där jag cyklar fram på den asfalterade cykelbanan bredvid Gamlestadsvägen. Till vänster passerar det som en gång var Original-Odhners fabriker, byggnaden stod färdig 1920 och byggdes till på 1940-talet. Verksamheten flyttades ursprungligen från St. Petersburg, och sannolikt

⁸ Vid Sävveåns mynning möttes treriksvägen, landsvägen mellan Danmark, Sverige och Norge (sedermera E6), huvudvägen från Västergötland till Stockholm (dagens E20), och via Lödöses hamn kunde man ta sig ut i Europa.

var familjen Odhners släktskap med Sven Wingquist av betydelse för valet av ny lokalisering. Original-Odhner kom att tillverka de mekaniska räknemaskiner som sedermera blev utkonkurrerade av elektroniska diton tillverkade på andra platser än i Gamlestaden.

Lite längre fram på samma sida ser jag en korvkiosk, eller snarare ett hamburgerkök, som en slags sista gränspostering innan Gamlestaden tycks ta slut. Strax därefter ligger den gamla hospitalskyrkogården, belägen ungefär på det avstånd ifrån dåtidens Nya Lödöse man har anledning att förvänta sig. En gång fanns här ett Gråbrödrakloster som flyttade hit från Gamla Lödöse 1473. Klosterbyggnaden övertogs 1528 av hospitalet vars rötter även de leder tillbaka till Gamla Lödöse, i form av en inrättning för spetälska

som funnits där sedan 1200-talet (Atlestam, 2004, s. 3). Det har funnits flera hospitalsbyggnader på platsen innan verksamheten 1872 flyttades över till Hisingen där Göteborgs hospital döptes om till St. Jörgens sjukhus. Den sista byggnaden revs 1963 av skäl där asfalten återigen var inblandad, för rivningen gjordes ”inför Gamlestadsvägens breddning” (Garellick, 2004, s. 174).

Själv svänger jag av från samma väg, parkerar min cykel och letar efter spår av hospitalsverksamheten. Men jag finner inga, förutom den i gräsvegetationen inbäddade vägen av kullersten som jag nyss cyklat in på.

Så korsas mina vägar med Carl von Linnés. Han besökte nämligen hospitalet 1746 på sin västgötaresa och beskrev det på följande sätt:

En bit av vägen till hospitalet. (Foto: Martin Gren.)

Hospitalet, som födde 78 olyckliga personer, låg vid vägen bortöver Sahlgrens sköna sockerbruk; man såg det tydeligen, varuti en lyckelig skiljes från en olyckelig. Runkar en skruv i hjärnan stappar strax förnuftet; lyckelig är den som lärt sig att tänka likt med de meste. /.../ Här sågs Christina Utfall, vars skruv blivit förryckt på ett olyckat skepp. En Marit Månsdotter som för giftermål i 12 år varit melankolisk. En Cedercrantz som ej kunnat tänka lika med andra, fast han i ett inneslutet rum fått betänka sig uti 32 år. En magister Winterkorn, som gärna velat hava bröd men ej köttet, och alltså mist bägge, vilket han i 23 år beklagat; denne hade förgåtit världen, mer än sitt latin, vilket han talade, som en Tullii lärjlunge. En Eric Engelbrectson, hade som en tiger, över 20 år legat naken, innesluten i en krubba på trågaller, var dock köttfull och stark; fast han i så många år varit utan motion. (Citerad ur Atlestam, 2004, s. 6.)

”Lyckelig är den som lärt sig att tänka likt med de meste” leder tanken över till kulturarv. För i likhet med vansinne aktualiserar kulturarv frågor om identitet. Men social och kulturell identitet formas inte bara genom ”att tänka likt med de meste” utan även genom de vägar och destinationer som finns att tillgå i samhället. Nationen som föreställd gemenskap är också den geografierade materiella infrastruktur som binder samman. År 1935 kunde man läsa om hur bilen åter gjort landsbygden levande i Sverige:

Många bygder ha sedan generationer fört en halv tillvaro, så isolerade från yttvärlden, att de endast bristfälligt kunnat tillgodogöra sig dennas kulturella och materiella utveckling. Bilen har brutit isoleringen, inlemmat allt landet i den gemensamma samhällskroppen, gjort hela landet till ett samlevande fosterland. Människorna har förts närmare varandra. De har fått sin verksamhetskrets vidgad och även sin synkrets. (Bilen – framåtskridande och välstånd, 1935.)

På annan skalnivå och i nutid handlar det här även om Gamlestadens identitet. Utgår man från dagens kulturarvsprocesser kanske man skulle försöka omvandla den gamla hospitalskyrkogården till en

tydligare destination för kulturarv, och för den turism som kulturarvet numera är så sammanvävd med och beroende av. Att göra turismprodukter av kulturarv är en central del av vår tids föreställda gemenskap, men det finns många som vill marknadsföra sig som destinationer för kulturarvsturism. I den konkurrensen står sig nog Gamlestaden inte särskilt väl, tänker jag för mig själv när jag cyklar iväg tillbaka in mot centrum.

Gamlestadsvägen. (Foto: Martin Gren.)

På Linnés tid var Gamlestadsvägen inte asfalterad. I allmänhet var sommarvägarna mestadels inte acceptabla som vintervägar. Men de senare spelade en stor roll för resor och transporter eftersom en stor del av den tyngre transporten var hänvisade till vinterhalvårets vägar där is blev till broar. Historiskt har vägarna utvecklats efter landskapets förutsättningar. Med sockenkyrkan som viktig knutpunkt vävdes gårdar och bebyggelse geografiskt samman. Denna vägmorfologi skakades om i och med järnvägens tillkomst då väglängden i Sverige minskade samtidigt som stationssamhällena blev privilegierade noder i transportnätverken. Sedan kom bilismen och med asfalten som

medskapare återfick vägarna sin forna betydelse. I den utvecklingen blir asfalt något av modernitetens andedräkt, som i Ivar Lo-Johansson beskrivning av sitt besök på Stockholmsutställningen 1930:

Den unga och starka doften som kom av asfalten kändes som den nya tidens doft. Den var frän men frisk. Den var tidens andedräkt. Och fast redan sumerna i gamla Ur sex årtusenden tidigare tagit asfaltsbleck i sin tjänst, så var den det begynnande 30-talets nya andedräkt. (Lo-Johansson, 1985, s. 18.)

- Usch vad det luktar, sa min mor.
- Det är asfalt, sa jag stolt på asfaltens vägnar.
- Jag tycker det luktar otäckt jag, sa min mor. (Lo-Johansson, 1985, s. 19.)

På ny kula

I och med Partihallsförbindelsen och ett antal större infrastrukturprojekt asfalteras ånyo förutsättningar för Gamlestaden att utveckla sin plats och position i och genom omgivningens trafiknätverk. I ett utvecklingsförslag från NCC, som får antas fånga mycket av nutidens andedräkt, beskrivs dessa i termer av att de:

- ökar Gamlestadens tillgänglighet med bil och kollektiva transporter
- minskar genomfartstrafiken som skapar barriärefekter i området idag
- ger stadsdelen en tydligare plats och funktion i stadsregionen, kring vilken en ny identitet kan utvecklas (och ett nytt skyltvärde) (NCC, odaterad, s. 8).

I tider när det moderna kulturarvet skall skrivas och omhändertas lever även det kulturhistoriska symbolvärdet av SKF vidare i och för Gamlestaden. Den gamla fabriksbyggnaden med sin 450 meter långa obrutna tegelfasad mot Artillerigatan dominerar fortfarande centrala delar av den lokala stadsdelsbilden, även om man kan notera att asfalten delvis ätits upp av gräsbelagda spårvagnsspår.

SKF-fasaden mot Artillerigatan. (Foto: Martin Gren.)

SKF:s forna fabrikskomplex har på göteborgska länge kallats för ”Kulan” och numera går det även under det officiella namnet ”Nya Kulan”. Nya tider, nya namn, nya kulturarvsprocesser. Industrierivet i form av Nya Kulan och Gamlestadens Fabriker är de främsta nycklarna den ”gamla staden” har för att öppna dörrar till framtiden med hjälp av kulturarv. Förbindelserna med det förflutnas främmande land blir tunna och bräckliga utan materialiseringar. Enligt ett tjänsteutlåtande från Göteborgs Fastighetsverk är det följaktligen ett primärt ställningstagande:

...att de gamla industribyggnaderna Nya Kulan och Gamlestadens fabriker, måste bevaras och fyllas med nytt innehåll. (Göteborgs Fastighetskontor, 2005, s. 2.)

Kanske blir Nya Kulan så småningom ett nytt köpcenter som kolonialiseras av de traditionella butikskedjorna och som utvecklas i takt med den planerade nybyggnationen och förtätningen av bebyggelse i närheten som skall bidra till omvandlingen av Gamlestaden till en blandstad hopfogad med dess industrihistoria. På liknande sätt kommer det att spinnas nytt liv i Gamlestadens Fabriker, då området ligger i direkt anslutning till Gamlestadstorget som likt en fågel Fenix återkommer som nygammalt resecentrum samtidigt som barriären mot Redbergshället reduceras.

Gamlestadens Fabriker 1. (Foto: Martin Gren.)

Gamlestadens Fabriker 2. (Foto: Martin Gren.)

Om framtiden för kulturarvet i Gamlestaden kan man inte med säkerhet veta något om, men några av vägarna dit kommer sannolikt inom överskådlig framtid att vara lika asfalterade som några av de som kan leda tillbaka till det förflutnas främmande land. Mindre för att vi lever på kulturarvslager som kan dateras med årtal och mer för att:

'we are exchangers and brewers of time'. It is this exchange that defines us, not the calendar or the flow that the moderns had constructed for us. (Latour, 1993, s. 75.)

Utgång från Nya Kulan. (Foto: Martin Gren.)

Asfalt, kulturarvsprocesser och strukturella förändringar

Min utgångspunkt har här varit att försöka undersöka Gamlestaden genom asfalt som en medskapare av kulturarvsprocesser och samhällets fasta och rörliga geografiska historia. Undersökningen har inte lett till några revolutionerande upptäckter eller slutsatser, men min egen erfarenhet är att utgångspunkten tvingar in en i delvis annorlunda tankebanor. Avslutningsvis vill jag därför låta dessa tankebanor möta det övergripande syftet med forskningsprojektet som helhet: ”Att utveckla kunskaper om de komplexa samband som finns mellan strukturella förändringar i samhället och kulturarvsprocesser, samt att bidra till utveckling av angreppssätt och metoder för att förutse och förmedla kulturarvsperspektiv i planeringen”.

Dagens kulturmiljö i Gamlestaden är på många sätt präglad av asfalt, men som en slags strukturell medskapare av människans sociala liv och hennes kulturarv har asfalt en betydligt längre historia:

Asphalt is one of the world's building materials. Its first use was in the building of the Tower of Babel. Noah used asphalt in building the Ark. Moses was saved from death by a basket lined with asphalt. Babylon's King Nebuchadnezzar used asphalt as a road building material for processional roads leading from his palace in honor of the Babylonian gods. (Sonneberg, 2000, s. 17.)⁹

Historien slutar inte med de Babyloniska gudarna. Asfalten återkommer med utökad kraft som en av modernitetens viktigaste strukturomvandlande medskapare. Som vägbeläggning minskar den dammet, smörjer hastigheten och skapar förutsättningar för mobilitet på en helt annan skalnivå än tidigare. Asfalt-

kokarna går på högvarv i takt med att den svarta vägmattan breder ut sig och lindar in både samhälle och kulturarv i nya topologiska mönster. Men trots sin materiella påtaglighet blir asfalten en slags osynlig ubikvitet i medskapandet av den moderna andedräktens sociala liv:

The initial experience of asphalt pavements was one of such attenuated resistance, reinforced in turn by the separation of roadways from sidewalks and by developments in suspension technology, that asphalt soon becomes enshrined within the modern imaginary as the material of frictionlessness. If, from an economic standpoint, modernity's dream is the unimpeded circulation of commodities and persons, and, from a phenomenological standpoint, the experience of unimpeded psychic and somatic flow, then asphalt asserts itself as the era's invisible but ubiquitous support. The practical necessities of transport and travel, the rituals and expressions of new forms of selfhood, and modern cultures of recreation from tennis to motor sports to skateboarding will all unfold on an asphalt stage. (Schnapp, 2003, s. 8.)

Att uppgradera asfalten till medskapare av det sociala livet i stort innebär inte att tillskriva den determinerande krafter eller att minimera betydelsen av andra mer vedertagna faktorer. Det är naturligtvis inte så att tekniska innovationer i form av specifika produkter, eller sådant som kapitalism för den delen, inte är relevanta för att förstå kulturarvsprocesser och strukturella förändringar i det moderna samhället. Men även SKF och Gamlestaden har ett och annat att ”tacka” asfalten för. Asfalt medskapar, medierar, binder ihop och isär. Likt en artefakt fungerar den som:

...a component in a system [which] interacts with other artifacts, all of which directly or indirectly contribute to the common system goal. If a component is removed from the system or if its characteristics change, the other artifacts in the system will alter characteristics accordingly. (Hughes i Biagioli, 1999, s. 202.)

9 Enligt Gamla Testamentet vilade Moses i en flätad korg som var tätad med bitumen innan den sattes i vattnet (ordet ”beck” används i Bibeln).

Betraktad som artefakt kommer asfaltens roll och betydelse att i hög grad bestämmas relationellt. Begreppsliggjord som medskapare av samhälle och kulturarvsprocesser låter sig asfalten inte riktigt reduceras till något som enbart är materiellt eller som inte är socialt. Kanske skulle man även kunna spåra detta till asfaltens egen dubbla natur:

It now becomes possible to address the question of what, from the standpoint of the imaginary of modern materials, asphalt added to the prior culture of macadam, aside from practicalities like reduced friction and the elimination of mud. The answer lies in its double nature as a product of the era of industry and as a naturally occurring malodorous, combustible mixture of hydrocarbons. The former ties asphalt to progress and to the mobile glamour of the here and the now; the latter to primeval residues formed over many millennia out of Paleozoic sludge. (Schnapp, 2003, s. 16.)

Asfaltens dubbla natur aktualiserar frågor som har med gängse uppfattningar om både kulturarv och samhällsvetenskap att göra. Enligt vad jag uppfattar som en ganska dominerande modern uppfattning så förstås och urskiljs kulturarv, i form av olika slags kulturella traditioner och föremål, huvudsakligen som utmärkande uttryck för människans föreställningsvärld och representationsförmåga. I enlighet med denna uppfattning är kulturarv därmed först och främst relaterat till hur och varför människor tolkar, bestämmer, betecknar, tillskriver och ger något värde som just kulturarv. Som det uttrycks i en av många liknande vanligt förekommande formuleringar så används termen kulturarv då för att:

...describe those things – cultural traditions as well as artefacts – that are inherited from the past. But at another level, [cultural] heritage is a value-loaded concept. Embracing (and often obscuring) differences of interpretation that are dependent on key variables, such as class, gender and locality; and with

the concept itself locked into wider frameworks of dominant subversive ideologies (where the idea of heritage can be seen either to reinforce or to challenge existing patterns of power). (Hardy 1988, s. 333.)

När kulturarv förstås på detta sätt, som ett ideologiskt och maktbemängt ”värdeladdat begrepp”, så innebär det att kulturarv är något som först och främst framställs som socialt, eller kulturellt, konstruerat.¹⁰ Denna utgångspunkt förefaller nu mer eller mindre dominerad inom postdisciplinen kulturarvsstudier (eng. ”heritage studies”) och kan något förenklat betecknas som grundad i ”socialkonstruktivism”.¹¹ Av en sådan följer att det blir svårt att begreppsliggöra betydelsen av sådant som asfalt för kulturarvsprocesser på grund av att dessa företrädesvis antas handla om kulturarv i relation till makt, ideologi och annat som har med kultur och det sociala att göra. Lika lite som asfalt i sig är ett kulturarvsföremål blir det följaktligen svårt att begreppsliggöra asfalt som medskapare av den värdebemängda sociala konstruktionen av kulturarv.

10 Exempel är ”Authorised Heritage Discourse” (Smith, 2006).

11 Socialkonstruktivism är ett samlingsnamn för många olika riktningar. Till det gemensamma hör (enligt Lock och Strong, 2010, s. 6-8): ”First, it is concerned with meaning and understanding as the central feature of human activities /.../ Second, then, is the view that meaning and understanding have their beginning in social interaction, in shared agreements as to what these symbolic forms are taken to be. Third, ways of meaning-making, being inherently embedded in socio-cultural processes, are specific to times and places. /.../ Fourth, and following from this, most social constructionists have an uneasy relationship with ’essentialism’ /.../ This fifth point is the adoption of a critical perspective to the topics at hand, that is, a concern with revealing the operations of the social world, and the political apportioning of power that is often accomplished unawares, so as to change these operations and replace them with something more just”.

På liknande sätt förhåller det sig med det som i detta forskningsprojekt kallas för ”strukturella förändringar i samhället”, i alla fall när man sätter in dem i ett traditionellt samhällsvetenskapligt perspektiv. I ett sådant utgörs samhället av det sociala, förstått som ett eget ontologiskt område avskilt från det materiella till vilket asfalt bland annat hör. Enligt den moderna samhällsteorin är samhället främst ett uttryck för sociala relationer mellan människor, vilket medför att materiella artefakter, ting och gripbara objekt vanligen inte tillskrivs centrala roller i och för människors sociala interaktioner. Med andra ord så förstås och förklaras samhället som social organisation huvudsakligen av det sociala självt, vilket kan begreppsliggöras med ovan nämnda variabler som klass, kön, etnicitet, makt och ideologi eller vad mer man nu kan tänka sig.

Av det följer att strukturella förändringar i samhället, i likhet med den dominerande moderna uppfattningen om kulturarv, återigen, tenderar att handla om det som utgör det sociala (eller kultur om man istället väljer en sådan ingång). Även om sådant som byggd miljö, materiell infrastruktur och människors kroppsliga praktiker mycket väl kan inkluderas i en analys av strukturella förändringar i samhället så medför socialkonstruktivismen att samhället som materialitet, exempelvis i form av byggnader och asfalt, ofta riskerar att bli reducerad till att blott vara en slags bakgrundskuliss för det sociala livet.¹² Därigenom kan till exempel SKF-byggnaden i Gamlestaden bestämmas som kulturhistoriskt värdefull på grund av att den uppfattas och värderas som ett materiellt avtryck, förstått och betecknat som ett uttryck för människans meningsvärld.

---

¹² Referenserna är för många för att kunna återges här, se dock Dolwick 2009, som passar väl in här.

Den andra vägen, att bestämma kulturarvsvärden genom inneboende värden i de materiella artefakterna, har sedan länge övergivits inom kulturarvs- och kulturvårdsområdet. I linje med detta, och hand i hand med socialkonstruktivismen, har nu ett allt vidare och medborgarfokuserat kulturarvsbegrepp utvecklats under 2000-talet. Kulturarvet skall, som det heter “demokratiseras”, vilket bland annat innebär att “the heritage of everyone is now on the table for discussion” (Benton i *Benton* 2010, s. 1).

Fram träder så inte bara en socialkonstruktivistiskt präglad modern samhällsvetenskaplig uppfattning om både kulturarv och samhälle, utan även en som är konstituerad genom en grundläggande uppdelning. Denna återkommer i olika former och under olika namn: natur-samhälle/kultur, det sociala-det materiella, ickemänniskor-människor, kulturvård- naturvård, verklighet-representation, mening-objekt, kroppslighet-tänkande, politik-vetenskap, original-kopia, autentisk-förfalskad, och vad mer man nu kan tänka sig.

Vänder man blicken mot metoder för att förutse och förmedla kulturarvsperspektiv skulle man kunna tänka sig att dessa principiellt följer en liknande typ av indelning. I så fall får vi, å ena sidan, metoder som är utformade för att främst hantera det materiella och, å andra sidan, de som är inriktade mot det sociala. Den tekniskt orienterade byggnadsdokumentationen kan exemplifiera de förra och diskursanalysen de senare. Man kan kombinera dessa så att de kompletterar en viss undersökning, men det är svårare att finna metoder som inte utgår från en sådan uppdelning och som istället även är lämpade för att undersöka de associationer, förbindelser, medieringar som föregår eller befinner sig mitt emellan. Är det möjligen så att man genom asfalt, som ett slags exempel på ett uteslutet tredje, skulle kunna närma sig kulturarvsprocesser på ett annat sätt?

Det vi ser, och företrädesvis är inriktade på att bevara, är lokalt koncentrerade materiella ansamlingar som SKF-byggnaden eller området Gamlestadens Fabriker. Men det som dessa är ett resultat av är relationer mellan här och där, nu och då, alltså de topologiska händelsekedjor över tid och rum som alltid format och formar livet någonstans och följaktligen även det vi kallar för kulturarv. Men det är inte detta i sig som blir synligt bevarat. Det är lätt att det som binder samman och håller kommer i skymundan, även när det likt asfalten är av påtaglig materiell art.

Samtidigt skulle man även kunna hävda att det mesta man finner inom kulturarvs- och kulturvårdsområdet, likt det uteslutna tredje, egentligen inte passar in i, eller överskrider, de ovan nämnda dikotomierna. Tillhör medborgarhuset i Gamlestaden det sociala eller det materiella? Är det inte så att ”immateriellt” kulturarv även kan inkludera materiella instrument, objekt och artefakter?¹³ Uttryckt genom Latour:

Nothing is by itself, either knowable or unknowable, sayable or unsayable, near or far. Everything is translated. What could be simpler? (Latour, 1988, s. 167.)

Kulturarvisering: i och bortom den moderna konstitutionen?

Det är till ANT och särskilt Bruno Latour jag nu avslutningsvis vänder mig till för att få ett slags meta-perspektiv på den ovan skisserade kulturarvs- och kulturvård-områdets moderna grundproblematik. Enligt Latour så innebär det moderna att man följer en grundläggande uppdelning som kräver att man separerar de två olika praktikerna ”översättning” och ”renodling”:

The first set of practices, by 'translation', creates mixtures between entirely new types of beings, hybrids of nature and culture. The second, by 'purification', creates two entirely distinct ontological zones: that of human beings on the one hand; that of nonhumans on the other. (Latour, 1993, s. 10-11.)

I enlighet med vad Latour kallar den ”den moderna konstitutionen” så har de modernas kunskapsproduktion och deras metoder byggt på den uppdelningen som skiljer människor från ickemänniskor, natur från samhälle/kultur. Principiellt och förenklat har uppgiften fallit på naturvetenskap att representera ickemänniskorna (teknik, materiella artefakter, Naturen), vilka inte har betraktats som en del av det samhälle och den kultur de moderna reserverat för människor allena (det sociala). Det moderna politiska systemet har i grunden istället varit utformat för att representera människor och deras inbördes olika viljor och sociala relationer, alltså inte ickemänniskor som fallit inom naturvetenskapens och teknikens domäner.

Samtidigt så har just denna uppdelning möjliggjort en omfattande produktion av nya entiteter, ”hybrider”, som kunnat introduceras i samhället och i betydande utsträckning utan egentlig politisk kontroll och inflytande. I sina försök att öppna dörren för en alternativ konstitution menar Latour att människor och ickemänniskor nu istället behöver hanteras inom en och samma gemensamma politiska ram. En sådan skulle bygga på ett erkännande att vi aldrig har varit moderna, i betydelsen att vi i våra praktiker faktiskt ständigt blandat kultur och natur, det sociala med det materiella, texter med byggnader, och därigenom konstruerat nya hybrider och kulturmiljöer.

The modern critique was a nice try but it makes less and less sense, and now that we have realized that neither Nature nor Society can be put as the two opposing poles, it is better to recognize that we have never really been modern, that we have never ceased to do in practice what major schools of philosophy

13 För att vända på steken: ”While the categories of tangible and intangible heritage distinguish things from events (and from knowledge, skills and values), even things are events” (Kirchenblatt-Gimblett, 2004, s. 59). En nyligen gjord genomgång av ”intangible heritage” av Harrison och Rose finns i Benton, 2010, s. 244.

forbade us to do, that is to mix objects and subjects, grant intentionality to things, socialize matter, redefine humans. We, the Westerners, have never been all that different from the Others who were unjustly accused of confusing nature with Nature as it really is. (Latour i Biagioli, 1999, s. 287-288.)

I den moderna konstitutionen har politikens område representerat antingen sociala relationer mellan människor, eller samhällets relationer med en extern natur som i sin tur naturvetenskapen och teknik representerat. Asfalten i vidare bemärkelse, som inte minst inkluderar dess användning som vägbeläggning, är ett centralt exempel på en ”hybrid” som introducerats i det moderna samhället, men vars praktiska roll i det sociala livet samtidigt har varit bortom egentlig politisk kontroll. Asfalten ingår därmed i den stora grupp ickemänniskor som i praktiken introducerats in i hjärtat av samhället och det sociala livet, men som samtidigt inte har blivit utsatta för politisk styrning och reglering utifrån sina funktioner som medskapare av samhället.

Följer vi Latour så är det den moderna konstitutionen, som utgår från att vi lever i ett samhälle (det sociala) omgivet av natur (det materiella), som möjliggjort denna apolitiska ansamling av ickemänniskor. Latours alternativ bygger på att vi istället borde utgå från hur vi människor alltid har levt och att vi behöver utveckla instrument för att utforma detta liv på ett reellt politisk sätt. I Latoursk mening har människan alltid levt i kollektiv som utgjorts av både människor och ickemänniskor. Följaktligen är det ansamlingen och kompositionen av dessa kollektiv som behöver bli föremål för politiskt inflytande och beslutsfattande. Så kommer det sig även att:

Networks of associations replace both the content of science and society. (Latour i Biagioli, 1999, s. 278.)

Det är mot denna bakgrund som Latour och en del andra överger samhällsbegreppet, som är bundet framför allt till människor och det sociala, och istället använder ”kollektivet” som alltid inkluderar både människor och ickemänniskor.

Med vetenskapen om att jag nu lämnat de trygga asfalterade vägarna och befinner mig på djupt vatten, kan man ändå tänka sig att den Latourska seglatsen leder fram till ”angreppssätt och metoder för att förutse och förmedla kulturarvsperspektiv i planeringen”. Utmaningen ligger då framför allt i att utveckla sådana som konstruerar kunskaper om nätverk av associationer av och för kulturarv i *kollektiv* av människor och ickemänniskor¹⁴. Är det förresten inte så att kulturvårdaren redan befinner sig i utkanten av den moderna bosättningen? Är inte denne redan väl medveten om att kulturarvsobjekt inte bara är materiella objekt utan ting, det som etymologiskt och praktiskt leder till politiska ställningstaganden om både materiella tillgångar och sociala relationer?

Kanske kan så även asfalten slutligen uppgraderas från formbar materia till medskapare av kollektiv av människor och ickemänniskor, och dess politiska produktion, där både kulturarvsprocesser och strukturförändringar, inte i samhället utan i kollektiv, ingår i väntan på den eventuella insikten om att vi aldrig har varit moderna. Som Walter Benjamin en gång skrev:

What, in the end, makes advertisement so superior to criticism? Not what the moving red neon sign says – but the fiery pool reflecting it in the asphalt. (Walter Benjamin citerad i Hanssen 2006, s. 134.)

¹⁴ Kanske är det associationer av asfalt, bilar, bensin, och en rad annat som ingår i nätverken av människor och ickemänniskor som (morgon)dagens kulturarvsdiskurser har att ta ställning till, nu när agendan medför att kulturarv aktivt skall medverka till hållbar utveckling och motverka klimatförändringar av negativ art.

Referenser

Skriftliga källor

Bilen – framåtskridande och välstånd (1935) Stockholm: Esselte.

Göteborgs Fastighetskontor: *Yttrande över förslag till fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden och Bagaregården*, utställningsremiss. 2005-11-14, Dnr 500-0622/02.

Göteborgs stad, Stadsbyggnadskontoret: *Detaljplan för Gamlestads torg och Gamlestadens fabriker inom stadsdelen Gamlestaden, Olskroken och Bagaregården*, SDN Kortedala, Örgryte respektive Härlanda i Göteborg. 2007-05-15, Dnr 0797/05.

Göteborgs stad, Stadsbyggnadskontoret: *Fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden och Bagaregården*, 2006-09-14, Dnr 675/02.

GÖTEBORGS WECKOBLAD. Torsdagen den 2 Oktober 1890.

Litteratur

Anderson, B. och Wylie, J. (2009). On geography and materiality. *Environment and Planning A*, 41, s. 318-335.

Amin, A. och Thrift, N. (2002). *Cities: reimagining the urban*. Cambridge: Polity Press.

Atlestam, I. (2004). Historik Gamlestaden - Kviberg. (Uppdaterad version av en text som ingår i *Gamlestaden – en historik och arkitekturguide*, 2 uppl. 1999).

Attman, A., Boberg, S. och Wahlstrand, A. (1971). *Göteborgs stadsfullmäktige 1863-1962*. Göteborg: Elanders Boktryckeri AB.

Benton, T. [red.] (2010). *Understanding heritage and memory*. Manchester & New York. Manchester University Press.

Biagioli, M. [red.] (1999). *The Science Studies Reader*. New York & London: Routledge.

Bijker, W. E. (1995). *Of Bicycles, Bakelites, and Bulbs: Toward a Theory of Sociotechnical Change*. Cambridge: The MIT Press.

Bijker, W. E. och Law, J. (1992). *Shaping technology / Building society*. London: The MIT Press.

Broberg, O. (2006). *Verkstadsindustri i globaliseringsens tidevarv En studie av SKF och Volvo 1970-2000*. Göteborg Papers in Economic History, 5. Handelshögskolan, Göteborgs Universitet.

Carlson, G. (1981). *Röster från Gamlestaden*. Surte: Tre böckers förlag.

Cullberg, K. (1978). *Kulturlandskap i Göteborg*. Göteborg: Göteborgs arkeologiska museum.

Czarniawska, B. [red] (2005). *Actor-Network Theory and Organizing*. Malmö: Liber & Copenhagen Business School Press.

Delano, W.H. (1893). *Twenty years' practical experience of natural and mineral bitumen*. La Vergne: Kessinger Publishing's Rare Reprints.

Dolwick, J. S. (2009). 'The Social' and Beyond: Introducing Actor-Network Theory. *Journal of Maritime Archeology* 4, s. 21-49.

Fariás, I. och Bender, T. [red.] (2010). *Urban assemblages: how actor-network theory changes urban studies*. London: Routledge.

Fazlhashemi, M. och Österberg, E. (2009). *Omodernt: människor och tankar i förmodern tid*. Kristianstad: Nordic Academic Press.

Garellick, R. (2004). *Bilden av Göteborg: färgfotografier 1910-1970*. Göteborg: Robert Garrellick.

Guggenheim, M. (2009). Building memory: Architecture, networks and users. *Memory Studies*, 2(1), s. 39-53.

Graham, S. och Thrift, N. (2007). Out of order: understanding repair and maintenance. *Theory, Culture & Society* 24(3), s. 1-25.

- Hanssen, B. [red.] (2006). *Walter Benjamin and the Arcades Project*. London: Continuum.
- Hardy, D. (1988): Historical geography and heritage studies. *Area*, (20)4, s. 333-338.
- Harrison, R. [red.] (2010). *Understanding the politics of heritage*. Manchester & New York. Manchester University Press.
- Holmström, R., Roth, S. och Svensson, S.A. (1952). *Göteborg*. Malmö: Allhems Förlag.
- Hughes, T. (1999) The Evolution of Large Technological Systems. Ingår i Biagioli, M. (red) *The Science Studies Reader*. New York: Routledge.
- Lo-Johansson, I. (1985). Den nya tiden. *Utblick landskap*, nr.4, s. 18-19.
- Jonsson, O. och Wiske, G. (1964). *Göteborg: geografi och näringsliv*. Göteborg: Göteborgs Allmänna Skolstyrelse.
- Kirchenblatt-Gimblett, B. (2004). Intangible heritage as metacultural production. *Museum international*, 56(1-2), s. 52-65.
- Larrañaga, P. J. (1926). *Successful Asphalt Paving: A Description of Up-to-Date Methods, Recipes and Theories, with Examples and Practical Hints, for Road Authorities, Contractors, and Advanced Students*. London: Richard Clay.
- Latour, B. (1988). *The Pasteurization of France*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Latour, B. (1993). *We have never been modern*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Lay, M. G. (1992). *Ways of the world: a history of the world's roads and of the vehicles that used them*. Rutgers University Press.
- Lignell, H. (1952). *Göteborgsbilder*. Bokförlaget Nordisk Litteratur.
- Lock, A. och Strong, T. (2010). *Social constructivism: sources and stirrings in theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McShane, C. (1994). *Down the asphalt path: the automobile and the American city*. New York: Columbia University Press.
- Merriman, P. (2005). 'Operation motorway': landscapes of construction on England's M1 motorway. *Journal of Historical Geography* 31, s. 113-133.
- NCC (odaterad). *Gamlestaden och SKF ur stadsbyggnadsperspektiv*.
- Nilsson, A. [red.] (2009). *Säveåns landskap. Pilotprojekt – regional implementering av europeiska landskapskonventionen*, Västra Götalands Län. Västarvet Rapport.
- Otter, C. (2004). Streets (I: *Patterned ground: entanglements of nature and culture*, red: Harrison, S., Pile, S. och Thrift, N.) London: Reaktion Books.
- Pickering, A. och Guzik, K. (2008). *The mangle in practice: science, society, and becoming*. Durham and London: Duke University Press.
- Ronström, O. (2007). *Kulturarvspolitik*. Värnamo: Carlssons.
- Sayes, E (2014). Actor–Network Theory and methodology: Just what does it mean to say that nonhumans have agency? *Social Studies of Science*, 44(1), s. 134–149.
- Schnapp, J. T. (2003). Three pieces on Asphalt. *Grey Room*, 11, s. 5-21.
- Serres, M. (2007). *The Parasite*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Smith, L. (2006). *The Uses of Heritage*. London and New York: Routledge.
- Sonnenberg, M. (2000). Asphalt through the ages. *Asphalt*, s. 17-35.

Waterton, E och Watson, S (2013). Framing theory: towards a critical imagination in heritage studies. *International Journal of Heritage Studies*, 19(6), s. 546–561.

Elektroniska referenser

Föreningen Fastighetsägare i Gamlestaden (2004) *Nytt ljus över Gamlestaden* (elektronisk) URL: <http://www.tryggagamlestaden.se/boendemiljo/nytt-ljus-over-gamlestaden/>, april 2004, åtkomst 2010-01-26.

Göteborgs stad (2003) Vårt Göteborg: Gamla Göteborg, *Abborren i Gamlestaden* (elektronisk) URL: http://www.vartgoteborg.se/prod/sk/vargotnu.nsf/1/gamla_goteborg,abborren_i_gamlestaden, juni 2003, åtkomst 2014-04-11.

Latour, B. och Hermant, E. (2006). *Paris: Invisible City*. http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/downloads/viii_paris-city-gb.pdf, åtkomst: 2014-04-11.

Trafikkontoret (2013) *Biltrafikflöden på trafikledsnätet inom Göteborg t.o.m 2012: Artillerigatan* (elektronisk) URL: <http://www.statistik.tkgbg.se/statistik.asp?s-Gata=ARTILLERIGATAN>, mars 2013, åtkomst 2014-04-11.

Tryggare Mänskligare Göteborg (2007) *Ideblad* (elektronisk) URL: http://www.tryggaremanskligare.goteborg.se/pdf/ideblad/Ideella_fastighetsagarfor.pdf, åtkomst 2009-10-11.

Församlingshemmet som inte längre finns

SARAH ANDERSSON

Holländareplatsen i april 2010. Marken visar spår av församlingshemmet som inte längre finns. (Foto: Sarah Andersson.)

Församlingshemmet som inte längre finns

SARAH ANDERSSON

Hur kan vi beskriva något så som det verkligen är, utan att projicera våra egna drag på det? (Latour 1996, s. 226 [min översättning].)

I detta kapitel beskrivs det före detta församlingshemmet på Holländareplatsen i Gamlestaden, med utgångspunkt i en tidigare studie (Andersson 2010). Beskrivningen är i sig ett kulturmiljöunderlag som berättar om församlingshemmet, dess liv och historia. Samtidigt undersöker den ett alternativt arbetssätt med syfte att undvika de problem som kan följa av kulturmiljövårdens sedvanliga mallar, kategorier och värderingsmetoder, exempelvis Unnerbäcks värderingsmodell (Unnerbäck 2002). Traditionella beskrivningar är inte sällan snäva och objektsinriktade och lyfter fram sådant som rör byggnaderna i sig och de fysiska strukturerna (se bl.a. Tait och While 2009, Freestone et al 2008, Jacobs et al 2006, Jenkins 2002). Trots att denna uppfattning – kulturmiljöer som fysiska objekt med värden möjliga att upptäckas av en kulturmiljöexpert – med åren har omförhandlats och vi idag talar om bebyggelse och landskap liksom om människors inflytande och delaktighet, fortsätter sedvanliga begrepp och kategorier att användas i det praktiska arbetet.

Bruno Latour (1993) har beskrivit hur varje etablerat kunskapsfält internaliserar sina koncept, idéer och frågor till att bli en del i disciplinen. De frågor som fältet har kommit överens om ska ställas, gör att sva-

ren riktas mot ett visst område; det som frågan avser (Latour 1993). På samma sätt kan kulturmiljövårdens specifika begrepp och kategorier förstås. Men hur blir då en beskrivning där frågorna inte formulerats på förhand, där berättelserna istället samlas ihop så som de uppenbarar sig? Hur blir en beskrivning som utgår från själva kulturmiljön?

För att undersöka nämnda frågeställningar behövde ett kulturmiljöunderlag tas fram. Valet föll på det före detta församlingshemmet på Holländareplatsen i Gamlestaden som tidigare varit hem åt Nylöse församling. Underlaget togs fram genom att använda aktör-nätverksteori (ANT) som redskap, med avsikt att försöka undvika att (omedvetet) samla enbart viss typ av information.

ANT är en platt ontologi vilket gör att alla objekt (människor, byggnader, företag o.s.v.) är lika verkliga och ingen eller inget kan uteslutas på förhand. Det utmanar det traditionella särskiljandet mellan det sociala och det materiella och sätter relationerna mellan olika objekt eller aktörer i fokus. Begreppet aktör är en viktig beståndsdel och kan beskrivas som varje element som gör andra element beroende av sig och som tillsammans med andra aktörer skapar nätverk (Latour 1998). Föremål som t.ex. skulpturer, stadsplaner och kulturhistoriska underlag förstås som (icke-mänskliga) aktörer eftersom de gör något, de möjliggör kommunikation mellan människor.

Studiens grundprincip för insamlandet av kunskaper var att *följa aktörerna*, vilket Latour har beskrivit som:

...we follow the actors' own ways and begin our travels by the traces left behind by their activity of forming and dismantling groups. (Latour 2005, s. 29.)

Aktörerna följdes genom en ”snöbollsmetod” där nyckelaktörer inledningsvis blev definierade. I deras berättelser gjordes associationer till andra aktörer som i sin tur gjorde nya associationer, vilket fick snöbollen i rullning (Ruming 2009; Cowan et al 2009). I kommande text redovisas en del av berättelserna, som också utgör resultatet av undersökningen.

Arbetet inleddes med att besöka Holländareplatsen. Där tillfrågades förbipasserande om de visste något om ett församlingshem som inte längre fanns. Några svarade att de inte var från området och därför inte kunde svara medan andra började peka, både var församlingshemmet hade stått, var de själva hade sin bostad och satte igång att berätta:

Det finns så lite gräsmattor i Gamlestaden, det är bra att det finns en nu. På sätt och vis har det blivit lite mer luftigt här sedan de rev huset. (Informant R.)

Det var trevliga människor man mötte när de [församlingen] var här. Tråkigt att ingen inte ville göra något, det var ingen som tog hand om det. Att tycka att det är bättre att låta ett hus stå tomt och riva det, det är klart, det handlar om pengar men det borde inte vara så. Vad det egentligen handlar om är människor. (Informant D.)

Det var dock inte enbart mänskliga aktörer som förtäljde berättelser med olika associationer. På platsen där församlingshemmet tidigare stod fanns nu en skulptur. Denne bar en plakett på vilken kunde läsas:

POSEIDON HAVETS VAKANDE ÖGA
IVANA MACHACKOVA 2008
BOSTADS AB POSEIDON

Skulptur på Holländareplatsen. (Foto: Sarah Andersson.)

Sistnämnda association - det kommunägda bostadsföretaget Bostads AB Poseidon (fortsättningsvis benämnt Poseidon) - identifierades då som en nyckelaktör varpå en intervju bokades in. Det blev ett möte med en representant för företaget; Göran Olausson, distriktschef i Kortedala och därmed ansvarig för församlingshemmet då det fortfarande fanns. I intervjun framfördes Poseidons berättelse om församlingshemmet samtidigt som ett flertal andra aktörer omnämndes, och snöbollen var därmed i rullning. Det talades bl.a. om en gammal stadsplan som var av betydelse för platsen samt om ett kulturhistoriskt underlag som skulle visa hur församlingshemmet förhöll sig till stadsplanens intentioner. Det tipsades även om att det fanns en hel del att läsa på internet. Församlingshemmet hade tydligen gjort sig omskrivet, och då inte bara från Poseidons håll. Vidare associerades i berättelsen till Nylöse församling, till media i allmänhet, till ockupanter, stadsmuseet, stadsbyggnadskontoret samt en rapport med titeln Trygga, säkra, attraktiva stadsdelar av Holmberg (2009).

GÖTA ALV

FÖRSLAG TILL STADSPLAN

och
SÄRSKILDA BESTÄMMELSER MED AVSEENDE Å
JÄTTET FÖR BYGGNADSTOMTERNAS ANVÄNDANDE
FÖR DELAR AV
12te och 20de ROTARNA I GÖTEBORG
UPPGJORT ÅR 1913 AV

Albert Lilienberg
18de Stadsingenjör

BETECKNINGAR TILL BEFINTLIG STADSPLAN, TERRÄNG OCH ÅGOFÖRHÅLLANDENY M. M.

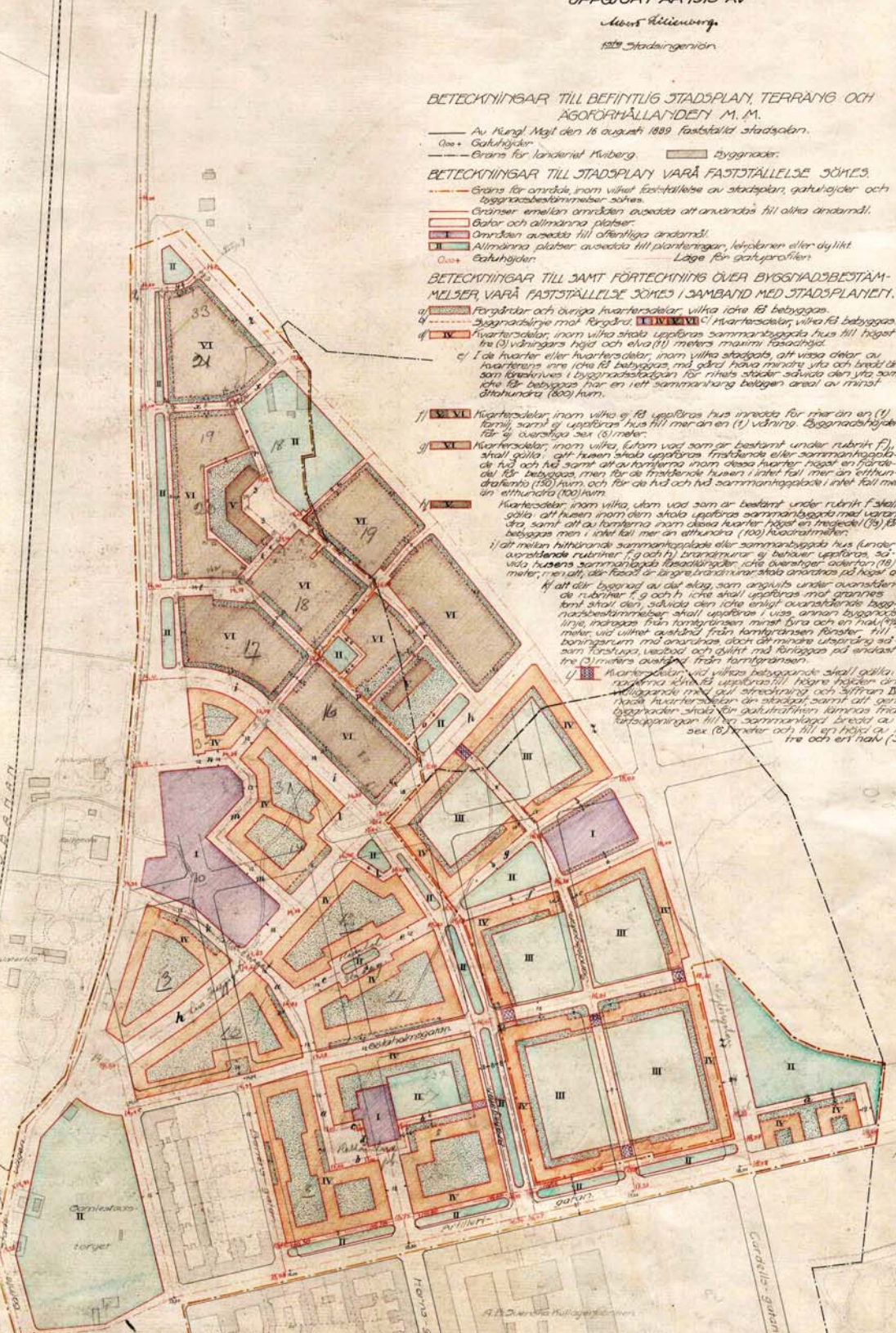
- Av Kungl. Majt den 16 august 1889 faststället stadsplan.
- Gatahöjder
- Gräns för landeriet Ryberg.
- Byggnader.

BETECKNINGAR TILL STADSPLAN VARÅ FASTSTÄLLELSE SÖMES.

- Gräns för område inom vilket fastställelse av stadsplan, gatahöjder och byggnadsbestämmelser sömes.
- Gränser emellan områdena avsedda att användas till allta ändamål.
- Gator och allmänna platser.
- Områden avsedda till offentliga ändamål.
- Allmänna platser avsedda till plantoranger, lekplatser eller dylikt.
- Gatahöjder.
- Läge för gataprofilen.

BETECKNINGAR TILL SAMT FÖRTECKNING ÖVER BYGGNADSBESTÄM- MELSER VARÅ FASTSTÄLLELSE SÖMES I SAMBAND MED STADSPLANEN.

- a) — Förgränd och övriga kvarterdelar vilka icke få byggas.
- b) — Byggnadslinje mot förgränd. **VI** Kvarterdelar vilka få byggas.
- c) — Kvarterdelar, inom vilka skola uppföras sammanbyggda hus till högst tre (3) våningars höjd och elva (11) meters maximi fasadhöjd.
- d) — I de kvarter eller kvarterdelar, inom vilka stadsgata, att vissa delar av kvarterens innre icke får byggas, med såväl höga mindre yta och bredd än som förskrivs i byggnadsbestämmelsen för rikets städer såvida den yta som icke får byggas har en till sammanhängande belägen areal av minst åttahundra (800) kvadr.
- f) — **VI** Kvarterdelar, inom vilka ej får uppföras hus inredda för mer än en (1) familj, samt ej uppföras hus till mer än en (1) våning. Byggnadshöjden får ej överstiga sex (6) meter.
- g) — **VI** Kvarterdelar, inom vilka, utom vad som är bestämt under rubrik f), skall gälla, att husen skola uppföras fristående eller sammanbyggda, de två och två samt att i kvarteren inom dessa kvarter högst en fjärdedel får byggas, men för de fristående husen i innet fall mer än ett-hundra (100) kvadr.
- h) — **VI** Kvarterdelar, inom vilka, utom vad som är bestämt under rubrik f) skall gälla, att husen inom dem skola uppföras sammanbyggda med varandra, samt att i kvarteren inom dessa kvarter högst en fjärdedel (25) får byggas men i innet fall mer än ett-hundra (100) kvadrattmeter.
- i) — Att mellan fristående sammanbyggda eller sammanbyggda hus (under överstående rubriker f, g och h) brandmurar ej behöves uppföras, såvida husens sammanbyggda fasadlinjer icke beröras av kortare (18) meters, men så att fasad är i en rät linje mellan de avstånd till högst aderton (18) meters.
- k) — Att där byggad av det slag, som angivits under överstående avstånd från de rubriker f, g och h icke skall uppföras mot grannens fört skall den, såvida den icke enligt överstående byggnadsbestämmelser skall uppföras i vissa andra byggnadslinjer, indragas från kortgränsen, minst fyra och en halv (4 1/2) meter vid vilken avstånd från kortgränsen fönster, till kortgränsen, med avståndet och ett mindre avstånd så som förskrivs, vägbod och dylikt må förläggas på avstånd tre (3) meters avstånd från kortgränsen.
- l) — Kvarterdelar vid vilka byggande skall gälla, att byggningarna icke få uppföras till högre höjden än som förskrivs under rubrik f) och g) och sträckningen och höjden för byggningarna skall för gataprofilen följande från gemensamt fastställningen till byggnadsbestämmelsen för rikets städer sex (6) meter och till en höjd av minst tre och en halv (3 1/2) meter.

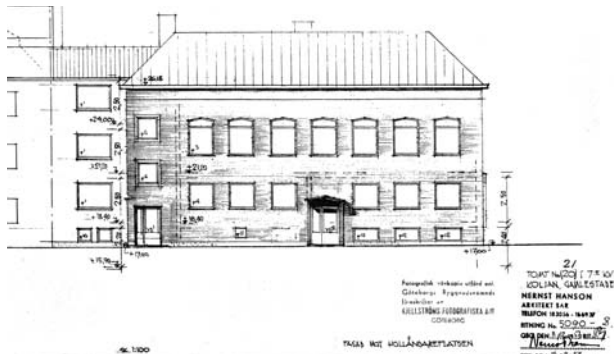

Albert Lilienbergs stadsplan från 1913. (Källa: Göteborgs stadsbyggnadskontor.)

Holländareplatsen

När de aktörer som värvats i Poseidons berättelse följdes upp visade det sig att den gamla stadsplanen var från 1913 och ritad av Albert Lilienberg. I mitten av Holländareplatsen hade placerats ett stort hus (se bild på föregående sida) avsett för offentligt ändamål.

Det kulturhistoriska underlaget som Poseidon värvat hade tagits fram inför handläggning av ansökan om rivningslov (NAI Svefa, odaterad). Utgångspunkten i underlaget var att Holländareplatsen ingick i Göteborgs bevarandeprogram, Gamlestaden 40:A, motiverat av att bostadskvarter och industrianläggningar var dokument som visade stadens industrihistoriska utveckling. Vidare framhölls Lilienbergs stadsplan som mycket tidstypisk. I underlaget förklarades även att det dröjt till slutet av 1950-talet innan församlingshemmet uppfördes. Torgets funktion som handelsplats gjorde att fastigheten och byggnaden då anpassades genom att göras mindre än planen förevisade. Nernst Hanson hade ritat den enkelt utformade byggnaden med rött tegel och valmat koppartak (NAI Svefa, odaterad).

Fasad mot Holländareplatsen. (Källa: Stadsbyggnadskontoret.)

Poseidons association till Nylöse församling ledde till en intervju med en representant för församlingen, komminister Tor Ekwall. Denna intervju värvade i sin tur Lasse Alerås, som hade växt upp i församlingshemmet samt Lisbet Nordgren som tidigare arbetat där.

I flera aktörers berättelser framgick hur Gamlestaden tidigare haft dåligt rykte om att vara en stökig stadsdel med otrygghet och kriminalitet. Poseidon beskrev hur:

...Gamlestaden för ett antal år sedan hade ett ganska skamfilat rykte. (Göran Olausson.)

Alerås mindes att det ofta var problem på Holländareplatsen:

På raggarfiket var det väldigt mycket slagsmål och bråk, polisen var där ofta. Och i hörnet där var det någon slags bordell, så där var de ju också och röjde. Vi hade ju ingen tv de första åren utan vår spänning var att titta ut på lördagskvällar när polisen var där och härjade. (Lasse Alerås.)

Även i Ekwalls berättelse ingick beskrivningar om hur Gamlestaden tidigare varit ett oroligt område. Det exemplifierades med olika incidenter som inträffat; inbrott och obehöriga som tagit sig in.

[U]nder en period så använde polisen våra lokaler för att spana på någon som de hade ögonen på i ett hus i närheten och det hände då och då att man såg en razzia. (Tor Ekwall.)

Det var i detta område som församlingshemmet hade uppförts och stod färdigt för att flyttas in i år 1958.

Nytt, modernt och hjälpsamt

Församlingshemmet innehöll bland annat en stor samlingshall och fyra lägenheter. Till en av lägenheterna flyttade en diakonissa - som fungerade som den tidens distriktssköterska - med både bostad och mottagning i huset. Till en annan lägenhet flyttade församlingens kyrkvaktmästare Alerås med fru och tre barn. Det yngsta barnet, Lasse, har berättat att det var ett modernt hus, när lägenheterna i omkringliggande kvarter hade gasspis var församlingshemmet försett med:

...både el och blandvatten. Folk tyckte att vi var lite bättre än andra som skulle bo så fint. (Lasse Alerås.)

Lisbet Nordgren som arbetade som församlingsassistent har beskrivit hur det dagligen kom en strid ström av människor till församlingshemmet. De flesta kom för att delta i någon av de många verksamheterna, för att umgås eller för att få hjälp med något:

...men det var ingen verksamhet som kunde slå folk med häpnad, man ville ju annars gärna det från olika håll, till exempel från kyrkorådet, men vi hade fullt sjå med de människor som kom. Man fick en sådan inblick i människors liv... Det var mycket människor som hade det dåligt ställt och mycket missbruk. (Lisbet Nordgren.)

I de följda aktörernas berättelser framgår att det främst är upplevelser och verksamheter det talas om. Det berättas exempelvis att församlingshemmet brukade hjälpa till i många olika situationer och deltog i arbetet med att stärka gemenskapen i stadsdelen; att samla in pengar till behjärtansvärda ändamål och att husera verksamheter såsom barn- och kvinnogrupper (Lisbet Nordgren). Huset var även hjälpsamt mot utomstående, i synnerhet sidoutgången i källarvåningen. Flera gånger tog sig objudna in den vägen då den inte alltid var låst. Församlingen fick lära sig vara extra noga med att se till att dörren verkligen var stängd och ordentligt låst (Tor Ekwall). Längre fram i beskrivningen återkommer denna dörr och benägenheten att släppa in gäster.

Långt bort men nära

Församlingshemmet på Holländareplatsen låg inte direkt nära Nylöse kyrka. Ekwall berättade att redan den dåvarande biskopen i början av 1960-talet påtalat det strategiska i att ha verksamheten uppdelad med kyrka på ett ställe och församlingshem på ett annat (Tor Ekwall). Kyrkan ansågs av många ligga lite avsides, eller till och med:

...väldigt off, medan Holländareplatsen är mycket mera i centrum. (Lasse Alerås.)

Lokaliseringen medförde att olika lösningar och alternativ diskuterades, bland annat föreslogs att församlingshemmet skulle rullas på trästockar närmare kyrkan. Men:

...församlingsverksamheten var en stor verksamhet och det var befogat att huset låg så centralt när alla medborgare hade ärenden dit. (Lisbet Nordgren.)

Det var ingen överdrift, alla Gamlestadens medborgare hade verkligen ärenden dit, eftersom det var församlingen som hade hand om bokföringen av dem, den så kallade kyrkobokföringen. Församlingshemmet som ansågs vara långt bort från kyrkan hade desto närmare till folket.

Uppväxt i församlingshemmet

De som under längst tid hade sitt hem i någon av församlingshemmets lägenheter var kyrkvaktmästare Alerås familj. Lasse Alerås har beskrivit att han och hans systrar redan tidigt förstod att det var en annorlunda bostad eftersom:

...den låg så officiellt och många människor blev berörda av huset och kom in. (Lasse Alerås.)

I Alerås berättelse riktas blicken mot olika användningar och funktioner. Den stora fördelen med att växa upp i församlingshemmet var tillgången till dess utrymmen som bl.a. kunde användas för att umgås med kompisar, ha fester eller öva på instrument:

...när jag gick i fjärde klass började jag spela fiol av någon konstig anledning, då slängde mina systrar ut mej och jag kunde då stå i de där lokalerna och fila på den där fiolen... Just det här att vi kunde använda lokalerna var ju jättebra. (Lasse Alerås.)

När kyrkvaktmästaren pensionerades flyttade hela familjen ut, förutom Lasse. Han hade blivit tillfrågad av kyrkoherden ifall han ville bo kvar så att huset slapp stå tomt. Han svarade ja. På våren 1972 flyttade även Lasse ut (Lasse Alerås) och därefter fungerade för-

samlingshemmet inte längre som permanentbostad. Även möjligheterna till tillfälliga övernattnings hade förändrats. Tor Ekwall nämnde nya bestämmelser gällande brandsäkerhet som gjorde att:

... det blev mera restriktioner. Man behövde tillstånd för att få sova över, det gjorde jag då jag skulle ha julottan i Nylöse. Så vi hade alltså sängplatser i huset. (Tor Ekwall.)

Ungdomar som praktiserade i församlingen kunde ibland sova över där och genom diakonin lånades även en lägenhet ut på längre tid. Det var till en familj som hade det väldigt svårt och som kom att bo där från slutet av 1990-talet till början av 2000-talet, vilket blev familjens räddning (Lisbet Nordgren). I övrigt hade det inte längre någon funktion som bostadshus.

Förändringsprocesser inleds

År 1991 överfördes kyrkobokföringen från Svenska kyrkan till skattemyndigheten och namnet ändrades till folkbokföring (Regeringskansliet SOU 2009:75).

Vi var alltså kyrkobokföringsdistrikt innan vi blev församling. Sen hamnade allt mer nere i källaren. Där stod vagnar på hjul med massor av såna där små lappar där det stod personnummer, ett namn och uppgifter. Allt det där fick vi gallra ut. (Tor Ekwall.)

Församlingshemmets bokföringsarkiv tömdes men en del material fick vara kvar för släktforskare, fram till en datorisering vid millennieskiftet då även det sista flyttades bort (Tor Ekwall). Församlingshemmet var inte längre en plats som alla medborgare hade skäl att besöka, vilket gjorde att det argument som i olika berättelser lyfts fram angående församlingshemmets lokalisering vid den i Gamlestaden centrala Holländareplatsen, gått förlorat.

Vid ungefär samma tid tog bostadsföretaget Poseidon initiativ till att skapa föreningen Fastighetsägare i Gamlestaden. I Göran Olaussons berättelse framgick att fördelarna med en sådan förening var att:

...om attraktiviteten ökar i ett område så ökar också värdet på de fastigheter som ligger där. (...) Om vi är många som jobbar med frågorna så blir vi en stor påverkansgrupp och är man en stor påverkansgrupp så kan man få med sig andra kommunala aktörer som Park- och Natur, Trygg och Vacker stad och... Och så kan det bli så att om vi satsar pengar gemensamt, när vi är fastighetsägare, så kan vi också locka till oss pengar från andra aktörer. Exempel på detta är upprustningen av torget på Holländareplatsen. (Göran Olausson.)

I rapporten Trygga, säkra, attraktiva stadsdelar (Holmberg 2009) gavs en ingående beskrivning kring hur föreningen Fastighetsägare i Gamlestaden under sitt första verksamhetsår agerade för att på ledande politisk nivå i kommunen förankra föreningen och dess ambitioner. Föreningens styrelse bjöd bl.a. in:

...fastighetsnämndens, byggnadsnämndens och trafiknämndens presidier, det vill säga de ledande politikerna och förvaltningschefen. I den processen var det till stor hjälp att den inbjudande parten också var VD för ett av kommunens största bolag. Föreningens projektledning arbetade också på ett medvetet sätt upp ett eget nät med kontaktpersoner bland tjänstemännen på varje relevant kommuncentral förvaltning. Ytterligare en förankringsväg in i den kommunala världen stod stadsdelschefen i Kortedala för, i och med att Lars Brickzén [stadsdelschef] deltog i föreningens styrelsemöten och i de diskussioner som ägde rum där. (Holmberg 2009, s. 41.)

Samtidigt som ambitionerna växte och planer för Gamlestadens och Holländareplatsens framtida utveckling gjordes hade det livliga vardagslivet i församlingshemmet avtagit. Såväl familjer som diakonissor hade flyttat ut. Det har beskrivits hur det endast var vid den stora julfesten som lokalerna kom till sin rätt (Lisbet Nordgren). I flera berättelser framgick att församlingshemmet hade blivit ett tråkigt, stort och ödsligt hus. Församlingens intresse för frågan om att flytta församlingshemmet blev återigen aktuell, denna gång med förslaget om att istället sälja byggnaden och låta uppföra en ny - i mindre storlek - närmare kyrkan.

Församlingshem till salu

I flera olika berättelser förklaras hur ett nytt församlingshem uppfördes i direkt anslutning till Nylöse kyrka och hur församlingen successivt flyttade ut ur det gamla församlingshemmet år 2003. Dock stod inte den officiella invigningen av de nya lokalerna förrän i mars 2004 (Tor Ekwall). Ekwall redogjorde för hur det under hösten samma år stod i tidningen - under rubriken Dyra lokaler tvingar kyrkan att sälja - att Nylöse församlingshem skulle säljas till den som lämnade högst anbud (Göteborgs-Posten 2004-11-27). Församlingen önskade att det gamla församlingshemmet skulle fortsätta ha en offentlig användning, precis som det var uppfört enligt Lilienbergs stadsplan.

Helst hade vi ju sett att det var en annan församling och det var många invandrarförsamlingar som hörde av sej på den tiden. När Vårfrukyrkan flyttade till Allhelgonakyrkan så fick en serbisk församling ta över, den församlingen var en av många som hörde av sig till oss, det var många som frågade oss om de kunde få ta över det gamla församlingshemmet. Men eftersom det drog ut på tiden, med alla ansökningar, alla planer och alla tillstånd så hann de alltid ordna något under tiden. Så när allt var klart återstod bara Poseidon. (Tor Ekwall.)

I en spontan intervju med en informant som passerade förbi Holländareplatsen visade det sig att denne drev en affär i närheten. I berättelsen som följde framgick att:

...kyrkan ville sälja huset och annonserade i tidningar att man kunde komma med bud. I annonsen angavs sista datum för anbud och att det skulle vara stängda bud. Jag ville köpa och anlidade en firma som kostade mig femtontusen kronor för att få en värdering av huset. (...) Sen la jag ett bud på fem och en halv miljon. (...) Jag hade velat flytta affären dit och göra i ordning huset och fixa det fint. Men som man säger: krokodilen äter fisken. (Informant D.)

Det blev inte affärsidkaren som köpte församlingshemmet. På Poseidons hemsida, vilken hänvisades till i Olaussons berättelse, stod det att läsa att Poseidon blev köpare av fastigheten:

Bostads AB Poseidon köper fastigheten Gamlestaden 7:22 av Göteborgs kommun och Göteborgs Kyrkliga Samfällighet. Den totala köpeskillingen är 3 400 000 kronor och tillträdet beräknas ske den 1 augusti 2005. (Bostads AB Poseidon: *Poseidon köper fastighet i Gamlestaden.*)

I Poseidons berättelse förklarades även hur företaget såg på möjligheten att förvärva församlingshemmet:

Äger man ett hus som ligger i anslutning, som känns som att det ändå hör ihop, då är intresset ganska stort för att man ska köpa det och få en effektivare förvaltning. (...) Det var viktigt för bolaget att huset inte kom till skada mot bakgrund av de intentioner som finns med Gamlestaden och att man ville försäkra sig om att den verksamhet som skulle flytta in i huset skulle passa intentionerna. (Göran Olausson.)

Vid tillfället då fastigheten köptes var det i Poseidons berättelse inte fastställt hur huset skulle användas eller vilken verksamhet som skulle kunna flytta in. Det talades istället om effektiv förvaltning och om områdets framtida utveckling.

Planerad reovering

Som nyblivna ägare började Poseidon att projektera för församlingshemmets reovering och insände en *Ansökan om ändring från församlingshem till lägenheter i flerbostadshus* (Bygglovarkiv, 2006-04-18). Avsikten var då att reovera de befintliga lägenheterna samt bygga om de stora samlingslokalerna till nya lägenheter.

Församlingshemmet hade vid denna tid stått tomt sedan 2003 och kringboende på Holländareplatsen fruktade att det fanns en risk att församlingshemmet skulle rivas. De brukade prata om huset:

Varför står det tomt egentligen? Vad är det som händer? (Informant H.)

Samtidigt drogs, i Poseidons berättelse angående husets ombyggnad, slutsatsen att det inte skulle bli några bra lägenheter på grund av att det var:

...en samlingsal på övervåningen med väldigt högt i tak. Det krävde att man var tvungen att bygga loft så att en viss del gick i två våningsplan med sovrum på loftvåningen samt viss yta hade dubbel takhöjd. Det gjorde det hela knepigt, måtten var sådana att det blev väldigt lågt i tak och det blev inga bra lösningar. (Göran Olausson.)

Det centrala i beskrivningen var de fysiska egenskaperna. Dessutom lyftes ekonomiska kalkyler fram som orsak till ansökan om *Rivning av byggnad. Återställande av mark (gräsplantering)* (Bygglovarkiv, 2008-10-07). Kalkylerna menade att en ombyggnad skulle kosta ungefär detsamma som en nybyggnad (Göran Olausson).

Förhandlingsprocess blir nyckelaktör

Stadsdelsförvaltningen Kortedala utfärdade ett tjänsteutlåtande signerat av stadsdelschef Lars Brickzén och planeringschef Arne Karlsson. I utlåtandet beskrevs ärendets bakgrund som att det från Poseidons ägare fanns önskemål om att bygga ungdomsbostäder och om rivningslov beviljades kunde ca. 20 sådana uppföras på Holländareplatsen (SDN Kortedala: Tjänsteutlåtande). I utlåtandet följde Stadsbyggnadskontorets förslag till byggnadsnämnden som var att vägra rivningslov utifrån byggnadens och kringliggande bebyggelses kulturhistoriska värde. Bedömningen grundades på synpunkter från fyra olika aktörer, varav den första att presenteras var Poseidons. Deras synpunkt var att huset skulle rivas, motiverat av egna kalkyler och analyser. Därefter följde en sammanfattning av det kulturhistoriska underlaget av NAI Swefa, i vilket underströks att Holländareplatsen ingick i Göteborgs bevarandeprogram. Enligt bevarandeprogrammet var bostadskvarteren tillsammans med anslutande industrianläggningar ett värdefullt dokument över en viktig del av Göteborgs industrihistoriska utveckling. Dessutom beskrevs Lilienbergs stadsplan från 1913 vara mycket tidstypisk. Men bedömningen i detta underlag var att en rivning av församlingshemmet inte

skulle påverka platsens funktion som källa till kunskap eller upplevelse, eftersom församlingshemmet inte hade uppförts som lika stort som Lilienberg planerat. Den tredje synpunkten i tjänsteutlåtandet kom från kommunens antikvarie som menade att den formella grunden för att bevaras enligt Plan- och bygglagen var uppfylld och församlingshemmet därför borde skyddas mot förvanskning. Den fjärde och sista kommentaren kom från Göteborgs stadsmuseum som fastslog byggnadens höga kvalitet, både materiellt och i sitt formspråk, samt att församlingshemmet var en god representant för folkhemmets offentliga byggnader. Slutsatsen därav blev att värdena var så stora att en rivning inte kunde accepteras. De fyra aktörernas synpunkter - varav tre med utgångspunkt i det kulturmiljövårdande kunskapsfältet - inriktades således på materiella och formmässiga aspekter.

Tjänsteutlåtandet avslutades med det resonemang som föregått beslutet i ärendet och konstaterade att det i förvaltningens uppdrag och kompetensområde inte ingick att göra kulturhistoriska bedömningar. Ställningstaganden togs istället utifrån sociala aspekter och vad som ansågs gynna stadsmiljön och utvecklingen av stadsdelens framtida bärkraft. Det långa samarbete förvaltningen haft med föreningen Fastighetsägare i Gamlestaden lyftes fram liksom hur förvaltningen tillsammans med Poseidon diskuterat att skapa billiga ungdomsbostäder på Holländareplatsen. Slutsats:

Förvaltningen föreslår därför att stadsdelsnämnden tillstyrker Bostads AB Poseidons ansökan om rivningslov. (SDN Kortedala, Tjänsteutlåtande, s 3.)

Tillstyrkandet kan förstås genom hur stadsdelsförvaltningen, föreningen Fastighetsägare i Gamlestaden samt Poseidon förhandlat sig fram en gemensam berättelse om församlingshemmet, genom att problematisera frågan, förstå varandras intressen, definiera lösningen och komma överens om vad som skulle göras.

Olika berättelser och associationer

I november 2008 hade möjliggjorts för människor att ta sig in i församlingshemmet av den, återigen, olåsta källardörren. Besökarna denna gång ville använda huset att bo i. De kallade sig Frälsnings- eller Församlingspiraterna och bjöd snart in grannar, övriga intresserade och media, för att berätta om församlingshemmet:

...I lördags gick vi in i huset och bosatte oss. Vi trivs fantastiskt. **ALLT funkar, varmvatten, el, kök, duschar, toaletter, värme, nödutgångar, ventilation.** Förutom boende vill vi använda huset till barn- och fritidsverksamhet, kultur och studieverksamhet. (Motkraft: *Stoppa rivningen av församlingshemmet.*)

Ännu en gång stod funktioner, användningar och verksamheter i fokus. Att huset skulle rivnas beskrevs som:

...jätteljligt. Hela området genomgår en gentrifieringsprocess där de ska bygga massa nya hus och då blir det konstigt om de har gamla hus med billigare hyra än de nya dyra. (Informant F)

Olika nyhetstidningar rapporterade om att församlingshemmet hade blivit ockuperat, vilket följdes av publicerandet av flera insändare från olika aktörer. Som svar på det allmänna intresset kring vad som pågick i församlingshemmet valde Poseidon att också låta införa en insändare i tidningen undertecknad distriktschef Göran Olausson:

...det är inte ett bostadshus. Det är ett före detta församlingshem, som idag rymmer tre mycket nedgångna lägenheter. Resten, ca 70 procent av ytan, är stora samlingslokaler och som varken är anpassade till eller får hyras ut som bostäder. (s. 5 Göteborgs-Posten 2008-11-22.)

När Olausson senare intervjuades, angående Poseidons synpunkt om att församlingshemmet inte är ett bostadshus, förklarades att huset:

...hade i och för sig fungerande värme, försörjning... sådant fungerade, men det är ju mer än så som ska till för att en kåk ska kunna sägas vara beboelig. (Göran Olausson, intervju.)

Vad som krävdes för att församlingshemmet skulle vara möjligt att bo i och/eller värt att bevara var således inte detsamma i de olika berättelserna. Församlingspiraterna hade pekat på samma egenskaper som Olausson men med motsatt slutsats; de menade att eftersom allt i huset var fungerade så var det beboeligt.

Berättelserna om Nylöse församlingshem fick under denna period hög densitet i tid, aldrig förr – och ej heller senare – har så många olika berättelser om församlingshemmet spridits lika effektivt. Det hela avtog dock efter vad som i olika tidningar beskrevs som:

...en omfattande polisinsats. Åtta ungdomar klättrade upp på taket. Några gömde sig i källaren. (s. 14, Göteborgs-Posten, 2008-11-21.)

Uppemot 40 poliser fanns på plats för att avhysa de sista ockupanterna. Men det var lättare sagt än gjort. Först i går kväll fick polisen ut de sista ungdomarna, som hade gömt sig i källaren. /.../ Under torsdagen spärrade polisen av området kring huset för att avhysa ockupanterna - på begäran av bostadsbolaget Poseidon. (s. 20, GT, 2008-11-21.)

Genast lät Poseidon resa ett stängsel runt huset för att minska risken för ett återockuperande (Göran Olausson). I Göteborgs-Posten skrevs om vad som var på gång på Holländareplatsen och Poseidons projektledare Cathrine Gerle förklarade att:

Vi har begärt en ny detaljplan och tänker bygga nya bostäder. Ödetomten efter församlingshemmet kommer att döljas under planteringar. (Göteborgs-Posten, 2008-11-21.)

Planerad byggnation, vy från sydväst. (Källa: Göteborgs stadsbyggnadskontor 2010.)

De planerade bostäderna sades vid denna tid utgöras av cirka 25 lägenheter. I församlingshemmet inleddes arbetet med sanering av miljöfarliga ämnen. Efter några veckor, måndagen den 12 januari 2009 (Göran Olausson), började den slutliga yttre rivningen. Drygt ett år senare berättades om platsen:

Idag står det en staty där, alltså inte exakt på platsen utan lite intill. (Tor Ekwall.)

Statyn som refererades till var den som föreliggande studie tog sin början vid (se s. 146). Denna beskrevs av en boende vid Holländareplatsen:

Det är obehagligt att statyn har placerats där, den ska föreställa ett öga och har en skylt där det står Poseidon. Det är som att bostadsbolagets öga vilar över hela platsen... Det är som att de har makt över hela stället. (Informant H.)

Först efter att församlingshemmet hade rivits påbörjades arbetet med att ta fram en ny detaljplan för området. I planhandlingarna formulerades att:

Holländareplatsen har stora kulturhistoriska värden som skall beaktas i planarbetet. Särskilt får platsen studeras med tanke på Albert Lilienbergs stadsplan. (Stadsbyggnadskontoret 2010.)

Under flera år pågick planeringen och inte förrän hösten 2013 påbörjades arbetet med ett nytt hus. Då var det inte längre tal om ungdomsbostäder utan 53 bostadsrätter med restaurang i bottenvåningen (Poseidon; Våra projekt: *Holländareplatsen*). Poseidon beskrev:

Modernt och tillgängligt har varit ledord i planeringen av nybygget på Holländareplatsen. Storlekarna på lägenheterna varierar mellan ett till fyra rum och flera av dem får spännande planlösningar. Några byggs i etage med två våningar och lägenheterna högst upp får takterrasser! (Poseidon; Våra projekt: *Holländareplatsen*.)

SDF Kortedals önskan om en byggnad i trä med ungdomsbostäder - vilket var förutsättningen för att förvaltningen skulle bifalla rivningslov - uppfylldes aldrig

På den ursprungliga stadsplanen - som av flera aktörer lyfts fram som betydelsefull och viktig att ta hänsyn till - hade Lilienberg ritat en *offentlig byggnad* som skulle *stå som fond* mot Artillerigatan. Det handlade således både om användning *och* materialitet. Men i berättelsen som förhandlats fram och blivit den dominerande lyfts varken användningar eller verksamheter fram, den var i första hand objektsinriktad. Dock användes samma egenskaper/argument som i motstående berättelser, det var enbart slutsatsen därav som skiljde sig. Genom synsättet som satte det materiella främst underlättades för förståelsen att:

...det [är] alltså dags att göra verklighet av Lilienbergs planer och för Holländareplatsen att få sitt sedan länge planerade landmärke! (Poseidon; Våra projekt: *Holländareplatsen*.)

Att Lilienbergs plan en gång redan blivit verklighet, i och med församlingshemmets uppförande, kanske var svårt att tro när församlingshemmet inte längre fanns.

Avslutning

För att kunna beskriva något utan att projicera våra egna drag på det krävs att de föreställningar och förförståelser vi har kan bortses från. Det gäller föreställningar om kulturmiljön såväl som om vad ett kulturmiljöunderlag "borde" utgå från och innehålla, d.v.s. traditionella mallar, värderingsmetoder och arbetssätt.

Det är inte ovanligt att kulturmiljöprogram tar sin utgångspunkt i befintliga äldre underlag och program, likt det kulturhistoriska underlag som togs fram inför handläggning av rivningslov (NAI Swefa, odatat). Underlaget utgick från Göteborgs bevarandeprogram från år 2000 (vilket i sin tur refererade till ännu äldre dokument) där Nylöse församlingshem beskrevs ytterst kortfattat. Där var det bostadskvarteren med anslutande industrianläggningar som var värdefulla som dokument över Göteborgs industrihis-

toriska utveckling, samt den mycket tidstypiska stadsplanen (Lönnroth, 2000). Men äldre beskrivningar, med tillhörande synsätt, som ännu idag används som utgångspunkt innebär att det nya konstrueras utifrån det gamla. Trots att begreppet kulturmiljö med tiden utvidgats och omdefinierats.

Traditionella angreppssätt fungerar således inte längre och kulturmiljövården står inför utmaningen i att försöka sammanföra sådant som sedan länge hållits isär, exempelvis det materiella med det sociala, liksom expertkunskaper med medborgardeltagande. Det behövs alternativ till beskrivningar ”som görs så som de alltid har gjorts”. Exempelvis framställs i Kulturhistoriskt underlag inför handläggning av rivningslov fyra mänskliga aktörer med namn och gärning, samtliga av manligt kön, trots att reproducerandet av äldre stereotyper är ett konstaterat problem (Myrin 2009,

Grahn 2006). Men, det är möjligt att nå annorlunda resultat. Som i detta kapitel har visats underlättar ANT för fler att bli delaktiga i berättandet, som därigenom får ett bredare fält av gestaltningar. I princip kan alla som kulturmiljön angår vara delaktiga, vilket även sammanfaller med kulturmiljövårdens ideal om delaktighet och inflytande som i allt högre utsträckning framhålls som viktigt och önskvärt (Sjölander-Lindqvist et al 2010). Att använda ANT som redskap är ett alternativt arbetssätt som gör det möjligt att samla in berättelser om kulturmiljön och samtidigt undvika de problem som följer av kulturmiljövårdens traditionella mallar och värderingsmodeller.

I stället för att förstå miljön som ett fysiskt objekt blir det, genom att lyssna på de olika berättelserna, möjligt att involvera relationer, användningar och funktioner. Det är nämligen så som flertalet aktörerna

Perspektiv från sydvästra hörnet av Holländareplatsen, mot platsen där församlingshemmet inte längre finns. (Foto: Sarah Andersson, 2015.)

associerar till församlingshemmet. Vidare blir det möjligt att fånga in olika förståelser och hur de förändrats över tid. Det blir också tydligt att det finns fler och mer mångsidiga värden än de traditionella som handlar om materialitet och ursprunglig arkitekt.

Församlingshemmet var då det uppfördes år 1958 ett nytt och modernt hus samtidigt som dess omgivning uppfattades som otryggt och stökigt. Förhållandet omförhandlades genom berättelserna och församlingshemmet blev istället ett tråkigt och ödsligt hus i ett upprustat och fint område. Även fortsättningsvis kommer förhandlingar att ske mellan området och den nya byggnad som tagit församlingshemmets plats. Om detta återstår att berättas.

Referenser

Skriftliga källor och litteratur

Andersson, S. (2010) *Delaktighet – En kritisk analys av kunskapsinsamling för kulturmiljöunderlag. Konkurrerande tolkningar och alternativa berättelser om det f.d. församlingshemmet på Holländareplatsen*. Masteruppsats, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Cowan, D.; Morgan, K. och Mcdermont, M. (2009) *Nominations: An Actor-Network Approach*. Housing Studies, 24: 3, 281 - 300.

Freestone, R.; Marsden, S. och Garnaut, C. (2008) *A Methodology for Assessing the Heritage of Planned Urban Environments: An Australian Study of National Heritage Values*. International Journal of Heritage Studies, 14: 2, 156-175.

Grahn, W. (2006) "Känn dig själv". *Genus, historiekonstruktion och kulturbistoriska museirepresentationer*. Linköpings universitet, Institutionen för Tema, Tema Genus. Linköping.

GT, 2008-11-21, *Här tvingas ockupanterna ge upp kampen om huset*.

Göteborgs-Posten, 2004-11-27, *Dyra lokaler tvingar kyrkan att sälja*.

Göteborgs-Posten, 2008-11-21, *Ockupanter släpades ut*.

Göteborgs-Posten, 2008-11-22, *Församlingshemmet är inget bostadshus*.

Holmberg, H. (2009) *Trygga, säkra, attraktiva stadsdelar. En utvärdering av lokala partnerskap mellan fastighetsägare*. Kunskapsproduktion AB.

Jacobs, J.; Cairns, S. och Strebel, I. (2006) *'A tall storey...but, a fact just the same': The Red Road highrise as a black box*. Institute of Geography, School of Geoscience, University of Edinburgh.

Jenkins, L. (2002) "11, Rue du Conservoire and the Permeability of Buildings", in *Space & Culture*: vol. 5 no. 3 august 2002. Sage Publications, s. 222-236.

Latour, B. (1993) *We have never been modern*. New York: Harvester Wheatsheaf.

Latour, B. (1996) *Aramis, or the love of technology*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Latour, B. (1998) *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan tingens organisationsteori och tingens sociologi*. Nerenius och Santérus Förlag AB, Stockholm.

Latour, B. (2005) *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press Inc. New York.

Lönnroth, G. (red.) (2000). *Kulturbistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: ett program för bevarande*. D. 2. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret.

Myrin, T. (2009) *Genusperspektiv på kulturmiljövård. En diskussion om genus i bebyggelseantikvarisk verksamhet*. Magisteruppsats, Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet.

NAI Swefa (odaterad) *Gamlestaden 7:22 – Kulturbistoriskt underlag inför handläggning av rivningslov*. Rapport av Krus, A.

Regeringskansliet: Publikationer: *Folkbokföringen*, SOU 2009:75 URL:<http://www.sweden.gov.se/sb/d/108/a/131303>. Hämtad 2010-06-11.

Ruming, K. (2009) *Following the actors: mobilising an actor-network theory methodology in geography*. Australian Geographer, 40 (4), 451-469.

Sjölander-Lindqvist, A., Bohlin, A. och Adolfsson, P. (2010). *Delaktighetens landskap: tillgänglighet och inflytande inom kulturarvssektorn*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Tait, M.; While, A. (2009) "Ontology and the conservation of built heritage", in Environment and Planning D: Society and Space: Volume 27, s. 721-737.

Unnerbäck, A. (2002) *Kulturbeskrivning av bebyggelse*. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Otryckta källor

Bostads AB Poseidon, *Poseidon köper fastighet i Gamlestaden*. Pressmeddelande (internet). URL: <http://poseidon.goteborg.se/sv/Pressmeddelanden/Poseidon-koper-fastighet-i-Gamlestaden/> Hämtad 2014-11-08.

Göran Olason, distriktschef Kortedala/Bostads AB Poseidon. Planerad intervju, 2010-04-06, Kortedala BoButik.

Informant D, affärsidkare Holländareplatsen. Spontan intervju, 2010-03-22, Holländareplatsen.

Informant F, tidigare tillfälligt boende i församlingshemmet. Spontan intervju, 20100421, telefon.

Informant H, boende vid Holländareplatsen. Spontan intervju, 20100409, Holländareplatsen.

Informant R, boende vid Holländareplatsen. Spontan intervju, 20100411, Holländareplatsen.

Lasse Alerås, uppväxt i församlingshemmet. Planerad intervju, 2010-04-08, Torsby kyrka.

Lisbet Nordgren, tidigare anställd i Nylöse församling. Planerad intervju, 2010-04-13, telefon.

Motkraft: *Stoppa rivningen av församlingshemmet* (internet). Publicerat 2008-11-15 URL: <http://motkraft.net/nyheter/3310>. Hämtad 2014-11-08.

Poseidon bygger: Våra projekt: *Holländareplatsen* (internet) URL: <http://poseidonbygger.se/projekt/hollandareplatsen/#content-2>. Hämtad 2014-11-08.

SDN Kortedala: Snabbprotokoll, sammanträdesdatum 2008-08-12, dnr 0333/08: *10. Yttrande till byggnadsnämnden angående Rivningslov för rivning av församlingshem/ bostäder (fd Nylöse församlingshem)* (internet). www.goteborg.se: Handlingar och protokoll. Hämtad 2014-11-08.

SDN Kortedala: Tjänsteutlåtande, utfärdat 2008-08-04, dnr: 0333/08: *Yttrande till byggnadsnämnden angående Rivningslov för rivning av församlingshem/ bostäder (f.d. Nylöse församlingshem)*(internet) www.goteborg.se: Handlingar och protokoll. Hämtad 2014-11-08.

Tor Ekwall, komminister i Nylöse församling. Planerad intervju, 2010-04-07, Nylöse kyrka, Gamlestaden.

Arkiv

Byggnadsnämnden: protokoll, 2008-10-07: § 495 *Rivningslov Gamlestaden 7:22* (internet) www.goteborg.se: Handlingar och protokoll. Hämtad 2014-11-08.

Lilienberg Albert (1913) *Förslag till stadsplan* (ritning). Stadsbyggnadskontoret, Göteborg.

Gamlestadens bibliotek, tidningsurklippspärm, *KLIPP Gamlestaden Utby 2008*.

Stadsbyggnadskontoret, Gamlestaden 7:22, 2006-04-18: *Ansökan om ändring från församlingshem till lägenheter i flerbostadshus*.

Stadsbyggnadskontoret, Gamlestaden 7:22, 2008-10-07: *Handling för rivningslov, Holländareplatsen 4-6*.

Stadsbyggnadskontoret, Gamlestaden 7:22, 2008-10-07: *Ansökan om rivningslov*.

Stadsbyggnadskontoret, 2010-12-10. Diarienummer 0413/07: *Detaljplan för Bostäder och handel vid Holländareplatsen inom stadsdelen Gamlestaden i Göteborg*.

Berget i staden
– Bunkebergets mångfaldiga värden

BEATE FELDMANN EELLEND

AREA 51

THS

Berget i staden – Bunkebergets mångfaldiga värden

BEATE FELDMANN EELLEN

Inom de närmaste åren beräknas stadsdelen Gamlestaden i Göteborg ha omvandlats radikalt från en karaktäristisk industristadsdel med arbetarbostäder och stora fabrikslokaler till en attraktiv blandstad med plats för såväl bostäder och handel som kultur- och fritidsverksamheter.

En fördjupad översiktsplan antogs år 2006 i Göteborgs kommunfullmäktige där Gamlestaden bedöms ha en viktig roll i Göteborgs allmänna stadsförnyelse. I de stora byggnader som för ett par tiotal år sedan rymde fabriksverksamheter och kontorslokaler pågår nu en planerad etablering av medieföretag och kulturaktiviteter. I strävan efter att skapa en ”levande blandstad” där en mångfald av människor, stadsmiljöer och verksamheter är idealet betonas bostädernas avgörande betydelse i termer av ”loft living” och ”piazzor”. Med hjälp av såväl ett nytt regionalt handelscentrum och småskalig handel som av nya bostäder på fabriksbyggnadernas tak, ska alltså nya grupper av konsumenter och invånare lockas till stadsdelen. Ambitionsnivån anges vara hög i syfte att höja ”Gamlestadens idag lite skamfilade rykte som otrygg och sargad stadsdel samt för att kunna skapa stadsmiljöer av hög kvalitet” (Fördjupad översiktsplan

2006, s. 7 samt Föreningen Fastighetsägare i Gamlestaden 2007).

I denna stadsförnyelse och förtätning beskrivs även naturmiljöer och fritidsverksamheter som värdefulla och attraktiva, där Bunkeberget är exempel på båda dessa värden. Berget ligger i utkanten av Gamlestadens centrum men i anknytning till den 1,8 km långa fabriksbyggnad som uppfördes av SKF och som i den nya stadsplanen har fått en central funktion under namnet Nya Kulan. Inuti berget byggdes 1939 ett skyddsrum för de boende i stadsdelen. Uppifrån berget har man en vidsträckt utsikt över såväl Gamlestaden som delar av Göteborgs centrum. Berget har kontinuerligt brukats för promenader och utflykter och själva bergrummet har sedan slutet av 1930-talet använts för olika verksamheter. Närmare 20 år senare övertogs bergrummet av SKF för planerad krigsproduktion och skydd för de anställda. Sedan år 1998 används delar av Bunkebergets inre, med visst kommunalt stöd, som skateboard- och inlinepark för åkare i hela Göteborgstrakten.

De världspolitiska händelser som under andra världskriget och kalla kriget ledde till att skyddsrum sprängdes i Bunkeberget och att SKF senare fick

lagfarten till bergrummet påverkar villkoren för hur och av vem bergrummet ska användas i framtiden. Vid slutet av 1990-talet, 10 år efter kalla krigets slut, fanns inte längre något behov av att skydda och säkra verksamheten vid SKF mot yttre hot. I stället fanns ett behov av mötesplatser och fritidsaktiviteter för ungdomar som vid den tiden tillgodosågs genom att bergrummet bland annat uppläts till skateboardverksamhet. Drygt 10 år in på 2000-talet står Bunkeberget inför ännu en förändring genom den genomgripande upprustning och kvalitetshöjning av Gamlestadens som den kommande stadsomvandlingen syftar till. Vems intressen som har störst makt i denna strukturella och vardagliga förändringsprocess återstår i skrivande stund att se.

Det här kapitlet vill visa hur just ett berg kan synliggöra förhandlingar mellan olika värden och intressen i planeringsprocesser såväl som i människors vardag. Studien är baserad på material som förutom intervjuer och observationer även består av tidningsartiklar, arkivmaterial från Stadsbyggnadskontoret i Göteborg samt internetsidor, kartor och fotografier. Kapitlet tar alltså sin utgångspunkt från ett berg i staden och handlar om hur världspolitiska skeenden och samhällsliga omvandlingsprocesser formas i växelverkan med människors lokala vardagsmiljöer. Genom människors praktiker har bergrummet lösgjorts från sin tidigare funktion och betydelse som skyddsrum till att präglas av ett mer oreglerat bruk för en ny grupp av stadsbor. När berget undersöks som vardaglig miljö blir det även tydligt hur dialektiken mellan natur och kultur kan omvandla något så konkret som ett berg. Ägoförhållanden formar bergets sociala och kulturella position i staden och påverkar hur olika ideal får olika betydelse i stadsomvandlingar, beroende på vems och vilka behov det är som under olika tider haft störst inflytande i stadslandskapets förändring.

SKF- ett världsföretag i Gamlestadens

SKF:s etablering och expansion i Gamlestadens under början av 1900-talet har dominerat stadsbyggnad, infrastruktur och vardagsliv i stadsdelen. Vid SKF anställdes också många utländska arbetare. SKF såg det som sitt ansvar att tillhandahålla bostäder åt sina arbetare vilket ledde till att företaget under större delen av 1900-talet kom att dominera bostadsbyggandet och även initierade bildandet av bostadsrättsföreningar i Gamlestadens i de tidigare hyreshusen (Atlestam, Caldenby och Tiselius 1993). De första grupperna som kom efter andra världskriget var estniska flyktingfamiljer och italienare, vilka kom att påverka stadsdelens sociala och kulturella liv markant. Som exempel på detta rymmer Gamlestadens kulturarv en estnisk båtklubb och en italiensk bostadskoloni med egen bar (se t.ex. Hansson 2006).

Sedan 1990-talet har SKF successivt flyttat sin verksamhet från den långa fabriksbyggnad som sträcker sig längs Artillerigatan, kallad Kulan. Denna omstrukturering följer andra exempel på industrinedläggningar i Gamlestadens. Bara när det gäller SKF och Kulan frigörs t.ex. närmare 70.000 kvm yta för nya verksamheter. En sådan strukturell omvandling innebär inte enbart en radikal förändring av Gamlestadens. Dess följderna ingår även i de framtida villkor som ställer krav på Göteborgs kommun. Det är följaktligen dessa villkor och förutsättningar som präglar den fördjupade översiktsplan för Gamlestadens som stadsbyggnadskontoret utarbetat.

1998 upphörde även det 5.000 kvm stora bergrummet i Bunkeberget att användas som skyddsrum för SKF:s krigsproduktion. Den geopolitiska ordningen hade förändrats efter kalla krigets slut och världsföretaget hade inte längre behov av lokaler under jord dit vital utrustning kunde transporteras och gömmas undan för att säkra produktionen (Fritz och Karlsson 2006). Under denna period fanns många hotbilder

mot SKF och därmed även mot Gamlestadens invånare. Med tanke på bergrummets volym sörjde SKF för att skydda stadsdelens hela befolkning i händelse av yttre hot då det var viktigt att snabbt kunna ta skydd (Gösta Andersson, intervju 2010-07-08). SKF's kommunikationschef Gösta Andersson berättar att han så sent som vid början av 2000-talet varit med och röjt ut det sista av kontorsutrustningen i skyddsrummet, så som telefoner och latriner. Enligt Gösta Andersson är skyddsrummet bevarandevärdt då det faktiskt kan ses som en del av Sveriges totalförsvaret under kalla kriget, med tanke på att det användes för både maskiner och människor.

Bergets dialektik

Bunkebergets olika yttre och inre rum brukas och har brukats på olika sätt. Berget är alltså inte enbart ett uterum utan rymmer även inomhusmiljöer. Dess värden är därmed mångfaldiga och visar hur stadsliv formas i växelverkan mellan natur och kultur.

I analysen av ett bergs betydelse och värden i staden förstår jag tid och rum som ömsesidigt sammanlänkade med varandra. Mer precist använder jag mig av den franske geografen Henri Lefebvres teoretiska perspektiv där rum och plats ses som materiella och symboliska konstruktioner. Eftersom platser är ömsesidigt sammankopplade och relaterade till varandra bör de analyseras som meningsfyllda och praktiska iscensättanden av sociala handlingar. Jag menar att Lefebvres rumsliga teori är särskilt användbar eftersom den inte enbart inkluderar uppfattningar och tolkningar av rum utan även lyfter fram själva livet i rummet. Därmed ses platser som formade i växelverkan mellan det symboliska och det materiella (Lefebvre 1974/1991).

En sådan relationell förståelse innebär också att sociala handlingars politiska innebörder betonas. Genom att undersöka omvandlingar i tid och rum blir

det möjligt att synliggöra vilka konsekvenser strukturella förändringar kan få för människor i deras vardag. Enligt Lefebvre är varje socialt rum resultatet av en process av såväl mångfaldiga föreställningar och uppfattningar som praktiker i och teorier om människors vardagsliv. Men varje socialt rum har också en historia som är innesluten i bestämda naturliga omständigheter och som ger dem särskilda kännetecken (Lefebvre 1974/1991). Genom att rikta sökarmen mot Bunkebergets yttre och inre rum kan dialektiken mellan natur och kultur synliggöras och hur den skapas i samhällsliga förändringar på såväl lokal som global nivå.

Lösgjorda rum

Stadslandskapet rymmer en mängd olika rum, såväl tillgängliga som avgränsade. Men vilka som förstås som det ena eller det andra är inte för evigt givet. Snarare är det sätten som människor använder dessa rum på som påverkar platsens identitet. Den stora variationsrikedomen i stadslandskapet inkluderar både planerade och oplanerade platser såväl som tillrättalagda och gränsöverskridande sätt att använda platserna. I offentliga urbana rum runt om i världen ägnar sig människor åt en mångfald av aktiviteter som inte ursprungligen var avsedda för dessa platser. I vissa fall förekommer dessa aktiviteter parallellt med de ursprungliga, planerade användningarna, som till exempel på trottoarer, gator och torg. På andra platser kanske det inte längre finns, och har möjligen heller aldrig funnits, något fastställt sätt att bruka platsen. Exempel på sådana rum kan vara nedlagda fabriker eller mellanrum i trafikkaruseller. Alla dessa rum är exempel på vad de båda brittiska arkitektur- och samhällsplaneringsforskarna Karen A. Franck och Quentin Stevens kallar för lösgjorda rum (*loose space*) (Franck och Stevens 2006). De betonar att det är människors handlingar som lösgör rum:

Accessibility, freedom of choice and physical elements that occupants can appropriate all contribute to the emergence of a loose space, but they are not sufficient. For a site to become loose, people themselves must recognize the possibilities inherent in it and make use of those possibilities for their own ends, facing the potential risks of doing so. (Franck och Stevens 2006 s. 2.)

Somliga typer av platser är förvisso per definition mer lösgjorda än andra men det är just människors aktiviteter som lösgör rum, oavsett om dessa aktiviteter är officiellt sanktionerade eller ej. Många av de praktiker som lösgör rum är dessutom varken produktiva eller reproduktiva. De används vare sig i syfte att arbeta eller för att konsumera. Istället är de aktiviteter som utförs i situationer för fritid, underhållning, social interaktion, självförverkligande eller politiska uttryck. Dessa praktiker ligger därmed ofta utanför den formella ekonomin och uppstår utan officiella sanktioner eller försäkran om kontinuitet och varaktighet från myndigheter eller markägare (Franck och Stevens 2006). Enligt denna definition framträder Bunkeberget som ett tydligt exempel på ett lösgjort rum. Dess gröna yttre värden har visserligen sedan länge uppmärksamats i planerings- och bevarandedokument. Men det är människors praktiker som främst har präglat bergets samtidigt välkända yttre och hemliga inre identitet. Ännu tydligare blir detta om vi riktar sökarljuset mot de mångfaldiga sätt och de många olika grupper som har brukat och brukar dessa inre och yttre rum för olika ändamål.

Bergets värden

Bunkeberget utgörs av gnejser och graniter och har haft betydelse för människor i deras vardag i flera tusen år. Här finns ett antal lämningar som vittnar om att berget varit boplats för forntida människor (Fördjupad översiktsplan Göteborgs stad 2006 samt

Atlestam, Caldenby och Tiselius 1993). Och alltsedan Gamlestaden utvecklades till industristadsdel under 1900-talets första hälft har bergets gröna yta använts som rekreationsområde av invånare i alla åldrar. Förutom att vara ett grönområde finns det också stora utrymmen i bergets inre.

Enligt folkhemsepokens stadsbyggnadsideal skulle grönområden såsom berg och kullar finnas kvar i stadsbilden, då dessa ansågs främja ett hälsosamt friluftsliv för de boende. De naturgivna förutsättningarna användes vid 1930-talets slut medvetet i stadsbyggnaden i stället för att slumpmässigt lämnas kvar som restytor eller svårbebyggda platser (Lundgren Alm 1996). Kullar och berg bedömdes då vara användbara som lekplatser och strövområden. I Gamlestaden exemplifieras detta stadsbyggnadsideal med det faktum att Bunkeberget varken har sprängts bort eller bebyggt vid den stadsutbyggnad som pågick i stadsdelen fram till andra halvan av 1900-talet.

Sociotopbegreppet har lanserats av landskapsarkitekten Alexander Ståhle som en parallell till biotopbegreppet och används som ett redskap för att beskriva en plats sociala och kulturella värden utifrån information om hur den används och upplevs av människor (Ståhle 2000). På en sociotopkarta över stadsdelsområdet Kortedala, där Gamlestaden ingår, ges en översiktlig redovisning för hur utemiljön upplevs och används av de boende i stadsdelen. På denna karta är Bunkeberget och dess topp utsatta som platser vilka främst används av boende i stadsdelen och ges ett högt sociotopvärde. Berget bedöms vara såväl en grön oas, en mötesplats och en naturupplevelse. Dessutom lyfts bergets kulturhistoria fram, dess funktion som utblicksplats med öppenhet och luft och möjligheterna att här ha picknick, promenera, leka sällskapslekar och hämta kraft och vila (Göteborgs stad: Park och natur 2008). Dessa värden bekräftas även i

den kulturmiljöanalys som gjorts för Gamlestadens. Genom ett brukarperspektiv belyses att såväl boende som besökare främst uppskattar Bunkeberget för dess promenadstråk och som en utsiktspunkt över staden (Söderback och Modin 2009).

Det finns även en historisk kontinuitet i att betona Bunkebergets naturvärden i olika planerings- och kulturmiljödokument. När t.ex. stadsplanekontoret i Göteborg år 1956 lade fram ett förslag till Kungl. Majt., om att ändra i stadsplanen och låta SKF anordna lokaler i bergets inre för industriändamål, underströks just att bergets yttre delar skulle lämnas i stort sett

oberörda för att även i fortsättningen kunna användas som rekreationsområde. I 1956 års stadsplan ägs berget av staden och beskrivs som ett parkområde som till större delen är bevuxet med lövträd och buskar av olika slag. Parkvägar och trappor definieras som ordnade varför området är väl åtkomligt från olika håll. Det anses därmed utgöra ett värdefullt rekreationsområde för de kringboende (Göteborgs stadsplan 1956).

Femtio år senare, när Göteborgs stadsbyggnadskontor presenterade förutsättningarna för planområdet i sin fördjupade översiktplan, beskrevs Bunkeberget som ett ”viktigt grönområde och en resurs mitt bland

Upprustning av Bunkeberget 2014 enligt förslag från invånare och fastigbetsägare. (Källa: Göteborgs stads hemsida/aktuellarkiv: "Bunkeberget rustas upp i sommar".)

Parti av Bunkeberget vid Artillerigatans östligaste del. (Källa: Göteborgs stadsmuseums samlingar, objektsnummer GhmR:266:37.)

bostäderna” (Fördjupad översiktsplan 2006, s. 52). I detta dokument behandlas även trygghetsaspekten. Det betonas att området har röjts och att grillplatser har anlagts för att göra berget mindre otryggt.

Det finns en lång kontinuitet i hur berget har använts utifrån dess naturvärden i stadslivet. Det är inte bara promenadstigar och skidbackar som har lockat barn och unga att tillbringa sin fritid på Bunkeberget. Lämningarna efter försvarets luftvärn laddar berget med en karaktär av hemligt rum. Talvi Eellend f. Savioja, född 1945, flyttade med sin familj till stadsdelen Gamlestad på 1950-talet efter att hennes föräldrar efter andra världskrigets slut flytt Sovjets

ockupation av Estland. Fadern fick då, som så många andra estländare arbete på SKF medan modern arbetade som lärare i en av Gamlestadens skolor. Talvi berättar hur hon under 1950- och 60-talet som barn lekte och som tonåring smygrökte bland skyddsvärnen och bunkrarna uppe på berget (Talvi Eellend f. Savioja, intervju 2010-07-04). Det var med spänning och nyfikenhet hon en gång till och med fick följa med sin far in i bergrummet under en av de många övningar som de anställda deltog i. För henne och för de många barn och ungdomar som har bott och som fortfarande bor i Gamlestad är deras erfarenheter av Bunkeberget kopplat till spänning och hemligheter.

Författarinnan Enel Melberg, Talvis äldre syster, har i en av sina självbiografiska böcker skildrat barndomens äventyr på Bunkeberget.

Hemma lekte jag mest med en pojke av strandfolket som hette Eino. Han var kvarsittare, lätt harmynt och pratade genom näsan. Men han var en bra kamrat och vi klättrade tillsamman i berget ovanför vårt hus, hittade grottor som vi utnämnde till guldgrottan och silvergrottan. Vi låg och lurpassade på älskande par uppe i bergen som låg och hånglade och lovade att gå längre och hade väl gjort det om inte vi haft så svårt att hålla oss för skratt. (Melberg 1977.)

Här fanns alltså möjligheter för unga kärlekspar att dra sig undan i fred i Bunkebergets naturmiljö och för de yngre barnen att utforska den väntande vuxenvärldens mysterier. Att det under bergets yttre och mer kända rum även fanns mer dolda platser i form av lämningar av militära försvarsvärn och låsta skyddsrum i dess inre bidrog säkerligen till en känsla av äventyr och gränsöverskridanden bland Gamlestadens barn och ungdomar. Vetskapen om skyddsrummet i berget och erfarenheterna av att använda skyddsvärnen på berget i lek och vardag formade en slags kulturell kompetens i Gamlestaden (jfr Feldmann 2008). Denna situerade kunskap, med Bunkeberget som arena, bestod bland annat av vetskapen om att geopolitiska hot kunde förändra vardagslivet och den trygga närmiljön radikalt, i händelse av ett nytt världskrig.

Bergrummets urbana mytologi

Bunkeberget och dess inre har sedan 2000-talets början ofta diskuterats i trådar om urban utforskning (UE) på internetforumet Flashback. Flera olika personer jämför här sina kunskaper om bergrummet. Men det verkar som det är långt ifrån alla som verkligen har varit i området och utforskat berget personligen. Ändå florerar rykten och myter om bergrummet och dess verksamheter:

Något som kommit upp flera ggr i denna tråden är SKF och det finns faktiskt lite spännande där. Det finns en tunnel från SKF till det berget som nu inhyser ”Area 51”. Där fanns möjlighet att för länge sedan tillverka **stram bonnöt** flyglager som var en krigsviktig produkt. SKF hade dessutom möjlighet att tillverka ammunition så man behövde väl lite tunnlar och berggrum. Pratade en gång med en farbror som varit med i SKF:s numera nedlagda driftvärn som berättade att de hade färdiga slangladdningar i källaren för att snabbt kunna spränga vissa broar i närheten. (Flashback: UE i Göteborg, medlem ”UT64”.)

En fråga från ”BD skejten” om vad trådanvändarna tycker om att det finns en skateboardpark inne i Bunkeberget och om någon vet ifall det finns några gångar ifrån den inleder en diskussion där försök görs att tids- och funktionsbestämma skyddsrummet:

”The revelator”: Det berggrummet har varit (om jag inte minns alldeles fel) ett skyddsrum för SKF. Men det kanske du visste. Det har varit uppe för diskussion tidigare i tråden. Tydligt ska det gå någon tunnel från SKF till skyddsrummet, men det är inget jag egentligen vet, bara hört talas om. Jag tycker att det är bra att de har byggt en skateboardpark därinne, inte för att jag själv åker, men hellre det än att det står och förfaller eller plomberas.

”Griffin”: Tunnel mellan berg och SKF under vägen bekräftas. Jag snackade med SKF för ett tag sedan och dom meddelade tunneln finns men är plomberad.

”Mumma” som har varit inne i berggrummet ger fakta-information vilket leder till fortsatta spekulationer mellan flera användare i tråden:

“mumma”: Been there, done that. Det finns 4 personskyddsrum INNE i berget som bägge är två våningar. Tror att en våning skulle rymma 120 personer, eller så var det 120 personer totalt. Vid en av ingångarna vid stötvågstunneln så finns det en tunnel som går nedåt och mot vägen. Det ligger stora rör på botten, men ser inte direkt ut som fjärrvärme rör utan är nog äldre än så.

”westgothia”: Stötvågstunnel? har detta berggrum modifierats för ”kalla kriget”, trodde det byggdes

under andra världskriget? kan inte rören vara en enklare form av kabelkulvert till fabriken kanske?

”The revelator”: Man kanske byggde en stötvågstunnel (har hört att det också kallas för bombficka) just för att det var krig ute i Europa.

”westgothia”: OK! Ja tänkte på kärnvapen när ja läste stötvåg, funderade om stället ”modifierats” på senare tid (typ 60/70 tal). Har för mej att stället byggdes under/i anslutning till andra världskriget, har för mej att jag läst detta tidigare i träden. Personligen tror jag att förbindelsen med fabriken är nån form av kabelkulvert men jag kan ju ha fel!

”The revelator”: Jag har också för mig att det byggdes under andra världskriget, har nog läst det i träden. Betyder ju dock inte att det stämmer. Kan ju ha byggts senare. Har aldrig varit inne där så jag vet inte hur det ser ut. Kabelkulvert är väl inte omöjligt, även bergrum behöver ju el. (Flashback: UE i Göteborg.)

Ytterligare en användare ger information om att Göteborgstidningen skrev om bergrummets historia när en skateboardhall öppnades vid slutet av 1990-talet och refererar i sitt inlägg till att skyddsrummet byggdes på 1950-talet under Suez-krisen. Därefter leder temat vidare in på och avslutas med allt vidare spekulationer om hur långt kulvertarna sträcker sig under jord, huruvida de är sammanlänkade med Lv6 i Kviberg eller ej och på vilket sätt de uppgifter man lämnar på forumet går att säkerställa som sanna eller som rena påhitt.

När de urbana utforskarna intresserar sig för Bunkeberget och dess inre vittnar detta om en vilja att både försöka förstå och bemästra platsens historiska och geografiska kontext. Att bergrummet inte längre är stängt för allmänheten minskar inte intresset bland de urbana utforskarna. Snarare är det så att man försöker bräcka varandra i hemlig och inofficiell kunskap samtidigt som man även använder sig av offentliga ritningar över och allmän information om skateboardhallen Area 51 i sitt utforskande av bergrummet och dess koppling till SKF.

Från skyddsrum till ungdomslokal - det lokals globala aspekter

Bunkebergets topografi består av såväl yta och djup i form av toppar, sluttningar och inre rum. I en tidsrumslig analys framträder också något komplicerade markägoförhållanden. I stadsbyggnadskontorets arkivdatabas är den första anteckningen angående skyddsrum i Bunkeberget daterad till 1939-12-05. Under de följande 18 åren utfördes ett par nyanläggningar av vatten- och avloppsledningar samt utvidgningar av skyddsrummet. Under denna period ägdes hela berget samt dess inre uppenbarligen av Göteborgs stad. I mars 1957 upprättades emellertid en lagfart där bergrummet uppläts till SKF och en ny stadsplan upprättades för platsen. I och med att berget togs i anspråk för SKFs produktion byggdes en underjordisk tunnel med tillfart till Bunkeberget under Artillerigatan från Kulan, för att tjänstemän och arbetare enkelt skulle kunna transportera sig själva och utrustningen i säkerhet. Användningsområdet för bergrummet ändrades därmed till industriändamål. De restriktioner som anges i förslaget berörde huvudsakligen de boendes vardagsmiljöer runt berget.

Syftet var att möjliggöra att i bergets inre anordna lokaler för industriändamål. Bergets yttre delar skulle i stort sett förbli oberörda av bergrumsanläggningen för att även fortsättningsvis kunna tjäna rekreatiönsändamål. Denna användning av markytan skulle vara tillförsäkrad allmänheten genom avtal vid blivande upplåtelse av området. Genom stadsplanebestämmelserna säkrades också att:

...industriutnyttjandet ej blir sådant att närboende villas olägenheter härav med hänsyn till sundhet, brandsäkerhet och trevnad. (Göteborgs stadsplan. Stadsplanekontoret, Göteborg 1956-09-13.)

Vidare reglerade bestämmelserna bl.a. att området inte skulle få inhägnas och att ”här ej får utföras anordningar som förändra områdets natur” (Göteborgs stadsplan. Stadsplanekontoret, Göteborg 1956-09-13).

Under 1960-talet sprängde SKF flera gånger i berget för utökade skyddsrum för sin verksamhet (Ulf Kri, intervju 2010-07-14). Vid slutet av 1990-talet fanns emellertid inte längre något behov för SKF att ha ett skyddsrum i nära anslutning till fabriken, vilket ledde till att bergrummet sedan år 1997 hyrs ut till Kortedala stadsdelsförvaltning. Enligt en artikel i Expressen tog en 9-årig pojke vid denna tid kontakt med stadsdelsförvaltningen för att han ville ha någonstans att åka inlines. Denna kontakt ledde till att dåvarande projektledare i kommunen, Siamac Fallah undersökte möjligheterna att nyttja Bunkeberget för ungdomsverksamhet (Nilsson 1998). Kommunen var positiv till detta och år 1998 skedde ännu en omvandling av bergrummets funktion då stora delar av de 5.000 m2 stora skyddsrummen blev till ett aktivitetscentrum för ungdomar (Utdrag arkivdatabas. Arkiva/Göteborgs SBK 2010-07-12). Redan från start bestämdes att det var skateboard- och inlineklubben This Is Happy Skating (TIHS)¹ som skulle driva den verksamhet som till en början kallades ”Gamlestadens allaktivitetscenter” och som beskrevs som ”Göteborgs häftigaste ungdomslokal”.

Det känns underbart. Vi har letat lokaler i två år och nu står vi här med det absolut häftigaste som finns, säger Jorge Latoff, ordförande i inlineföreningen TIHS till GT. (Nilsson 1998.)

Vid invigningen i december 1998 gav kommunens politiker och tjänstemän uttryck för en stor entusiasm. Bergrummet var en möjlighet att starta en gigantisk fritidsgård för barn och ungdomar som bodde i områ-

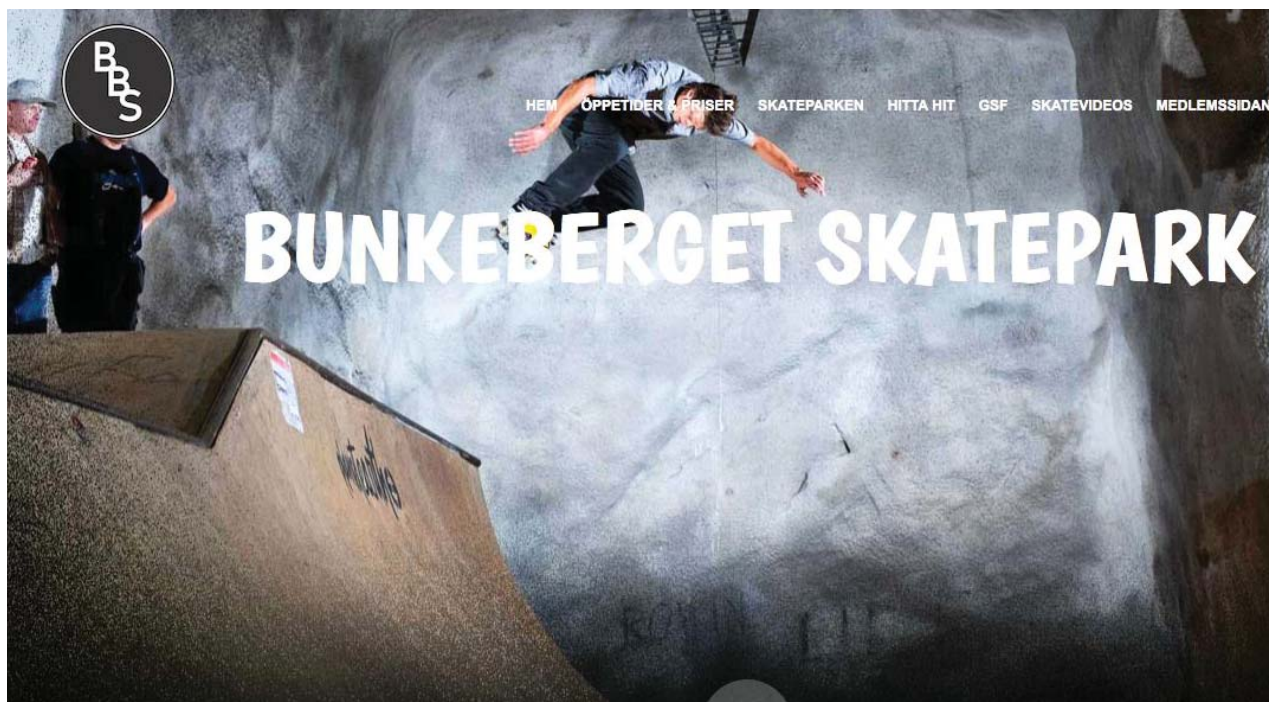
det. Som den största fördelen såg man att det med relativt små medel gick att skapa möjligheter för ungdomar att aktivera sig utifrån deras egna önskemål.

Projektet är en konsekvens av den fritidsvaneundersökning vi genomfört. I det här fallet vet vi att detta är precis den verksamhet som ungdomarna önskat sig. Det känns underbart, säger fritidsnämndens ordförande Britt Solberg (s). (Linne 1998.)

Inom ramen för Göteborgs ungdomssatsning samt Gamlestadens lokala ungdomssatsning var ambitionen att med finansieringsstöd av de statliga så kallade Blommanpengarna, Kortedala stadsdelsförvaltning och Göteborgs idrotts- och föreningsförvaltning, skapa Europas största skateboard- inline- och bmx-hall (se bl.a. Göteborgs stad Stadsbyggnadskontoret 2008 samt Hansson 2006). Även SKF bidrog till en början med sponsorpengar till verksamheten. Verksamheten i bergrummet, som nu har bytt namn till Area 51, drivs alltså av den ideella föreningen TIHS², i samarbete med en halvtidsanställd vid kommunen som främst ansvarar för uthyrning av lokalerna. De 5.000 m2 som arrenderas av TIHS är indelade i sex olika stora lokaler mellan 200 m2 och 1.300 m2, inredda med åkitor och ramper för skateboard, inlines och bmx-cyklar. Idrotts- och föreningsnämnden i Göteborgs stad har vid upprepade tillfällen beviljat föreningen finansiellt stöd med 150.000 kronor per år. Motiveringen har konsekvent varit att ”verksamheten är unik i sitt slag och samlar ett stort antal ungdomar från hela Göteborg vilka annars skulle sakna en arena att utöva sina intressen” (Göteborgs stad Idrott och förening, protokoll från sammanträden 2008, 2009 samt 2010). Antalet besökare har successivt ökat och uppgick år 2009 till cirka 13.000 personer. Dessa

¹ Noteras kan att denna förkortning läst baklänges blir SHIT.

² Under våren 2010 överlämnades dock driften av Area 51 till Göteborgs skateboardförening där även Niklas Möllberg ingår.

Bunkeberget skatepark. (Källa: www.bunkeberget.org/hem. Hämtad 2014-12-13.)

anges vara killar och tjejer i olika åldrar från hela Göteborg som åker skateboard här (Göteborgs stad Idrott och förening, protokoll från sammanträden 2008, 2009 samt 2010). Att målgruppen är så blandad framhålls av föreningens ordförande Niklas Möllberg som något unikt:

Framför allt att alla är tillsammans på samma ställe och gör saker, vi har inte uppdelat att ”nu ska vi bara ha juniorer och inga andra ska åka. Om du kommer hit en lördag så kan du hitta killar som är sju år gamla och dom som är 15 år, alla åker i samma ramp och diskuterar samma problem, funderar på samma saker. Jag känner inte till nån annan sport som är på det sättet, det här är ju framförallt väldigt spontant också, det gör det ännu mer unikt. Och du har alla möjliga typer av människor också, du har folk här som är högutbildade eller tekniker. Samtidigt så har du andra killar som kör sopor i princip, eller snickare. Men det är rätt mycket också såna här kreativa människor, som liksom mera är öppna till sinnet och vill prova

nya grejer. Det finns både för och nackdelar med det kan jag känna, men det är salig blandning helt enkelt vilket gör att det blir kul. (Niklas Möllberg, intervju 2010-03-15.)

Förutom skateboardcentret hyrs även 800 m² av berggrummet ut till föreningen Göteborgs kulturevent som driver festlokalen Berg 211 (Skatepark Area 51 hemsida samt Berg 211 hemsida). Denna förening hyr i sin tur ut berggrummet till klubbar för olika typer av fester och konserter, varav många på det tidigare nämnda internetforumet Flashback beskrivs som ”underground” i mer än fysisk mening. I samband med att en man mördades under en konsert inne i berggrummet, vilket fick stor uppmärksamhet i Göteborgs media, startades en tråd på Flashback. Spekulationer och erfarenheter av att ha besökt Berg 211 vittnar här om lokalens dunkla rykte:

”Shoplifter”: Läskigt. Där har man ju varit på klubb ett gäng gånger. Stället är som gjort för en mordthriller egentligen...
/.../

”Bullgumma”: I lokalen arrangeras olika typer av evenemang. Även FPP, Fetish People Party, och diverse synthklubbar brukar ha tillställningar i lokalerna. (Flashback: Knivöverfall/mord i Berg 211 Göteborg.)

Niklas Möllberg menar att det inte är lyckosamt när både Area 51 och Berg 211 har nattöppet eftersom nyktra ungdomar som besöker skateboardhallen då riskerar att möta berusade och ibland stökiga besökare från festlokalen.

Så dom har alla möjliga typer av fester, ibland är det ganska röjigt. Vi har lite problem med detta eftersom nödutgången det gör att det springer ut folk här och även i hallen på nätterna. En gång satt det 15-16-åringar här utanför som var aspackade, satt och söp. Det har vart bråk, senast var det ett jävla bråk, polisen kom hit också, då var det några som hade dragit kniv och såna saker. (Niklas Möllberg, intervju 2010-03-15.)

Möllbergs förhoppning är att i framtiden kunna ta över även festlokalernas yta för att expandera aktivitetscentret med omklädningsrum och duschar. Dessa planer skulle därmed vara en fortsättning på den satsning som påbörjades under andra halvan av år 2009. Då byggdes nya ramper i stora delar av hallen och ett nytt golv lades för att locka än fler åkare till bergrummet.

Den brittiska geografen Doreen Massey menar att förståelsen av tid och rum som relationellt konstituerade kan synliggöra hur globalisering förenar geografi med historia. Massey menar att globalisering inte är någon enskild allomfattande rörelse utan snarare en rumslig konstruktion och tillika ständigt pågående omformningsprocess som tar sig uttryck genom människors praktiker och relationer; ”and it is there that lies the politics” (Massey 2005).

Skateboardåkning som urban rörelse kan exemplifiera denna växelverkan mellan globalt och lokalt, vilket den brittiske arkitekturhistorikern Iain Borden har visat.

To give some indication of why this might be the case, consider that skateboarding is local, being fundamentally concerned with the micro-spaces of streets, yet is also a globally dispersed and proliferous practice, with tens of millions of practitioners worldwide. It addresses the physical architecture of the modern city, yet responds not with another object but with a dynamic presence. (Borden 2001:1.)

Med hjälp av Lefebvres resonemang om sociala praktikers politiska betydelse för produktionen av rum, visar Borden att skateboardåkare gör motstånd mot logiken om det urbana rummet som ”effektivt” och ”ekonomiskt” och som platser för produktion och konsumtion. Därmed utmanar de stadens standardiserade och repetitiva funktion som serieproduktion av stadsbyggnadsideal. Genom sina handlingar omtolkar och lösgör de i stället det urbana rummet från ekonomiskt produktivt till kreativt icke-produktivt. Sålunda deltar skateboardåkarna i och riktar samtidigt kritik mot omformningar av det urbana samhället (Borden 2001:138ff.). Enligt Borden synliggör detta skateboardåkningens centrala betydelse i att bruka och utnyttja en bestämd fysisk topografi med syftet att möjliggöra nya och särpräglade sätt att använda platsen på (Borden 2000:1).

Niklas Möllberg berättar att Area 51 uppmärksammas på såväl nationella som internationella skateboardsidor på internet. Skateboardverksamheten i Bunkeberget är en urban rörelse där platser som Gamlestadens formas genom globala värden som tar sig uttryck i människors lokala praktiker och relationer.

Många har ju helt klart sett det här och en del har ju varit här till och med, och dom är medvetna om det mer och mer...[ohörbart] det här är kanske värt att åka och kolla på. Och det hänger ju också ihop

med det som händer i övriga Europa och i Malmö också, där dom har stora tävlingar. (Niklas Möllberg, intervju 2010-03-15.)

Behovet att ge plats för nya kulturyttringar och den ungdomskultur som skateboardåkare representerar har motiverat Malmös stadsträdgårdsmästare Gunnar Ericsson att samarbeta med unga för att skapa en ”ungdomspark med skatelandskap” (Olsson 2004, se även Föreningen Bryggeriet - Malmös skateboardförenings hemsida). Liksom Area 51 i Göteborg lyfts Bryggeriet i Västra hamnen i Malmö fram som Europas största anläggning under tak. Stadsdelen beskrivs som ungdomlig och öppen, en kontrast till den segregation som präglar Malmö. Bunkeberget och Area 51 värderas här inte bara som Sveriges utan även som en av Europas största skateboardparker. Detta ligger i linje med de många skateanläggningar som byggts runt om i världen sedan slutet av 1990-talet och den satsning på skateboardåkning som flera kommuner i Sverige har gjort sedan början av 2000-talet.

Bunkebergets betydelse i det förnyade Gamlestaden

Enligt Niklas Möllberg är Area 51 en ideell verksamhet som går runt på de intäkter man får genom entréavgifter. Det ekonomiska stöd man får från kommunen anses vara bristfälligt. Han berättar att skateboardföreningen, förmodligen på grund av den kommande stadsomvandlingen av Gamlestaden, inte får några långsiktiga hyreskontrakt. Dessa förnyas enbart sex månader åt gången beroende på ifall SKF bestämmer sig för att kräva tillbaka bergrummet från kommunen. Detta möjliggör enbart en kortsiktig planering av framtiden vilket Möllberg menar är ett hinder för att söka långsiktiga investerare som vill delta i de storslagna satsningar som skulle förbättra verksamheten ytterligare.

Jag har hört sagt att om inte SKF kan få behålla parkeringen, vilket dom inte kommer få på sikt, så kommer dom att få tillbaka berget och bygga om det till parkeringshus istället. Vilket antagligen är en svindyr historia, men det är lite grann utpressning för att få kommunen att skaka fram mark för att de ska kunna få parkeringar eller parkeringshus nästan. (Niklas Möllberg, intervju 2010-03-15.)

Samtidigt ser han den utbyggnad som gjorts och de fortsatta planerna som ett sätt att göra motstånd mot hotet om flytt:

På sätt och vis bygger vi ju fast oss också i och med det vi gör. Om dom får för sig att dom ska tömma, det kommer inte bli lätt för dom, speciellt inte den här rampen här bakom, det blir ju att rulla in med nån jättebulldozer liksom (Niklas Möllberg, intervju 2010-03-15.)

Även om Niklas Möllberg upplever ett bristande ekonomiskt engagemang från myndigheter och politiker är Göteborgs stad, enligt dokument och artiklar, stolta över verksamheten. Skateboardhallens betydelse syns också i den fördjupade översiktsplanen där den lyfts fram som en resurs för Gamlestadens förnyelse och det betonas att stora investeringar har gjorts. Ändå finns det en osäkerhet i om Area 51 kan finnas kvar i det område som kallas för Nya Kulan. I likhet med Möllbergs förhoppning om att ha ”byggt sig fast” i bergrummet betonas det i översiktsplanen att en flyttning av Area 51 skulle kräva omfattande investeringar i nya lokaler. Verksamheten anses ha stor betydelse för Gamlestaden och vid händelse av en flytt är det viktigt att alternativa lägen inte söks utanför utan i stadsdelen (Fördjupad översiktsplan Göteborgs stad 2006:105).

Det är dock också vid denna omvandling som ägandeförhållandena blir än mer otydliga. Enligt översiktsplanen från 2006 äger SKF bergstoppen och det inre bergrummet, medan Göteborgs stad äger sluttningarna och marken runt om berget (Fördjupad

översiktsplan Göteborgs stad 2006:105). Vad som inte framkommer i översiktsplanen är att denna markfördelning har ändrats genom ett bytesavtal mellan Göteborgs stad och SKF. Staden äger visserligen marken utanför Bunkeberget där stora ytor används som parkeringsplatser. Denna mark lånar man emellertid ut till SKF till ett reducerat pris mot att SDF Kortedala får disponera ytorna i berget. Vilka exakta villkor som gäller för detta bytesavtal är dock varit svårt att få konkreta svar på. Enligt kommunikationsansvarig på SKF ligger bergrummet numer inom kommunens försorg och SKF har inte längre något ansvar. Men enligt Niklas Möllberg finns det alltså ett bytesavtal, om än kortsiktigt, som hittills har förnyats var sjätte månad (Niklas Möllberg, intervju 2010-03-15). Den kontakt föreningen har med SKF rör sig enbart om att betala elräkningen som skickas varje månad. Det senaste beslut som togs vid stadsbyggnadskontoret angående förändringar i bergrummet i juni 2008, gällde en utökning av föreningslokalen och en ny port som byggts provisorisk till oktober 2012 (Utdrag arkivdatabas. Arkiva/Göteborgs SBK 2010-07-12).

Planerna för Gamlestadens förnyelse berör till stor del även området runt SKFs fabriksbyggnader. Den mark som genom bytesavtalet nu används som parkeringsplatser för SKFs anställda berörs till stor del av denna omvandling. Även i det planförslag som stadsbyggnadskontoret tagit fram uttrycks en osäkerhet om hur bytesavtalet kan komma att påverka framtiden för Area 51. Enligt Niklas Möllberg har SKF planer på att inrymma parkeringsplatser för den stora mängd nya invånare och besökare som förväntas komma till Gamlestaden och området Nya Kulan. Detta skulle innebära att Area 51 tvingas montera ner skateboardhallen och flytta någon annanstans. I ett examensarbete om medborgardeltagande i kommunal planering, bland annat i Gamlestaden, betonar stadsplaneraren Stefan

Erling Larsson att ”vad gäller medborgardeltagandet lämnas en del övrigt att önska” (Larsson 2010:73). Larsson menar vidare att de diskussioner som pågår om att ersätta Area 51 med parkeringsplatser vittnar om den prioritet som parkeringsplatser och shoppingcentrum har i Gamlestadens stadsomvandling.

Etnologen Barbro Johansson är en av de många forskare som synliggör vikten av barnperspektiv på stadsplaneringen och barns inflytande som en del i att skapa en demokratisk stad:

Barn och unga är en sådan grupp, som dessutom har många år framför sig, år som kanske ska tillbringas just i den miljö som nu är på väg att förändras. (Johansson 2009:138.)

Även ungdomar bör inkluderas i detta resonemang, hävdar forskaren i socialt arbete Björn Andersson. Enligt honom är just skateboardramper ett viktigt exempel på hur ungdomar rör sig i staden för att söka aktiviteter, där Göteborg är ett gott exempel på både lyckade och problematiska satsningar på sådana platser (Andersson 2002). Göteborgs stad lyfts ofta fram som en förebild i arbetet med att samarbeta och föra en dialog med barn och unga om deras vardagsmiljöer i staden. Under flera år har till exempel arkitekturpedagogik varit en metod för barns demokratiska delaktighet i stadsplaneringen (Se t.ex. *Barn tar plats*. Dokumentation från konferens 2010-03-25). Denna metod är dock inte synliggjord i den fördjupade översiktsplanen för Gamlestadens förnyelse och något brukarperspektiv verkar inte ha anlagts här.

Bunkeberget i spänningsfältet mellan globala och lokala värden

Att Bunkebergets identitet och funktion lösgjorts från skyddsrum till skateboardhall och att bergrummet i framtiden eventuellt omvandlas till parkeringsplatser

är påverkat av historiska, ekonomiska och politiska förändringar på global nivå. Dessa förändringar tar sig konkreta uttryck för Gamlestadens invånare på lokal nivå. Det förändrade världspolitiska läget och skateboardåkningens ökande popularitet har tillsammans lett till Bunkebergets omvandling från hemligt skyddsrum till välbesökt aktivitetscentrum.

Detta kapitel, med en så avgränsad och specifik plats som Bunkeberget i fokus, har visat hur olika värden och intressen formas i växelverkan mellan lokalt och globalt samt hur urbana vardagsmiljöer skapas i växelverkan mellan natur och kultur. Kapitlet har också visat hur det i den omvandlingsprocess som Gamlestaden står inför finns en konflikt mellan vilka värden som bäst kan omvandla Gamlestaden till en attraktiv stadsdel med köpstarka invånare. Tydligt är att man i Göteborgs stad har kunskap om skateboardhallens värde för Gamlestaden och för Göteborg i stort. Såväl bergets inre som yttre miljö behandlas i översiktsplanen som betydelsefulla rekreations- och fritidsområden. Även om de aktiviteter som äger rum här varken ger stora intäkter eller främjar konsumtion finns det ett annat värde i att vara en modern stadsdel som tillgodoser invånarnas behov av grönområden och ungdomsaktiviteter. Det finns således en medvetenhet om att dessa verksamheter definitivt kan bidra till att höja den förnyade Gamlestadens attraktivitet och stärka dess identitet som urbant kreativ och betydelsefull för Göteborg. Och det är här som konflikten mellan de olika värden som ska uppfyllas med den nya stadsbebyggelsen blir tydlig. Över 1.000 nya bostäder och 30.000 m² shoppingyta kommer ofrånkomligen ställa krav på fler parkeringsplatser i området. När staden behöver den mark man bytt mot berggrummet finns hotet om att riva skateboardrinkarna och flytta ut verksamheten för att bygga om Bunkebergets inre till parkeringsplatser.

Referenser

Tryckta källor och litteratur

Andersson, B. (2002) *Öppna rum: om ungdomarna, staden och det offentliga livet*. Diss. Göteborg: Univ.

Atlestam, I., Caldenby, C och Tiselius, M. (1993) *Gamlestaden: historik och arkitekturguide*. Göteborg: Göteborgs stad, Kortedala, Chalmers tekn. högsk.

Borden, I. (2001:1) *Skateboarding, space and the city: architecture and the body*. Oxford: Berg.

Feldmann, B. (2008) Gropen och gettot: om kulturarv, identitet och generation. I: Svensson, B. och Wetterberg, O. (red.) (2008). *Malmberget: strukturella förändringar och kulturarvsprocesser: en fallstudie*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Franck, K. A och Stevens, Q. (red.) (2006) *Loose space: possibility and diversity in urban life*. New York: Routledge.

Fritz, M. och Karlsson, B. (2006) *SKF - världsföretaget: 1907-2007*. Stockholm: Informationsförlaget.

Göteborgs stad Stadsbyggnadskontoret (2006) *Fördjupad översiktsplan för delar av Gamlestaden – Bagaregården. Del 1 Förutsättningar Dnr 675/02 Antagen i Kommunfullmäktige 2006-09-14*.

Göteborgs stad Stadsbyggnadskontoret (2008) *Kortedala. Beskrivning av stadsdelen. Ett underlag för planering*. Göteborg.

Hansson, E. (red.) (2006) *Upptäck nordost: Gamlestaden, Kviberg, Utby, Kortedala, Bergsjön*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum.

Johansson, B. (2009) Barns inflytande på en stad i förändring. I: Saltzman, Katarina (red.). *Mellanrummens möjligheter: studier av föränderliga landskap*. Göteborg: Makadam.

Lefebvre, H. (1974/1991) *The production of space*. Oxford: Basil Blackwell.

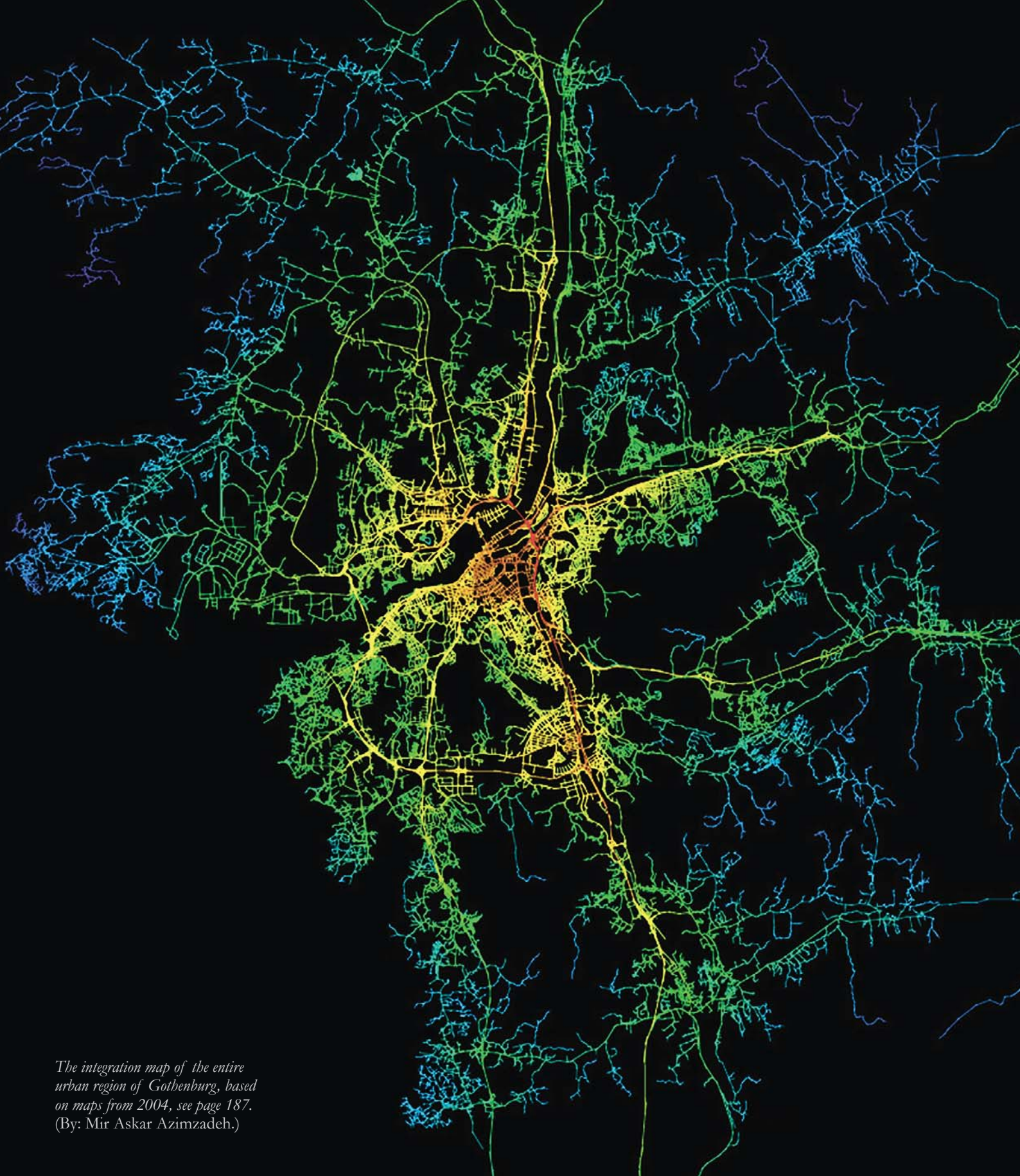

- Lundgren Alm, E. (1996) *Stadsgrönskan: integrerat eller separat stadsbyggnadselement?* SACTH 1996:2 Inst. f. stadsbyggnad, CTH Göteborg.
- Massey, D. (2005) *For space*. London: SAGE.
- Melberg, E. (1977). *Modershjärtat*. Stockholm: Prisma.
- Nilsson, I. (1998). På lucianatten rullar ungdomssatsningen i Gamlestaden igång. I: *Expressen* 1998-12-11.
- Linne, P. Klubblokal i berget. I: *Göteborgs-Posten*. 1998-12-11.
- Olsson, T. (2004) *Ungdomar tar plats i staden*. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Ståhle, A. (2000) *Sociotop som redskap i grönområdesplanering: ansats till kartering av upplevelsevärden med tillämpning av begreppet sociotop inom Stockholms del av nationalstadsparken, metodstudie*. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret.
- Söderback, K. och Modin, A. (2009) *Analysmetoder för antikevariska planeringsunderlag: med en tillämpande fallstudie i Gamlestaden*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.
- Otryckta källor**
- Andersson, Gösta. Kommunikationschef vid SKF. Intervju 2010-07-08.
- Arkiva/Göteborgs SBK 2010-07-12.
- Barn tar plats*. Dokumentation från konferens 2010-03-25. Arrangörer: Tryggare och Människligare Göteborg, S2020, Nätverket för utveckling av barnperspektiv och barns perspektiv i fysisk planering och Movium.
- Eellend, Talvi f. Savioja. Tidigare boende i Gamlestaden. Intervju 2010-07-04
- Larsson, Stefan Erling 2010. *Gamla industriområdets omvandlingar genom instrumentella och meningsskapande handlingar*. Opublicerat examensarbete, KTH.
- Göteborgs stad Stadsplanekontoret, *Göteborgs stadsplan* 1956-09-13.
- Kri, Ulf. Kontaktperson. Intervju 2010-07-14.
- Möllberg, Niklas. Ordförande THIS. Intervju 2010-03-15.
- Göteborgs stad Idrott och förening, protokoll från sammanträden 2008, 2009 samt 2010. Dnr 477/07, 488/08 samt 424/09.
- Elektroniska källor**
- Skatepark Area 51 (hemsida) URL: <http://skatepark.area51.se/>, åtkomst 2010-10-15.
- Berg 211 (hemsida) URL: <http://www.berg211.se/>, åtkomst 2010-10-15.
- Föreningen Bryggeriet - Malmös skateboardförening (hemsida) URL: <http://www.bryggeriet.org/>, åtkomst 2013-11-20.
- Flashback: *UE i Göteborg (Sammanfogade trådar)* URL:<https://www.flashback.org/t19834p45>, åtkomst 2010-10-15.
- Flashback: *Knivöverfall/ mord i Berg 211 Göteborg* URL: <https://www.flashback.org/t1189852>, åtkomst 2010-10-15.
- Göteborg stad: Park och natur (2008) *Sociotopkarta Kortedala* URL: [http://www5.goteborg.se/prod/parkochnatur/dalis2.nsf/vyFilArkiv/Sociotopkarta_Kortedala.pdf/\\$file/Sociotopkarta_Kortedala.pdf](http://www5.goteborg.se/prod/parkochnatur/dalis2.nsf/vyFilArkiv/Sociotopkarta_Kortedala.pdf/$file/Sociotopkarta_Kortedala.pdf), åtkomst 2014-04-11.
- Göteborg stad: Aktuellarkiv (2014) *Bunkeberget rustas upp i sommar*. Publicerad 2014-05-16, åtkomst 2014-12-28.
- Föreningen Fastighetsägare i Gamlestaden (2007) *Framtidens Gamlestaden har mycket att erbjuda* URL: <http://www.tryggagamlestaden.se/stadsdelen/framtidens-gamlestaden-har-mycket-att-erbjuda/>, åtkomst 2010-03-16.

Heritage Processes and Structural Changes

MIR ASKAR AZIMZADEH

*The integration map of the entire urban region of Gothenburg, based on maps from 2004, see page 187.
(By: Mir Askar Azimzadeh.)*

Heritage Processes and Structural Changes

MIR ASKAR AZIMZADEH

The term cultural heritage once referring exclusively to museum objects, monuments and historical buildings has gradually been extended to encompass even intangible modes of culture transmitted from generation to generation. To include urban space in the intangible categories of cultural heritage we need an interrelated definition of intangible cultural heritage and the concept of urban space. The most significant indicator of intangible cultural heritage is that it is considered as living heritage. What usually happens in the organized system of the urban public space is a series of human activities. They can be specific tradition based practices or parts of everyday urban life. These activities are manifested in patterns of movement, encounter and co-presence as the fundamental urban functions. These patterns can bear the trace of the past with cultural values but at the same time they reflect the cultural aspects of the present urban life. They are manifestation of living cultural heritage.

From our experience we understand how the identity of urban spaces in cities, is dependent on the kind and intensity of activities they accommodate. However, the relation between urban space and urban life and activity is not that of a mechanical container-content. The urban life does not merely proceed in a neutral space. The urban space not only accommodates but also produces and forms functions and activities (Hillier, 1996). Places in cities generate patterns of functions depending on how they are spatially configured,

i.e. how their spatial parts are related to each other and to the surrounding spatial elements and complexes, and how they are embedded in the global spatial system of the whole city. Thus the definition of urban space in relation to the emergent functional patterns is based on a new way of understanding the city in general. This understanding is in contrast to the simplified conception of the city where nearest available concepts and terms like hierarchies, geometric orders, and the separation of parts from wholes are applied to describe the city. The complexity of real cities defies descriptions within the confinement of language. Space Syntax, the theory and methodology applied in the analysis presented in this paper, provides a spatial description of the city with minimum intervention of linguistic concepts. The theory attempts to make the city speak, rather than to speak on its behalf. Space Syntax aims, as Hillier puts it, at internally derived, rather than externally imposed, description (Hillier, 2009).

The analysis of the spatial system of cities and the study of their historical evolvments, as have been carried out in the case study of this paper, explains the process of formation of identifiable urban areas. This provides guidelines to uncover heritage based values and qualities and potentials of these urban areas. The urban spatial systems of urban areas with cultural values depending on their non-material nature in association with their intangible functional aspects are undoubtedly parts of the intangible cultural heritage.

However, the inherited urban spaces undergo a continuous process of changes and they will not remain the same when transmitted to next generations.

Spatial configurations of urban areas change because of unavoidable urban developments, even if their shape and physical construct may remain intact locally. However, the process of changes does not necessarily mean eradication or substitution of the inherited values. This can be a process of accumulation of values and enrichment of qualities. Urban space as cultural heritage can be defined in terms of cultural heritage processes, rather than cases of transmission of static modes of heritage. Space syntax analysis provides possibility to foresee risks of decline and loss of historical values in urban areas under the impact of different spatial planning projects and strategies.

The applied method

The analytic process in Space Syntax aims to explore the complexities of the organic relation of the urban society to its spatial existence. This process can be described as a move from the observable feature of the built form of cities to the abstract spatial structure underlying the physical forms. The process then returns to the observable world through representing and modelling the spatial patterns and describing their properties by quantifiable measures, and showing the correlation between these measures and observable functions and activities in cities.

The first step in Space Syntax analysis of the spatial system of cities is making a model representing the network of the interconnected public spaces or the street network in a city. Since the major functions of street networks in cities are associated with movement, the axial modelling is the most proper modelling to show the properties of urban spatial systems. The basic element in this modelling is a line representing a

street or a segment of a street. Syntax analysis attempts to investigate the configurational property of the lines by showing how each line is connected to other lines at local and global level. This property is then quantified by syntactic measures and is displayed by a colour scale where red colour shows the highest value and dark blue the lowest value.

Two basic measures in space syntax are integration and syntactic choice. Integration, or mathematical closeness, indicates the potential of a line or segment to be the destination of movements. The highest value of integration for a line means that all other lines are connected to that line through the least number of intermediary lines. Syntactic choice, or mathematical betweenness, shows the potential of a segment to be the route on trips from all lines/segments to all others. In a scattergram diagram (used frequently in the illustration of this paper) each dot represents a line and the two axes in the coordinate system show different syntactic values for example global integration and local integration value (displayed in the diagrams as integration (3)). Local integration value shows how a line is connected to the lines in its surrounding area and global integration shows the relation of the line to all other lines in the system. The mean integration value shows a property of the whole system. The value of correlation coefficient between local and global integration is the measure of intelligibility of the entire system or the distinction of a part of the system (a local subsystem, displayed by red dots in a scattergram diagram) in the context of a larger system. In the scattergram of a system with high intelligibility the dots are concentrated along a regression line showing the harmonious changes of the two syntactic values for the lines.

Generally speaking the intelligibility of a system depends on the degree to which locally well-integrated spaces also tend to be globally well-integrated spaces.

In an intelligible system, the visual information about spaces (information about the connection of spaces to other spaces) that can be obtained locally, is in consistence with the global status of those spaces in the whole system (this value in Space Syntax is quantified by correlating the values of the local and global integration of lines in a system, and is represented by 'r-squared', which varies from 0 to 1).

A large series of field studies has shown high correlation between configurational properties of urban spatial system and the generic function of movement or the distribution of different urban functions and activities in cities.

Historical transformation of the city of Gothenburg

Early urban developments

The city of Gothenburg was granted its charter in 1621. It was built according to Dutch patterns, with manmade canals and streets based on a grid system. The grid could stretch out on new annexed lands, and urban extensions could be intertwined rationally to the original street network.

The analysis of the models based on two historic maps of Gothenburg from 1644 and 1753 shows the original urban spatial system of the city (Fig 1).

Fig 1: Analyzed axial model and local global scattergram of Gothenburg in 1644 (left) and 1753 (right).

Although the city has a relatively simple spatial system, there is significant configurational differentiation between the streets. The most integrated line has a remarkable syntactic distance from the rest of the system. All other lines form a clear grouping concerning global integration value. The grouping of lines and

the distinction of one line is in concordance with the intended pattern of distribution of main urban functions. The Main Square with the Town Hall is adjacent to the most integrated line and the streets on three sides of the Cathedral belong to the first group of lines with high integration (Fig 2).

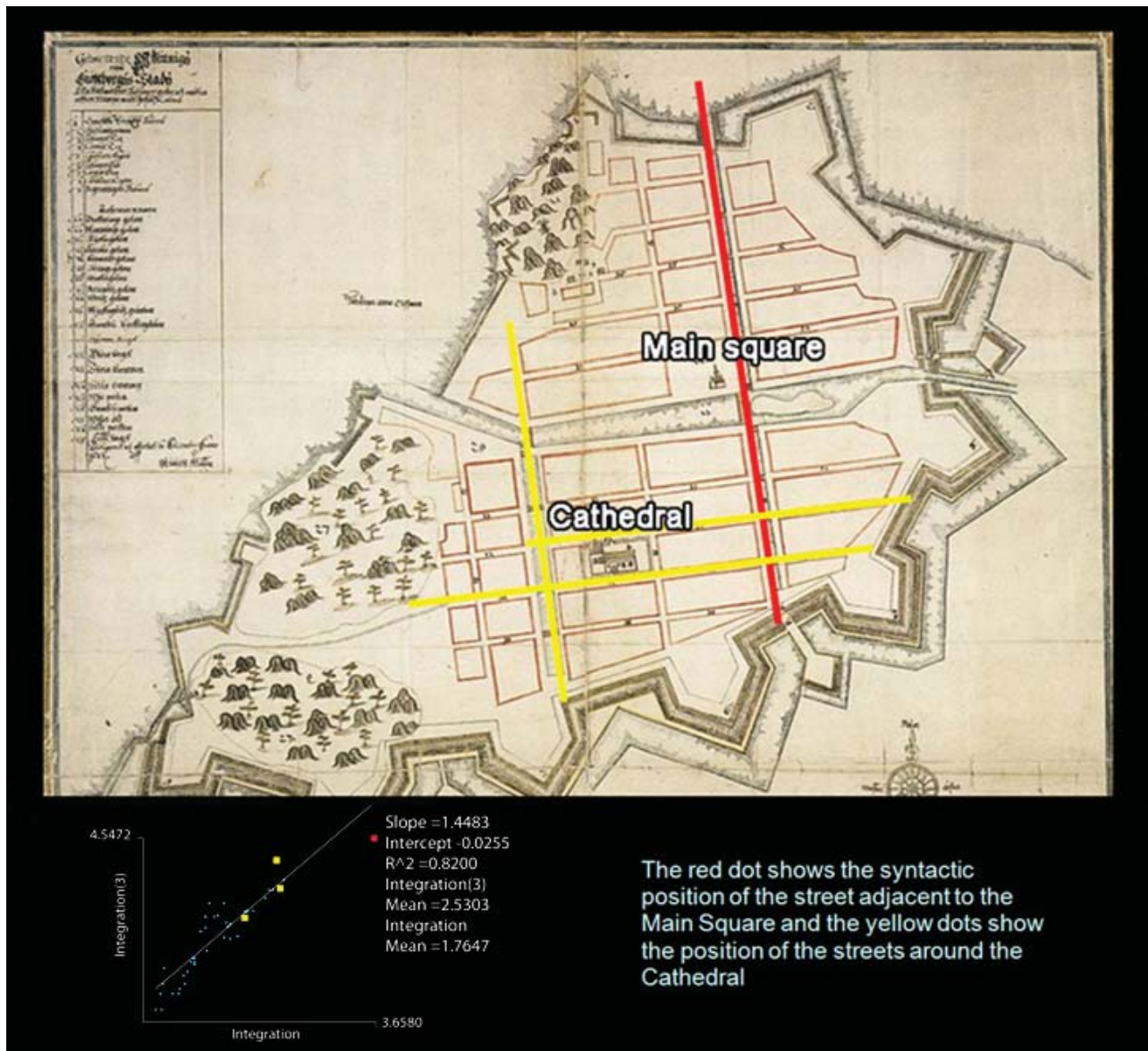

Fig 2: Distribution of main urban functions according to the syntactic weights of the streets in the old city of Gothenburg.

The analysis of the model based on the historic map from 1790 (Fig 3), showing the early planned development outside the city walls, signifies the dissolution of the primary grouping of streets and the beginning of the formation of the historic core as an identifiable local area. However, all the lines within the walls together form a distinct group constituting a discernable subsystem in the context of the expanded city. In the analyzed model of 1860 (Fig 4) the original city continues to strengthen its position as the central subsystem and the city at whole has become more integrated and also more intelligible in comparison to its situation in 1790.

The general plan of 1866

The industrial growth of the last decades of 19th century required a vast urban development. A general plan was provided in 1866. Like the original plan layout of the city, the general plan also following the concept of street system defined the pattern of future town growth on the basis of a modified grid layout. The expansion plan became an extension of the original urban texture.

The analysis of the axial models of 1890 (Fig 5) shows that the integration of the global spatial structure of

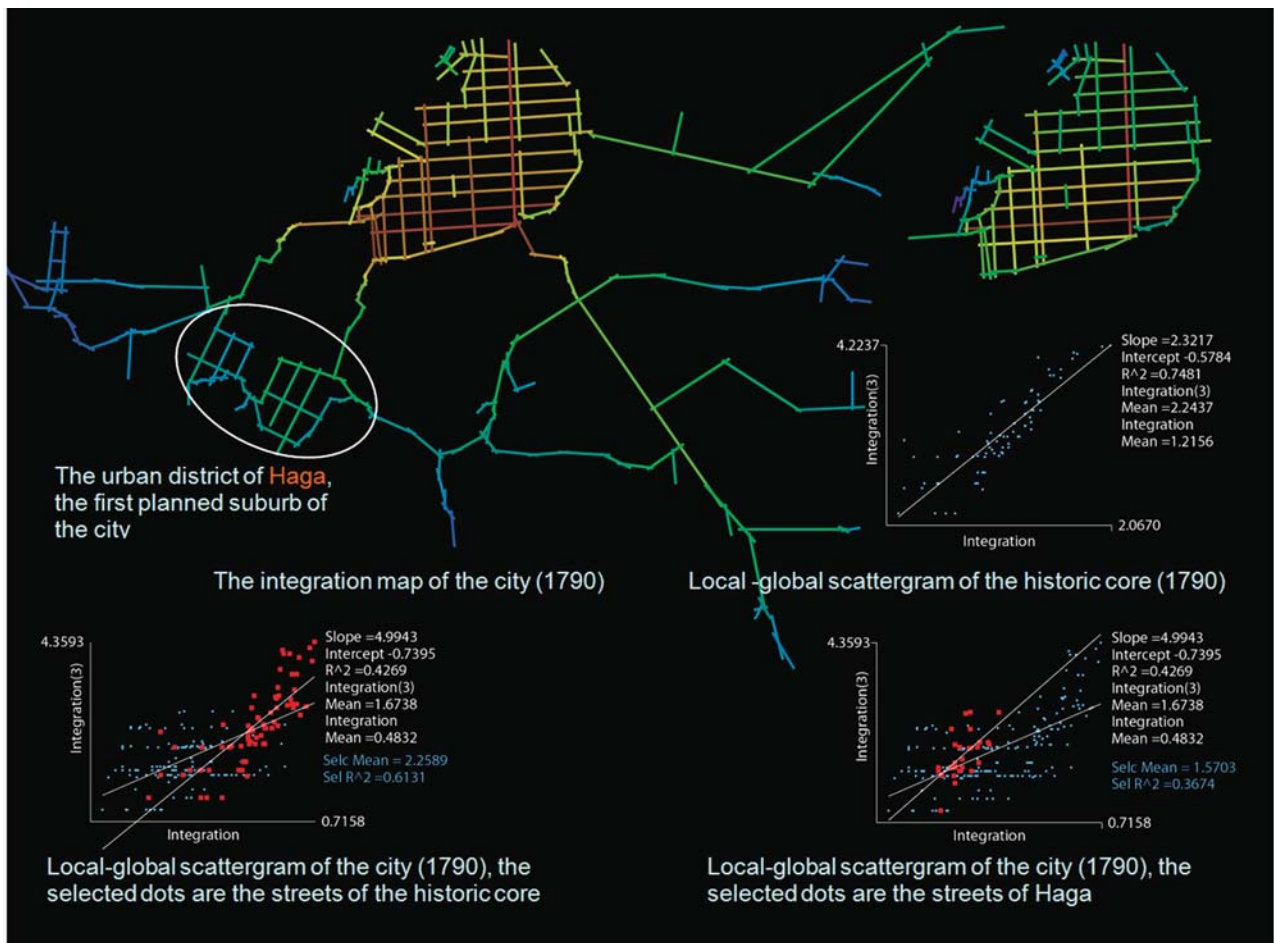

Fig 3: Axial analysis of urban spatial systems of Gothenburg in 1790.

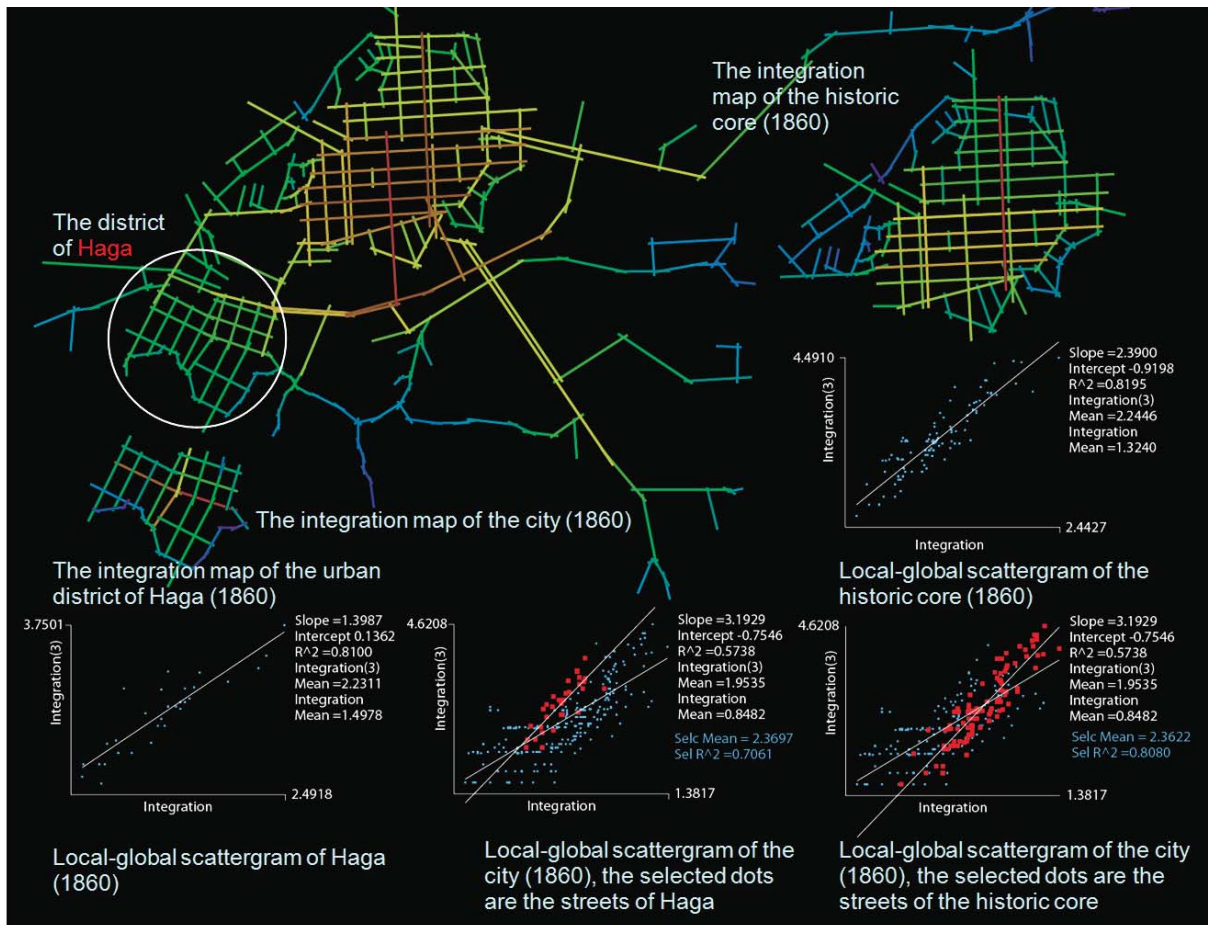

Fig 4: Axial analysis of urban spatial systems of Gothenburg in 1860.

the city has increased after the implementation of the major part of the general plan of 1866. This phenomenon does not happen in any of the later stages of urban development of the city. In the analyzed model of 1921 (Fig 5), the original city, constituting the syntactic core of the global structure, becomes a more distinct and intelligible local system. The potentials of the original plan layout of the old city and the street based planed expansion of the city established the historic core as a long standing and well-functioning city centre.

Housing estate developments

In 1930s influential modernist architects in Sweden endeavoured to realize the functionalist urban design ideals. They advocated the dissolution of the street based urban system (Asplund, 1931). However, comprehensive implementation of functionalist ideas in Gothenburg was delayed until a period between 1950s and 1960s when a major part of the existing amount of housing in the city was built. The dominant concept in urban planning in this period was the self-contained housing estates. The notion of interrelated and continuous street network was absent either in the internal

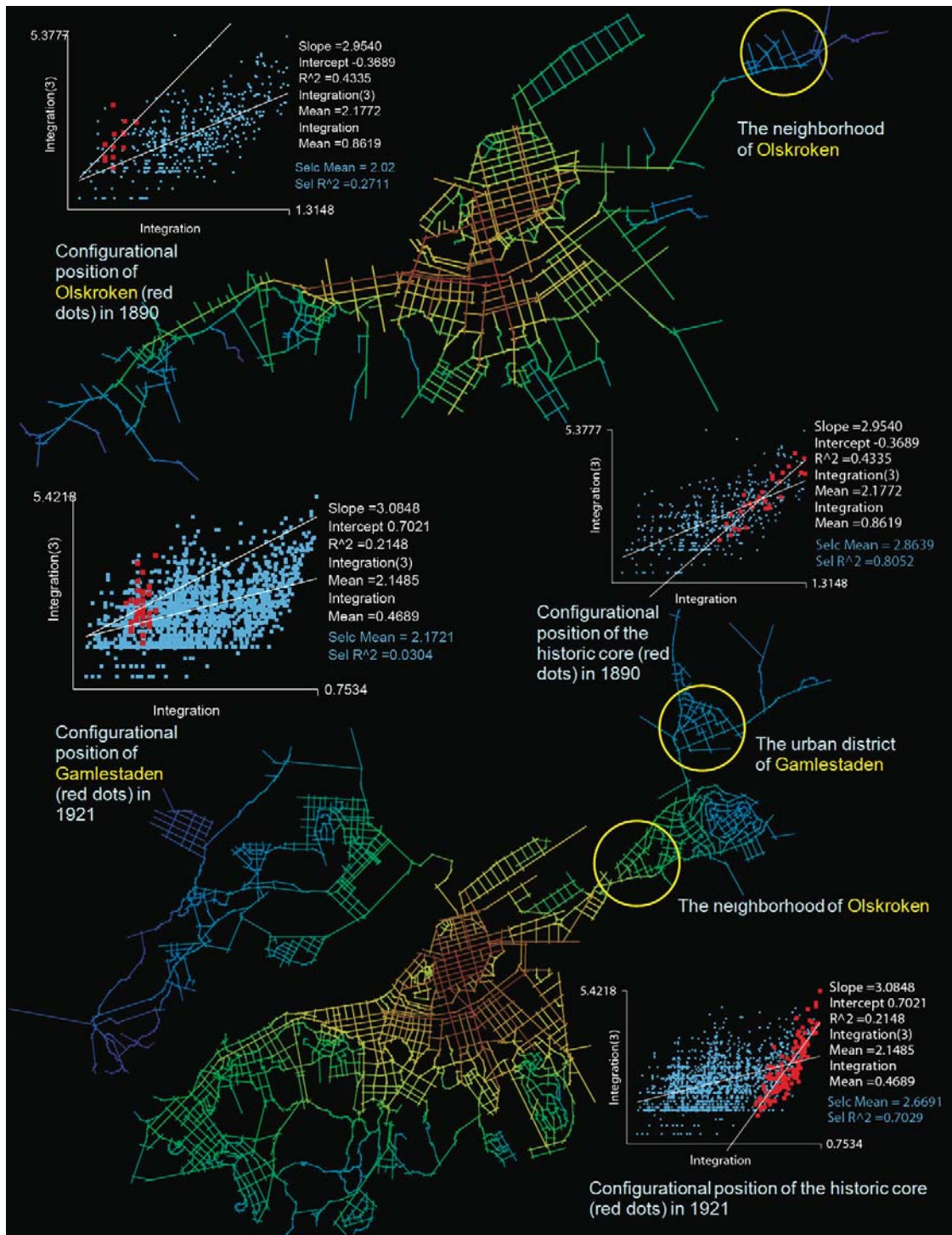

Fig 5: The urban spatial system of Gothenburg in 1890 (top) and 1921 (bottom).

layout of these housing estates or in their connection to other parts of the city. Under a rigid and paternalist planning process, a large number of such housing estates were developed isolated from each other on virgin lands far away from the core of the city. The building of the housing estates was accompanied with a dispersed urban development. In 1965 the city is almost 3 times less integrated than it was in 1890 (Fig 6). This trend continues even in the later stages of urban development in Gothenburg characterised by motorway expansions and interruptions of the older urban textures.

The hierarchical system

The structural transformation of the city in recent decades is investigated by analysing 5 models based on maps from 2004 (Fig 7). The first model consists of first grade highways. The second model is created by superimposing the network of second grade roads and highways in the traffic system over the lines of the first model. The fifth model comprehends the entire system. The sequential analysis reveals the hierarchical properties of the spatial structure of the city very clearly. Configurational positions of lines in different models do not change.

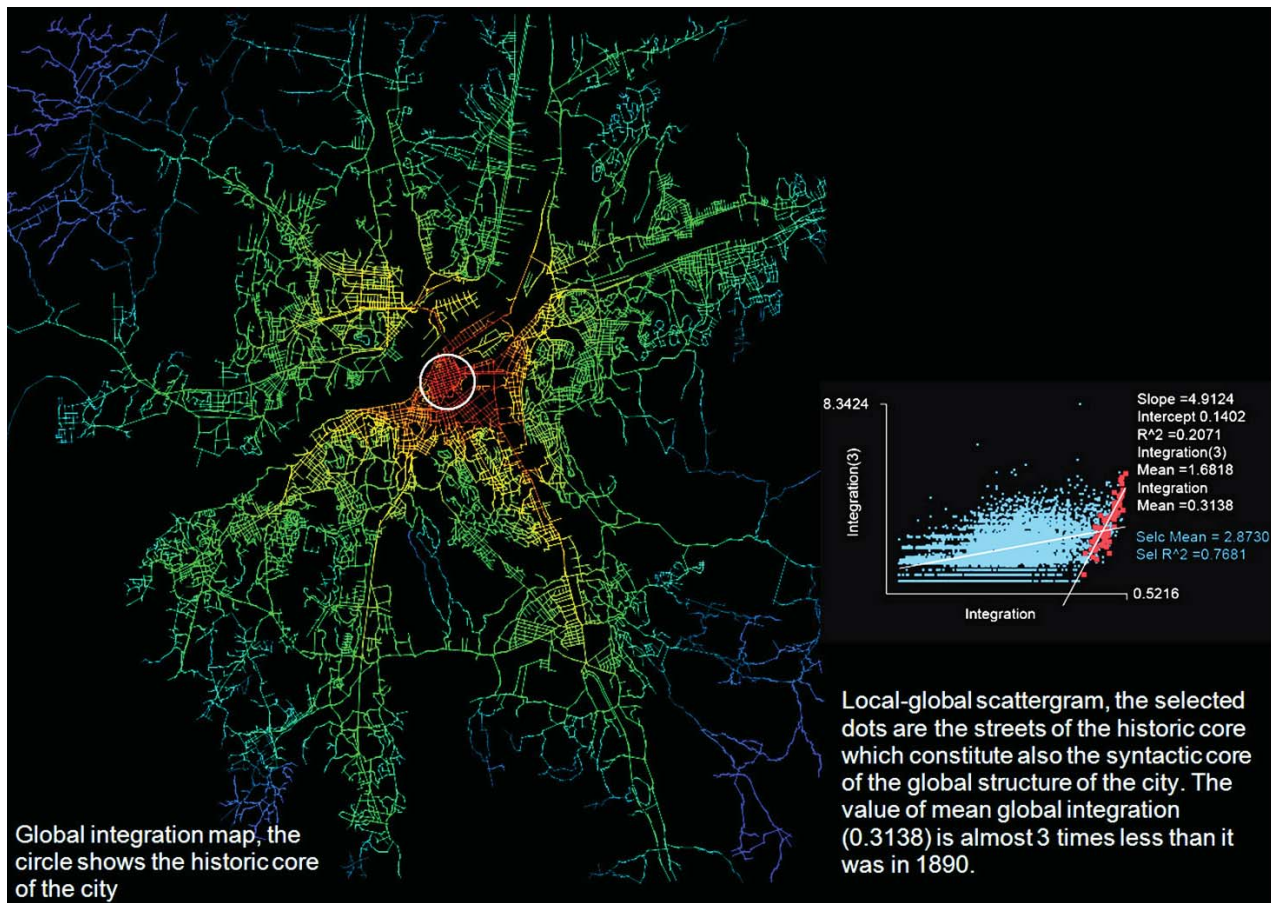

Fig 6: Analyzed model of Gothenburg based on the map from 1965.

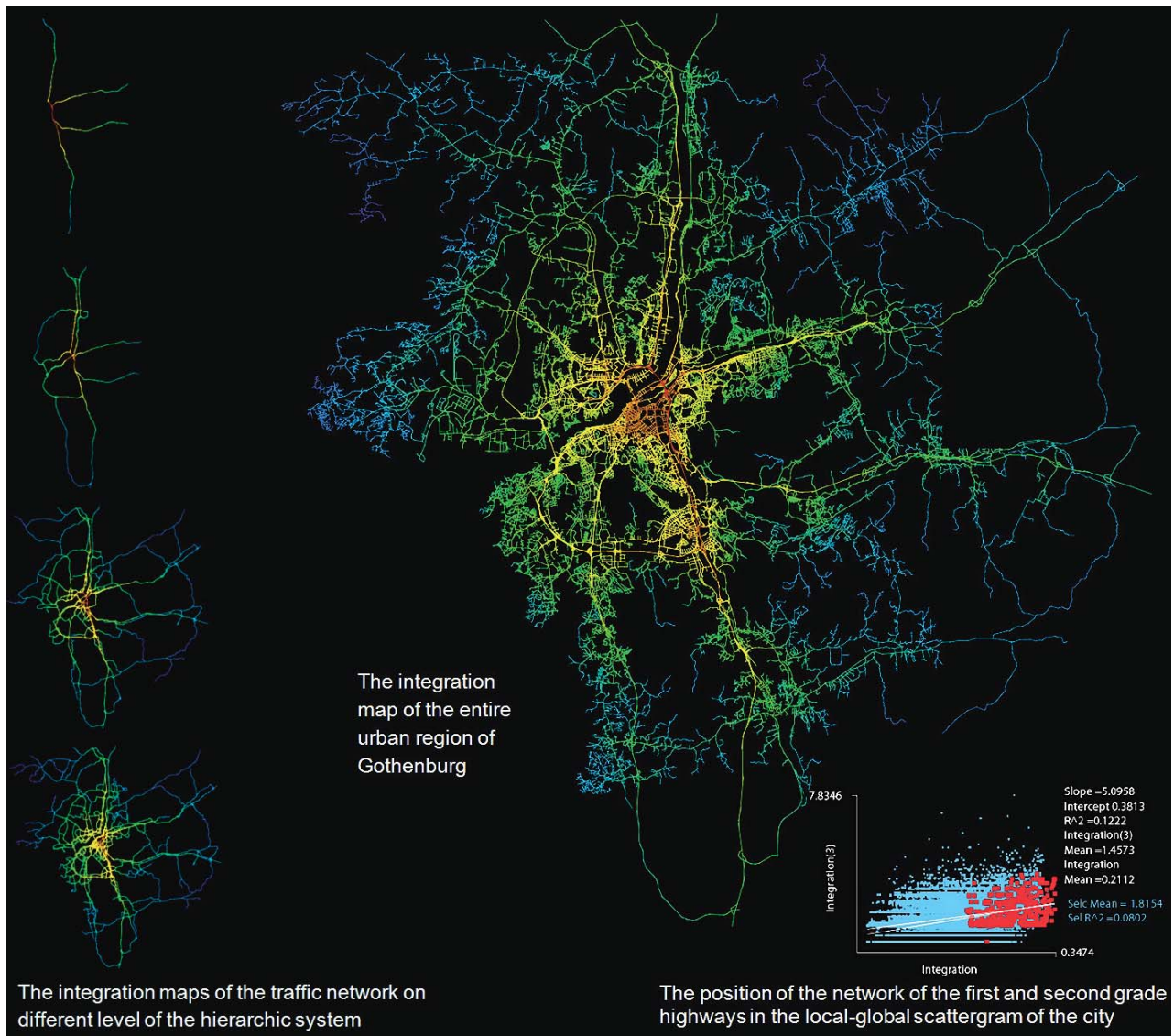

Fig 7: Analyzed model of Gothenburg based on the maps from 2004.

In the model of the entire network, the historic core of Gothenburg, which until late 1960s constituted the syntactic core of the city, has lost this position. The most integrated lines in the system have moved to the central segments of the large traffic arteries, including a sub-river tunnel (Fig 8). The lines representing the first and second grade routes in the hierarchic system

together have a mean global integration much higher than the mean global integration of the whole system. Contrarily, the value of mean local integration of these lines is much lower than this value for the whole city. The creation of a system with high global weight, and isolated from local spatial system, is an almost new phenomenon in modern urban development.

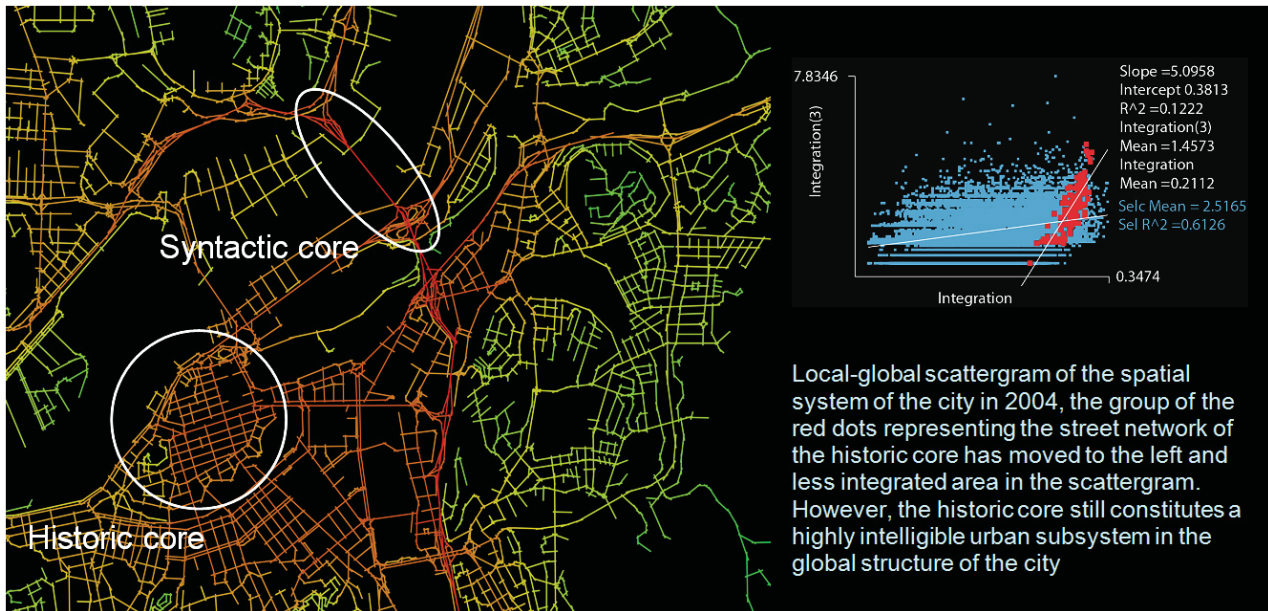
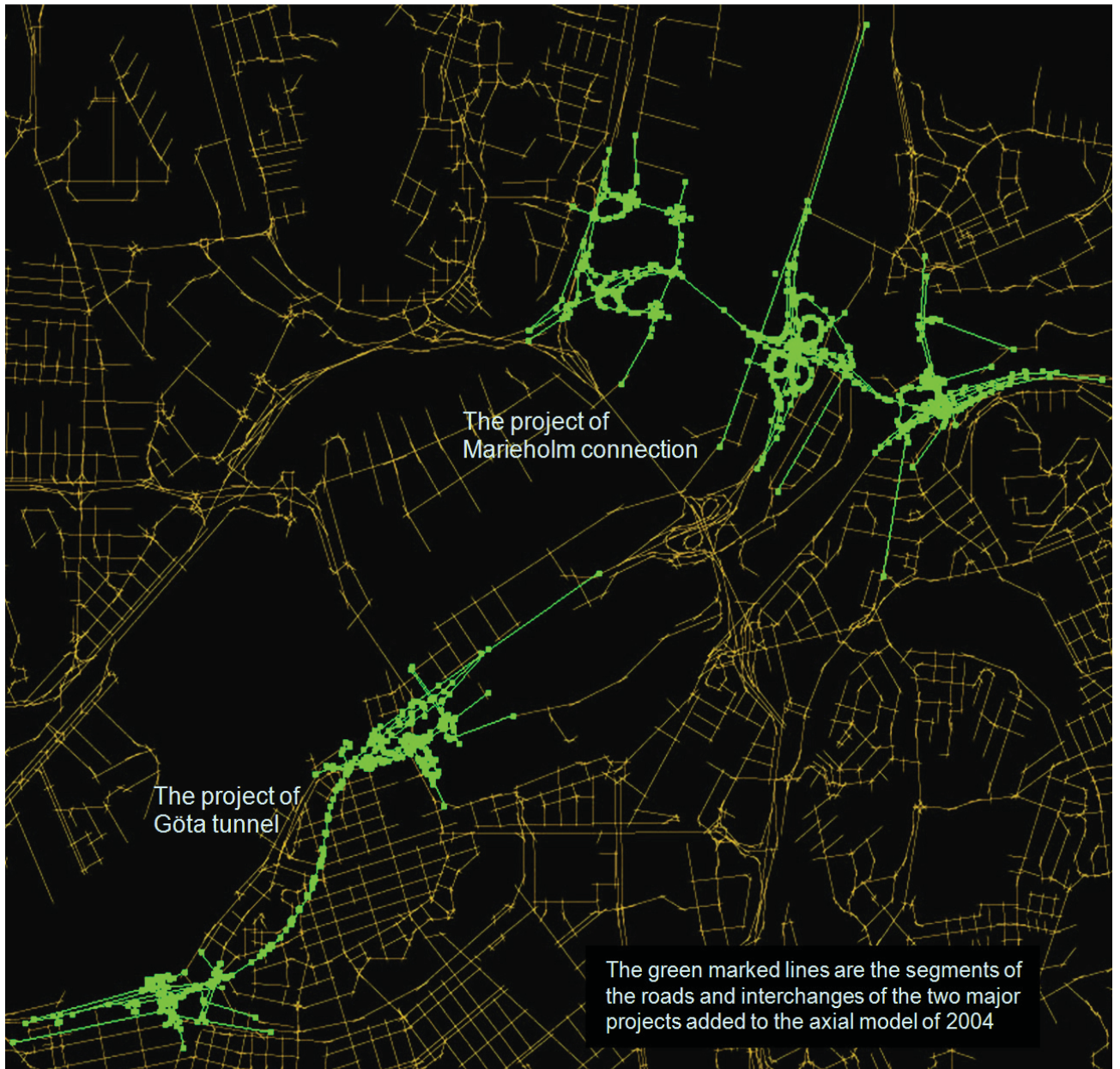

Fig 8: Changes in the syntactic position of the historic core of the city.

The newest phase in the formation of the urban layer of the hierarchical traffic system in Gothenburg concerns two large scale projects of highway development. The first project (Göta tunnel) implemented in 2006, includes a 1.5 km long tunnel that replaces a segment of a major European route through central Gothenburg. The second project (Marieholm connection) is under construction. It includes a new sub-river tunnel to the north of the only existing sub-river route, and a vast network of overpasses and highway interchanges connecting 3 major highways that cross central Gothenburg (Fig 9).

To investigate the structural impact of these projects the lines representing all segments of the new routes are added to previous models of 2004. The first model is neglected since the new lines do not make any new connection between the lines of this model. Thus the first model in the new series includes the first and second grade roads in the hierarchy and the second

model consists of the top 3 and so on. The analysis of the models shows yet further interruption in the older urban texture. In the first model, of course, we have an increase of 19% in the value of global integration but this improvement becomes smaller and smaller in the models including routes on the lower level of the hierarchy. In the last model comprehending the entire network there is no increase but a decrease of 0.4% in the value of the global integration. This shows a negative impact of the new highway connections on the global spatial system of the whole city, which certainly would not be intended by the planners of the projects. The planned development of the new urban layer of the hierarchical traffic system has been concomitant with a trend in relocation of urban functions. A series of shopping centres has been developed on the outskirts of the dense urban texture, along the main highways, mostly as enclaves isolated from their surrounding neighbourhoods.

Fig 9: Two recent highway development projects in Gothenburg.

Historical formation of urban areas, cultural heritage processes

The process of generation of spatial structure of four urban areas will be discussed. The differences in the historic course of formation, size, urban weight, and character of these areas represent a vast feature of the city concerning the cultural heritage processes.

The City Centre (Stan)

The historic core of Gothenburg was the first and most significant case of formation of a distinct urban area with an intelligible local spatial subsystem in the context of the global system of the expanding city. The historic core, now functioning as the CBD, reflects the longest process of cultural heritage in the city. The configurational position of the historic core has not been enhanced by the urban developments during the

recent decades. However, the historic core has maintained its major properties as an urban subsystem because of the robustness of its original urban layout which has remained almost intact in spite of several building reconstructions (see Fig 8 in page 188). In a larger scale, the urban area including the historic core, the early expansion of the city outside the fortification (the neighbourhood of Haga), and the urban areas of the general plan of 1866 also constitute a distinct local system (Fig 10). This urban area accommodating an intensified urban life is identified as an expanded city centre, known as “Stan” meaning the City. The identity of “Stan” is, undoubtedly, dependant on the configurational properties of its spatial structure, an intangible phenomenon to be considered and preserved as cultural heritage.

Fig 10: the local subsystem of the expanded city centre. (Foto: Mir Askar Azimzadeh.)

The district of Haga

The existing urban district of Haga was the first planned suburb of the city established in the mid-1600s. The district has a complex history. Originally, it was a worker's quarter. Haga survived a partial demolishment in 1690 and then expanded extensively until 1920s (see Fig 3 in page 183 and Fig 4 in page 184). It also survived the functionalist comprehensive redevelopment plan of 1936, which aimed at not only reconstruction of the declined buildings but at complete restructuring of its spatial system (Fig 11). The area was threatened again by destructive redevelopment plans in late 1960s but the demolishing work was stopped by the activists in the 'Haga group'. The district was gentrified during 1980s maintaining its basic structure. It is now one of the most popular local areas in Gothenburg with a vivid and complex urban life.

The analysis of nine models based on maps from 1790 to 2009 shows that syntactic properties of the internal spatial structure of Haga have been maintained with minor positive changes. However, there are remarkable changes in the configurational position of

the local area in the context of the whole city. These changes, caused by the overall urban developments and the historical evolution of the global spatial system of the city, demonstrate a process of ups and downs.

In the models of 1959 and 1965 Haga has the lowest syntactic measures that indicate the fading of its spatial system in the context of the city. This is coincident with a period of time when Haga was seriously threatened by destructive regeneration proposals. The global development of the city in recent decades has enhanced the configurational position of Haga. This old urban area has now the highest indicative syntactic measures that show its revival in form of a highly intelligible urban subsystem and explain the vividness of its existing urban life (Fig 12).

The point is that this revival seems to have happened haphazardly and out of the sight of the planners who directed the global development. After this hidden process of configurational evolutions Haga is now admitted as a cultural heritage, though the concerns are most focused on its physical shape rather than its spatial configuration (Fig 13).

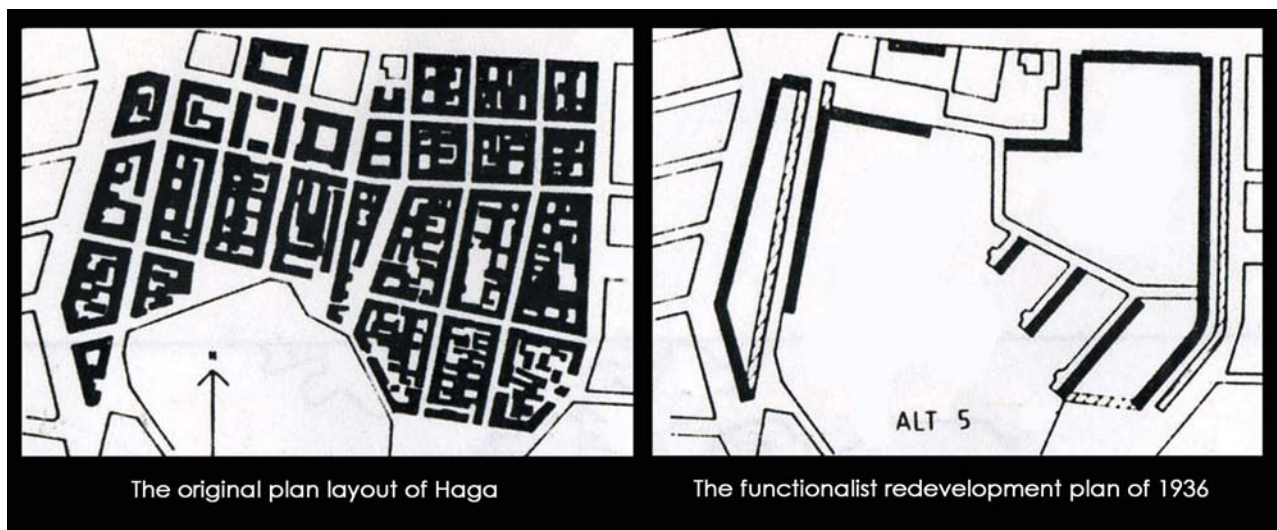

Fig 11: The functionalist proposal for Haga in 1936.

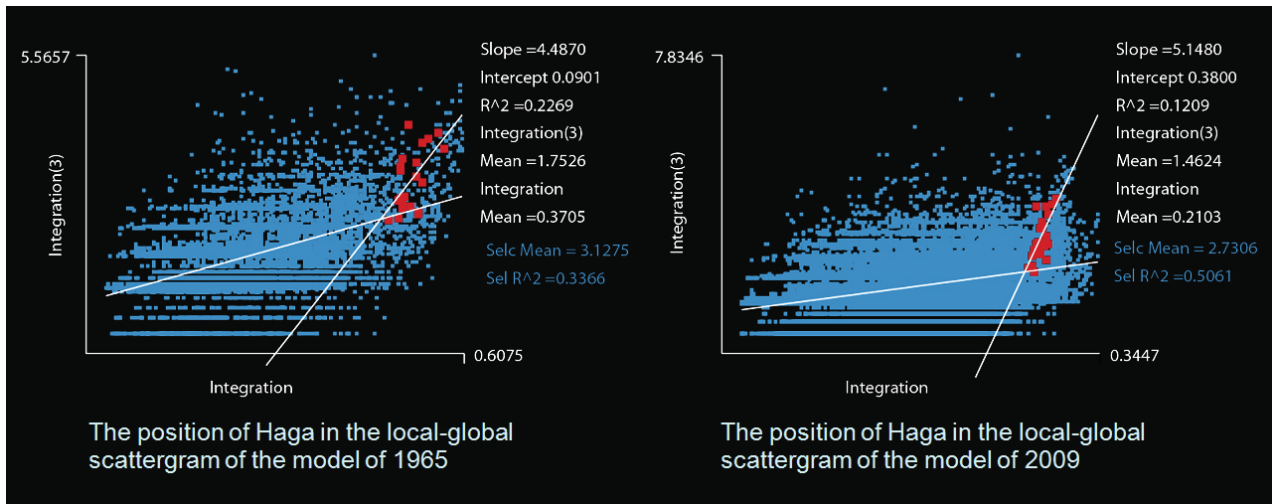

Fig 12: The changes in the configurational position of Haga.

Fig 13: The physical shape of Haga is more concerned than its syntactic properties that has made it an urban space with a vivid urban life. (Foto: Mir Askar Azimzadeh.)

Olskroken

The neighborhood of Olskroken was originally built in the last decade of 19th century. It consisted of rental blocks of flats for the worker class. Like Haga in its early stage of development, the neighborhood did not constitute any sensible local system in the context of the whole city (see Fig 5 in page 185). The neighborhood gradually grew to a clearly identifiable urban subsystem in a process of both local and global urban developments. In 1940s the modern housing project of Gubbero was carried out in Olskroken. This project was an example of reconciliation of the functionalist urban design ideas and the notion of street network. The design of Gubbero complex followed the functionalist ideas, incorporating a park in the project. However, the plan layout of the new housing project was carefully adapted to the adjacent neighborhood and surrounding streets. The result was a strongly integrated and highly intelligible local spatial system which was also very distinct in the global structure of the city.

In 1970s, the old neighborhood underwent a total reconstruction. However, the original street network was completely preserved in the new project. One decade before this redevelopment the construction of a large highway interchange demolished a local square on the west edge of the neighborhood. The highway interchanges have made the connection of the urban area of Olskroken to the city centre more intricate and complicated. However, in the process of the global urban development of the recent decades the spatial system of the urban area has become more intelligible and more integrated in the context of the global spatial system of the city (Fig 14).

None of the original buildings of the local area of Olskroken has been preserved and the physical shape of the urban area has totally transformed. This

issue, in its own place, can be a matter of consideration concerning the question of conservation of the material cultural heritage. However, what has been preserved and evolved positively (probably not with the planners' thorough awareness) is an urban spatial system creating a thriving urban life in the local area of Olskroken. Can this also be considered as a case of haphazard survival of cultural heritage?

The urban district of Gamlestaden

The construction of Gamlestaden began in 1917 according to a plan layout drawn by Albert Lilienberg (Atlestam, 1993). Lilienberg was one of the leading representatives of the Austrian architect Camilo Sitte's urban design ideas in Sweden. The housing development in Gamlestaden was carried out in connection to the early industrial establishment of Gamlestad's Factories. The district grew strongly in 1940s and 1950s alongside the industrial expansion in the area especially the development of SKF industries (the Swedish ball bearing factory).

The district of Gamlestaden in its early stage of development with 3 km distance from the historic core of Gothenburg had a weak spatial connection to the city. The analyzed model of the city based on the map from 1921 shows that Gamlestaden, like the two urban districts of Haga and Olskroken in their early stage of emergence, does not constitute a sensible local spatial system in the context of the whole city. The value of contextual intelligibility of the district is much lower than the intelligibility of the spatial system of the entire city (see Fig 5 in page 185). Again like the two other districts, the internal structure of Gamlestaden constitutes a highly intelligible and strongly integrated spatial system. This urban quality facilitated the merging of the urban texture of the local area into the street network of the later urban development in

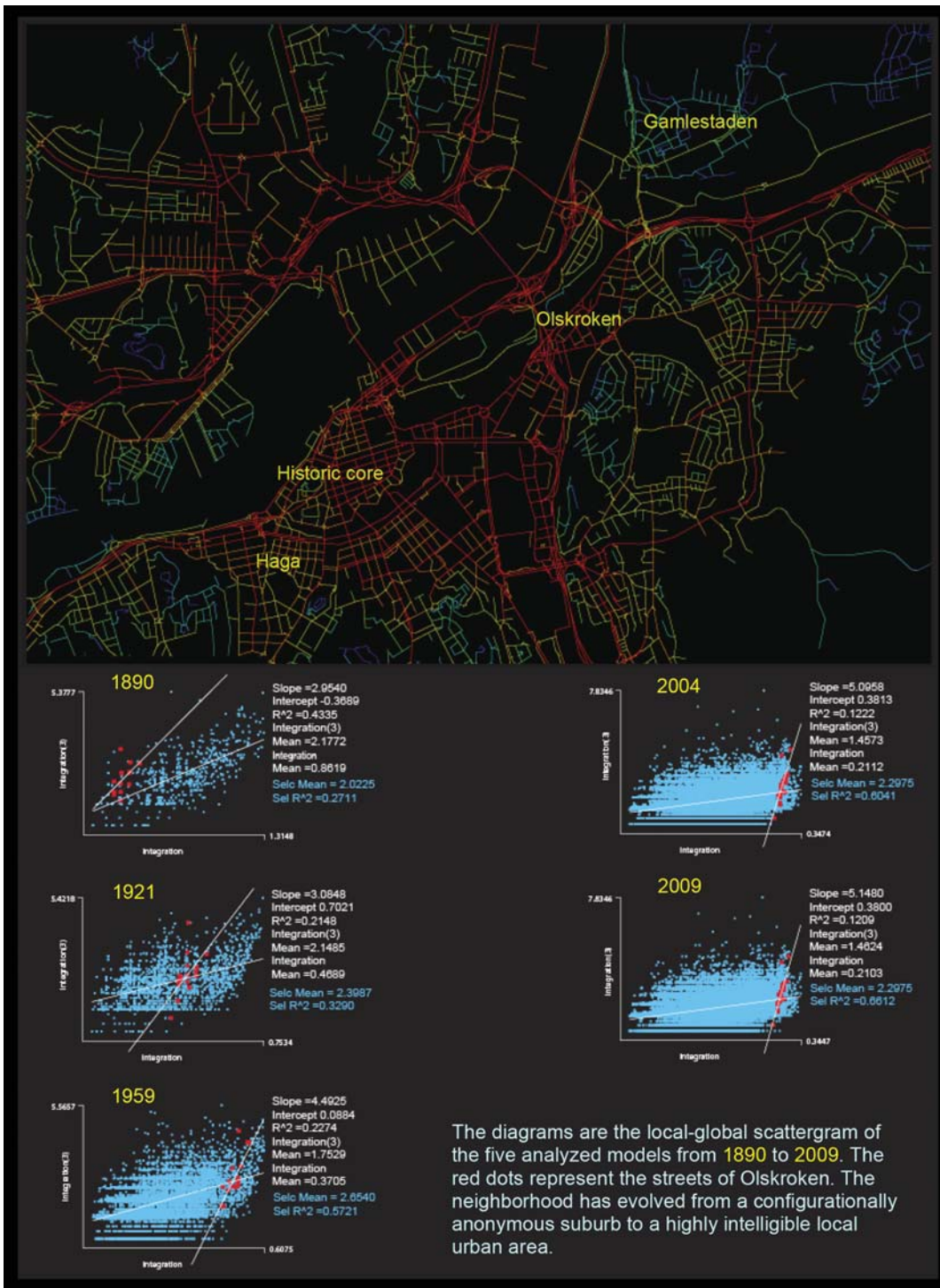

Fig 14: Geographic position of Olskroken and the historical changes of its syntactic position in the city.

the city. This quality was absent in the self-contained housing estates vastly developed in 1960s which led to their permanent spatial isolation and segregation (Azimzadeh and Bjur, 2007).

In the process of local development alongside the overall expansion of the city the district of Gamlestaden incorporating the area of Bellevue to the east of the original district evolved to a distinct local subsystem well integrated in the global spatial structure of the city. This is clearly displayed in the analyzed model of 1959. The value of contextual intelligibility for the district is 0.62 which is 0.39 higher than the intelligibility of the city.

The local area of Gamlestaden with an almost dense housing and a series of shops, workshops, restaurants and public amenities accommodated an active urban life. However, the direction of the structural evolution of the district of Gamlestaden has changed in the later periods. The town plan adopted in 1968, completely neglecting the original spatial character of the local area, considered drastic changes in the physical construct of the urban district. The local street between the residential area and the industrial area of SKF was planned to be converted to a six-lane highway. Around 1.000 apartments and 25 industries were supposed to be demolished and all the shops along the main local street would be replaced by a 1.700 square meter shopping centre in the middle of the residential area. The large scale construction plans were not, of course, implemented in their entirety. The calculation of the traffic demands proved to be an error and in 1976 the plans were revised in agreement with the real needs. However, the first phase of the planned constructions had already been implemented in 1972. The local square of the district and a large part of an urban block adjacent to the square were demolished to give place for a 200 meter long bridge and some

interchanges (Modin and Söderback, 2008). These constructions are now supposed to be dismantled according to the preliminary planning for the future development of the area (Göteborgs stad, 2006).

The results from the analysis of the models of 2004 and 2009 reveal the negative impact of the recent decades' local constructions and the global developments of the city on the configurational properties of the spatial structure of Gamlestaden. The value of intelligibility of the local area has decreased to 0.31 with a difference of 0.19 from the value for the whole city (Fig 15). The urban district of Gamlestaden is not yet subjected to a certain process of decline. It is still maintaining a relatively active urban life. However, the process of deterioration of the configurational position of Gamlestaden as an identified local area in the global system of the city can be a threat to the continuity of the urban life of the local area. Something that can be considered as a heritage transmitted through generations.

The paradox of urban regeneration

A preliminary planning for future development of the area of Gamlestaden has been prepared by the City Planning Office in Gothenburg. The aim was to provide a sustainable structure for a long term urban development in the area. In relation to the area owned by SKF, which has a historical connection to the urban district of Gamlestaden, more concrete projects are concerned. In these projects the private sector is the main investor. The intention is to regenerate the entire properties of SKF. Counting on the demands from the property market the concern is to develop mixed types of housing and to reshape the existing buildings to adapt them to a series of new functions. According to the defined aims of the preliminary planning, the rege-

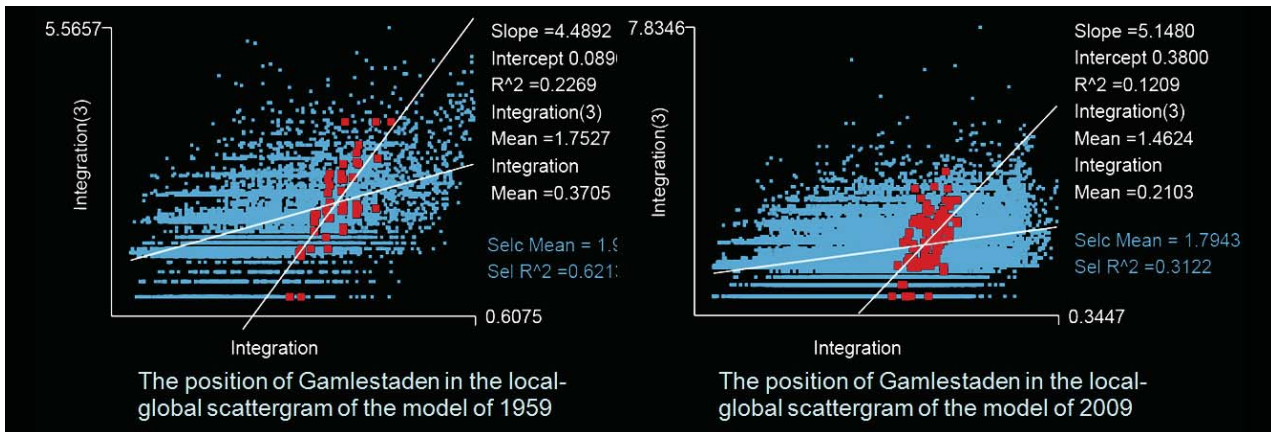

Fig 15: Changes in the syntactic position of Gamlestaden in the city.

neration of the industrial area of SKF is not supposed to transfer this area to an urban enclave. However, the integration of SKF properties to its neighboring area especially to the area of Bellevue seems controversial.

The limited area of Bellevue, directly neighbouring the SKF properties, is located on the south east of Gamlestaden. The area of Bellevue has a specific character that has made it problematic in relation to the development plans (Fig 16). In this area there is a concentration of buildings and places which were originally developed for small factories, workshops and warehouses. These buildings and places are now occupied mostly by a group of immigrant entrepreneurs and several ethnic associations and unions. A series of stores of different size and type has been established in the area besides a large provisional indoors market place which has been working for several years now. A general aim of planning and policy making is conceived to be social integration in the urban society; and spatial integration has frequently been argued to be associated with, and a prerequisite to, the social integration. The probable social outcome of the spatial integration is explained clearly by Mats Franzén the Swedish sociologist. He argues that:

“Spaces where segregation is getting blurred are interesting because here more or less closed worlds may open up in the face of each other. What is going to happen in such spaces, or situations, is however an open question, very much depending on the stakes in the social differences sustained by segregation. Conflicts may unfold in such spaces, but there is no necessity in such an outcome. First, when different worlds meet, they may come to terms with each other in creative and productive ways. Second, even if conflicts unfold, conflicts may eventually bind the different parts together. In other words, such spaces may have integrative functions socially” (Franzén 2009).

The integration of Bellevue into the spatial system of the future urban development in the area will, most probably, initiate its spatial and consequently its social upgrading. However at the same time this integration, concerning the real public attitude about the social status of the area, can decrease the demand for new houses and other facilities to be supplied in the new development and hence threatens the success of the whole project economically. Of course this kind of argument is not usually expressed explicitly. The paradox is that to counteract the integration potentials of the spatial system in Bellevue and isolate the area from its surrounding will not either give positive result in long term. The segregation of the local area of Belle-

Fig 16: The area of Bellevue in Gamlestaden. (Foto: Mir Askar Azimzadeh.)

vue will certainly lead to the deterioration of its economic and social condition. A permanently declining area in close adjacency to the regenerated and developed area will not be a popular and acceptable urban element and will be a threat to the status of the new area.

The existing spatial system of the area of Bellevue possesses high potentials to be strongly integrated in the new developments and also to contribute to the spatial integration of a larger system including the residential area of Gamlestaden. Instead of counteracting the potentials of integration a flexible planning can be applied leaving space for the potentials to be activated gradually to integrate the area into the new local system in long term. The objective evidences about these potentials have been provided through the study about the existing spatial system of the area and Space Syntax analysis of a preliminary proposal which was prepared for this purpose.

The analysis of the model based on the proposal shows that the spatial structure of the expanded district of Gamlestaden incorporating the industrial

area of SKF can be converted to a more clearly identifiable urban subsystem with syntactic values close to the values of the spatial system of the district in 1959 (Fig 17). In this time the district had the best configurational position in the course of its historic evolution.

The SKF area is extended along the both sides of the river of Sävån and isolates it from the surrounding areas. The river has a high natural quality within the area. This part of Sävån, as a public resource, can be a unique attraction accessible to the neighbouring areas (Fig 18). This was attained in the proposal through integrating the new developments into the existing street network of Bellevue and Gamlestaden.

If Gamlestaden bears in its spatial structure a trace of shared memories of a familiar urban life, it has always been associated with the SKF factories where generations of the residents of Gamlestaden worked together. The spatial integration of Gamlestaden and the new urban developments beside its possibly positive social outcomes can serve to preserve a collective memory as an intangible heritage.

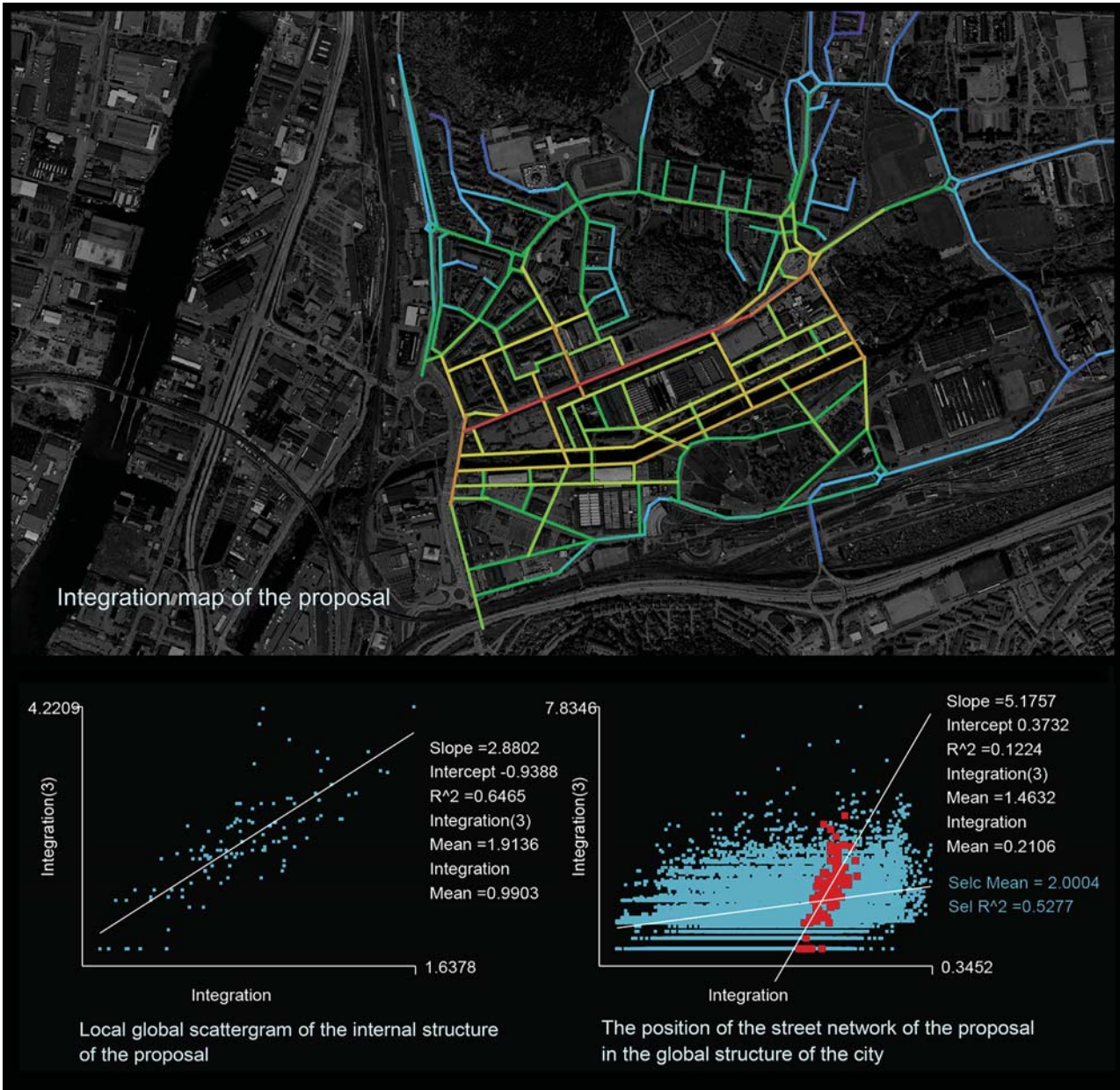

Fig 17: Analyzed model of the proposal for redevelopment of the area of Gamlestaden and SKF.

Concluding comment

An instrumental view in applied urban research, assumes that the key aims are the provision of evidences on which planning decisions and policy making should be based (Davoudi, 2006). In this utilitarian and positivistic view, which contains an element of scientific inevitability, the relation between evidence and policy is unproblematic, linear and direct (Young et al, 2002). The assumptions that conceive policy making and planning as ‘Sciences’ in which scientific value-free techniques are employed to solve well-defined and neatly-structured problems, have their roots in a misconception about the uncertain nature of the real world decision making.

The uncertainty in planning processes depends on the messy condition of the determinant factors in an

unstable and essentially political context. Evidence may be needed to justify and/or implement priorities that have already been decided upon. The point is that evidence is not the only contender for influencing planning and decision making. Ideology, interests, institutional norms and practices, and prior information are the other contenders.

The public interest in conservation of urban space as intangible cultural heritage is not usually defined and expressed clearly. Communities, groups and individuals hardly recognize the immaterial space as their cultural heritage. However, they actually appreciate the urban spaces with heritage based values by their active presence in the urban life going on in those spaces. Considering the complexity of the real world plan-

Fig 18: The part of Sävån in Gamlestaden is isolated from the residential area. (Foto: Mir Askar Azimzadeh.)

ning processes and the contextual factors involved in these processes the aim of the research is to provide evidence/knowledge with a purpose of clarifying the context and informing the wider public debate rather than solving a defined problem. Urban research serves best not as a comprehensive, problem-solving, scientific enterprise, but as a contributor to an informed discourse (Shulock, 1999). People can participate in highly technical issues as long as appropriate methods are used and technical supports are provided. The hope is that this paper will be a contribution in this context.

References

- Almquist, H. (1929) 'Göteborgs historia: grundläggningen och de första hundra åren, Del 1, från grundläggningen till enväldet (1619 – 1680)', Skrifter utgivna till *Göteborgs stads trehundraårsjubileum*.
- Almquist, H. (1935) 'Göteborgs historia: grundläggningen och de första hundra åren, Del 2, från grundläggningen till enväldet (1680 – 1718)', Skrifter utgivna till *Göteborgs stads trehundraårsjubileum*.
- Andersson, B. (1996), *Göteborgs historia: näringsliv och samhällsutveckling, Del I, Från fästningsstad till handelsstad 1619 – 1820*, Göteborg.
- Asplund, G. (1931) 'Vår arkitektoniska rumsuppfattning' in *Byggmästaren A*, Vol.10,pp. 230-210.
- Atlestam, A. (1993) *Gamlestaden, Historik och arkitekturguide*, Göteborgs stad, Kortedala. Chalmers Tekniska Högskola.
- Azimzadeh, A. and Bjur, H. 'The Urban Palimpsest: The interplay between the historically generated layers in urban spatial system and the urban life' *Proceedings of the sixth International space Syntax Symposium*, Istanbul.
- Davoudi, S. (2006) 'Evidence-Based Planning: Rhetoric and Reality', *DISP* 2006, 165(2): 14-24.
- Franzén, M. (2009) 'Matters of urban segregation' *Proceedings of the seventh International space Syntax Symposium*, Stockholm.
- Göteborgs stad (2006) *Fördjupad Översiktsplan för Delar av Gamlestaden-bagaregården, Del 2 Planförslag*.
- Hillier, B. (1996) *Space is the Machine*, Cambridge.
- Hillier, B. (2009) 'Spatial Sustainability in Cities: Organic patterns and sustainable Forms' *Proceedings of the seventh International space Syntax Symposium*, Stockholm.
- Modin, A. and Söderback, K. (2008) *Gamlestaden*, Göteborgs Universitet Institutionen för Kulturvård.
- Shulock, N. (1999) 'The paradox of policy analysis: if it is not used, why do we produce so much of it?' *Journal of Policy Analysis and Management*, V. 18 (2): 226-244.
- Young, et al (2002) 'Social science and the evidence-based policy movement' *Social Policy and Society*, 1(3): 215-224.

Kulturarvsprocesser och strukturella förändringar

MIR ASKAR AZIMZADEH

I detta kapitel diskuteras stadsmiljön som kulturarv i relation till en studie av Göteborgs framväxande urbana rumsliga struktur som en konsekvens av olika planeringsstrategier. Urbana rumsliga strukturer (konfigurationer) kan, som ett resultat av historiskt förankrade egenskaper och identiteter, definieras som kulturarv. Strukturerna uppvisar spår från det förflutna (historien) och är samtidigt delaktiga i det urbana livet. Stadens rum är ett levande kulturarv som till följd av sin immateriella karaktär manifesterar en form av ogripbart kulturarv. Urbana rumsliga konfigurationer är dynamiska och föränderliga. De är ett resultat av kulturarvsprocesser snarare än statiska föreställningar om kulturarv.

I studien har space syntax tillämpats som analysmetod. Kapitlet innehåller en introduktion till metodiken och en genomgång av historiskt rumsligt och funktionellt identifierbara områden i Göteborg, inklusive

Gamlestaden. Analysen omfattar den inverkan som två storskaliga planeringsprojekt har på den övergripande strukturen i staden. Förnyelsen av Gamlestaden, som ligger i närheten av ett av dessa projekt, diskuteras särskilt. En hypotetisk modell som omfattar planerad utveckling och det befintliga Gamlestaden har använts i analysen. Resultat presenteras med syfte att diskutera den historiskt ackumulerade potentialen i den rumsliga strukturen i området. Det befintliga området kan utan problem samordnas funktionellt med olika utvecklingsåtgärder och på så sätt underlättas integrationen av hela området i stadens övergripande rumsliga system. Detta kan ses som en bevarandeprocess och en förstärkning av den socio-kulturella identiteten och de urbana kvaliteterna i stadsdelen. Den kunskap som denna studie genererat bidrar till att i planeringen – på olika nivåer – uppmärksamma de kulturvärden som härstammar från en stads rumsliga system.

Stora strukturförändringar i samhället får genomgripande betydelse för kulturarvet – hur vi ser på det och hur vi använder det. Gamlestaden visar på många sätt industrisamhällets uppgång och fall i Göteborg. Det var här SKF – Svenska Kullagerfabriken – etablerades och utvecklades till ett internationellt storföretag. Idag sker dock den industriella utvecklingen på andra platser, och Gamlestaden har samtidigt gått från att ha varit en plats i stadens periferi, till en attraktiv och centralt belägen knutpunkt som skapat nya utvecklingskrafter.

I Gamlestaden möts nu allt: ett virrvarr av tågräls för regionala persontransporter och farligt gods, en hop spårvägar och bussar till och från Göteborgs bosättningar i nordöstra periferin, sjöfart på landets största flod Göta älv, en planerad tunnel under älven som förbinder den norra motorledsutfarten med den östra, bostäder, industri och kontor, människor med olika vanor och ursprung.

De olika kapitlen i antologin pekar på behov av nya angreppssätt och metoder i samhällets kulturmiljöarbete. Genom att fokusera olika perspektiv på Gamlestadens särdrag och egenskaper, hur dessa kan beskrivas och karaktäriseras vill författarna visa att det som kallas för kulturarv inte är en gång för alla givet, utan behöver omprövas och diskuteras inför varje större stadsförändring.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

CURATING THE CITY

